

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

יחסי דת, חברה ומדינה
תסריטים לישראל

עורך: שלמה חסון

ירושלים, יוני 2002

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

**The Relations between Religion, Society and State
Scenarios for Israel**

Editor: Shlomo Hasson

עורכת אחראית: שונמית קרין

עריכת לשון: שרה חסון

הכנה לדפוס: זהבה דדון

הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 4/14 Publication No.

ISSN 0792-6251

© 2002 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ
רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 5666243-02 פקס: 5666252-02
כתובת דואר אלקטרוני: office@fips.org.il
כתובת אתר האינטרנט: www.fips.org.il

על המחברים

שחר אילן – עורך חלק ב' של עיתון הארץ ופרשן לענייני חרדים.

ד"ר תמר אלאור – מרצה בכירה באוניברסיטה העברית, במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. מתמקדת בחקר הצומת המחבר מגדר, תרבות וידע ועסקה בעיקר בחקר נשים חרדיות ודתיות.

פרופ' עמירם גונן – פרופ' לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים וראש מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

אמנון דה-הרטוך – משפטן ועובד משרד המשפטים, מופקד על תחום תמיכת המדינה במוסדות ציבור ומשמש רפרנט לענייני חקיקה דתית.

ד"ר נרי הורוביץ – עוסק בחקר החברה הישראלית בכלל והחברה החרדית בפרט.

פרופ' שלמה חסון – פרופ' לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית, מרכז את תכנית המחקרים על דת, חברה ומדינה ואת הכנת התסריטים במכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

הרב יוסף עזרן – רב העיר ואב בית דין ראשון לציון, סגן יו"ר הכנסת וסגן שר האוצר לשעבר.

הרב פרופ' נפתלי רוטנברג – עמית בכיר במכון ון ליר בירושלים ורב היישוב הר אדר.

על המחקר

ספר זה מנסה לתאר באמצעות כמה תסריטים התפתחויות אפשריות ביחסי דת, חברה ומדינה בישראל. התסריטים אינם מתכוונים לחזות את העתיד או להציע עתיד רצוי, אלא לעקוב אחר מגמות וכיווני התפתחות ולברר מה אפשר שיקרה. יצירה של תמונות עתיד אפשריות יכולה לסייע לציבור ולמקבלי החלטות להתמודד עם השאלה "מה יקרה אם". אחד הנושאים החשובים שהתסריטים עוסקים בהם הוא הגדרת זהות המדינה. השאלה היא באיזו מידה תעוצב זהות זו על ידי חקיקה דתית, או על ידי חקיקה המעמידה במרכז את חירויות הפרט. שאלה מרכזית אחרת הנידונה בתסריטים היא מערכת ההקצאות של זכויות וחובות במדינת ישראל. השאלה היא מהו איזון נכון בין הקצאת זכויות וחובות בין קבוצות התרבות השונות, וכיצד מתפרשת הקצאה זו בעיני בני הקבוצות השונות. סוגיה נוספת - היחסים החברתיים בין קבוצות התרבות השונות - מעבירה את התסריטים מתחום החוק והמשפט, שהם מעניינן של רשויות המדינה, לתחום חיי היומיום של התושבים. דתיים, חרדים וחילונים חולקים מדי יום מרחבים ציבוריים שונים: הרחוב, השכונה והמרכז העירוני. האם ההבדלים התרבותיים מוליכים בהכרח לקונפליקט, או שניתן למצוא פשרות שיהיו מקובלות

על קבוצות התרבות השונות? פיתוח תסריטים העוסקים בסוגיות אלה יכול להעשיר את הדיון הציבורי ולאפשר היערכות מבעוד זמן לקראת תמורות אפשריות.

על מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכוון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתר כזו בסוגיות-מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; הערבים בישראל; ממשל ופיתוח מקומי בישראל; תכנון מרחבי בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (י"ר), עו"ד י' עמיהוד בן-פורת (סגן י"ר), מר דוד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר הירש גודמן, העורך-מייסד של ה'ג'רוסלם ריפורט'. ראש המכון הוא פרופ' עמירם גונן, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' שלמה חסון מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

רשימת פרסומים על דת, חברה ומדינה

1. שלמה חסון, **המאבק על צביונה התרבותי של ירושלים**, 1996
2. אליעזר דון-יחיא, **הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל**, 1996
3. שלמה חסון ועמירם גונן, **המתח התרבותי בין יהודים בירושלים**, 1997
4. בנימין נויברגר, **דת ודמוקרטיה בישראל**, 1997
5. יוסף שלהב, **מינהל וממשל בעיר חרדית**, 1997
6. ורדה שיפר, **מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה**, 1998
7. שמעון שטרית, **בין שלוש רשויות: מאזן זכויות האזרח בענייני דת בישראל**, 1999
8. שלמה חסון, **חרדים וחילונים בירושלים בעתיד - תסריטים ואסטרטגיות**, 1999
9. שחר אילן, **דחיית הגיוס של בחורי ישיבות - הצעת מדיניות**, 1999
10. אמנון דה-הרטוך, **תמיכת המדינה במוסדות ציבור - חקיקה מול מציאות**, 1999
11. עמירם גונן, **מהישיבה למעגל העבודה - הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**, 2001
12. שלמה חסון, **המאבק על ההגמוניה בירושלים: חילונים וחרדים בפוליטיקה העירונית**, 2001
13. לורה זרמבסקי, **השסע הדתי-חילוני בעיני מנהיגים ומעצבי דעת קהל בישראל**, 2002
14. שלמה חסון, **יחסי דת חברה ומדינה - תסריטים לישראל**, 2002

תוכן העניינים

7	מבוא
11	שער ראשון: סוגיות ואסטרטגיות בנושאי דת, חברה ומדינה - שלמה חסון
13	1 עיקרי הדברים
14	סוגיות שבהן עוסקים התסריטים
15	תקציר התסריטים
22	האסטרטגיות להתמודדות עם הסוגיות השונות
28	העתידי שלאחר התסריטים
30	2 סוגיות היסוד ביחסי דת, חברה ומדינה
30	זהות
33	הקצאות של זכויות וחובות
38	המערכת הנורמטיבית-חברתית
41	3 גישת התסריטים
41	מהו תסריט?
41	מדוע יוצרים תסריטים?
42	מה נדרש מתסריט?
42	כיצד יוצרים תסריטים?
43	כיצד כותבים תסריטים?
43	מהן הטכניקות המקובלות לכתיבת התסריטים?
44	לאחר כתיבת התסריטים: דיון במשמעויות וניהול שיח אסטרטגי עם הציבור ועם קובעי מדיניות
45	4 התבנית המחשבתית
45	ציר נורמטיב-חברתי
49	ציר קבלת החלטות והקצאת משאבים
50	יחסי יהודים ערבים: שלום או מלחמה, מאבק או דו-קיום
50	החיתוך בין הצירים והתסריטים האפשריים
54	שער שני: תסריטים מערכתיים ונושאים - צוות החשיבה
56	5 תסריט מערכתי: היפרדות והשתלבות - שלמה חסון
70	6 תסריט מערכתי: חברה רב-לאומית רב-תרבותית - יוסף עזרן ותמר אלואר
75	7 תסריט מערכתי: מלחמת התרבות - שחר אילן ואמנון דה-הרטוך
91	8 תסריט מערכתי: הסדר החדש - עמירם גונן
100	9 תסריט מערכתי: החילונים יוצאים - עמירם גונן

108	10 תסריט מערכת: ויסות קונפליקטים בעומס גובר - נרי הורוביץ ונפתלי רוטנברג
116	11 תסריט נושאי: שני אחים ושתי תנועות - עמירם גונן
124	12 תסריט נושאי: מתי החתונה - נפתלי רוטנברג
128	13 תסריט נושאי: אלימות ספורדית בדמוקרטיה יציבה או לדמותו של פנחס בן ישראל - נרי הורוביץ
132	נספח 1: שיטת העבודה
138	נספח 2: סיכום הריאיונות
150	מקורות

מבוא

ספר זה מנסה לתאר באמצעות כמה תסריטים התפתחויות אפשריות ביחסי דת, חברה ומדינה בישראל. התסריטים אינם מתכוונים לחזות את העתיד או להציע עתיד רצוי, אלא לעקוב אחר מגמות וכיווני התפתחות ולברר מה אפשר שיקרה. יצירה של תמונות עתיד אפשריות יכולה לסייע לציבור ולמקבלי החלטות להתמודד עם השאלה "מה יקרה אם". מה יקרה, למשל, לאופי המדינה ולמערכת היחסים בין חרדים, דתיים וחילוניים אם מוסדות הדת יורדו ממוסדות המדינה? מה יקרה ליחסים בין הקבוצות אם יימשכו המגמות הדמוגרפיות והכלכליות הקיימות, ויגבר הלחץ על הקופה הציבורית? האם תקרוס החברה החרדית או אולי תתמוטט מערכת הרווחה? מה יקרה אם יתחדד הקונפליקט בין הרשות המחוקקת לרשות השופטת בנושא זכויות האזרח בתחום הדת? פיתוח תסריטים יכול להעשיר את הדיון הציבורי ולאפשר היערכות מבעוד זמן לקראת תמורות אפשריות.

כתיבת התסריטים אינה מטרה לכשעצמה, אלא היא אמצעי להעלאת שאלות ובעיות ולהמשך הניהול של שיח אסטרטגי עם הציבור ועם קובעי מדיניות. אנו מקווים כי עם פרסום הספר יתחיל ויכוח על משמעות התסריטים, ועל המדיניות ואסטרטגיות הפעולה היכולות לנבוע מהם. תקוותנו היא כי כל אלה ייארגו לשיח אסטרטגי מתמשך על מערכת היחסים בין דת, חברה ומדינה. הכוונה היא לפתח שיח אסטרטגי סביב הסוגיות המרכזיות ביחסים שבין דת, חברה ומדינה: זהות המדינה, מערכת ההקצאות של זכויות וחובות ומערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית בין קבוצות התרבות השונות (חילונים, דתיים וחרדים).

אחד הנושאים החשובים שהתסריטים עוסקים בהם הוא הגדרת זהות המדינה. השאלה היא באיזו מידה תעוצב זהות זו על ידי חקיקה דתית, או על ידי חקיקה המעמידה במרכז את חירויות הפרט. ההתנגשות כאן היא כפולה: בין דת ודמוקרטיה ובין דת ועקרונות הליברליזם. הדמוקרטיה מעצם טבעה אמורה להיות ניטרלית כלפי תכנים ערכיים. תפקידה מתמקד בכינון כללי משחק הוגנים שיאפשרו פלורליזם חברתי-תרבותי וביטוי מלא של מערכות הערכים של הקבוצות השונות המרכיבות את האוכלוסייה. הדת, לעומת זאת, תובעת הגמוניה על תכנים באמצעות חקיקה דתית. הליברליזם מושתת בין היתר על חירותו של הפרט לבחור בעצמו ללא כל כפייה מבחוץ את אורח חייו, כל עוד אינו פוגע באחרים. לפי התפיסה הליברלית, עיקרון זה מופר על-ידי חקיקה דתית, הקובעת לפרט דפוסי התנהגות העשויים להתנגש עם בחירתו החופשית. התסריטים יכולים להעלות ולברר שאלות שונות בתחום זהותה של מדינת ישראל. האם תימשך מעורבות הדת בחיי המדינה? מהי משמעות

הפרדת הדת מהמדינה וקיום העיקרון הליברלי של חופש לדת וחופש מדת? מה תהיה דמות המדינה, ומה יהיה עתיד היחסים בין קבוצות התרבות אם אכן תכונן הפרדה בין דת ומדינה? היכן יהיו מוקדי ההכרעות בסוגיות אלה, ומה תהיה מידת הלגיטימציה שלהם?

שאלה מרכזית אחרת בדיון הציבורי היא מערכת ההקצאות של זכויות וחובות במדינת ישראל. השאלה היא מהו איזון נכון בין הקצאת זכויות וחובות בין קבוצות התרבות השונות, וכיצד מתפרשת הקצאה זו בעיני בני הקבוצות השונות. סוגיה זו עוסקת בין השאר בהקצאת משאבים לזרמי החינוך השונים, בדחיית השירות הצבאי של בחורי ישיבה ש"תורתם אומנותם" ובהטבות הכלכליות הניתנות להם ולעמותות של המגזר החרדי. התסריטים יכולים להאיר שאלות רבות בתחומים אלה: כיצד ישפיע המשך הגידול של מי ש"תורתם אומנותם" על מערכת ההקצאות הציבוריות? האם יתרחש מעבר מהישיבה לעבודה? האם יישארו בעינים הדפוסים הקיימים של דחיית שירות? היכן יהיו מוקדי ההכרעה בסוגיות אלה, ומה תהיה מידת הלגיטימציה שלהם?

סוגיה נוספת - היחסים החברתיים בין קבוצות התרבות השונות - מעבירה את הדיון מתחום החוק והמשפט, שהם מעניינין של רשויות המדינה, לתחום חיי היומיום של התושבים. דתיים, חרדים וחילונים חולקים מדי יום מרחבים ציבוריים שונים: הרחוב, השכונה והמרכז העירוני. האם ההבדלים התרבותיים מוליכים בהכרח לקונפליקט, או שניתן למצוא פשרות שיהיו מקובלות על קבוצות התרבות השונות? מה תהיה רקמת היחסים בין קבוצות התרבות בתחומי הפוליטיקה, הכלכלה, החברה והמרחב? האם תגבר ההקצנה או תימצא דרך לקיום משותף בסובלנות, בפתירות ובכבוד הדדי? האם בהכרח מוליכים ההבדלים בנורמות ובערכים להסתגרות ולהפרדה, או שניתן למצוא דרך ליצירת חיים ציבוריים משותפים? כיצד ישפיעו היחסים בין קבוצות התרבות על נכונותן לפשרות בתחום ההקצאה של זכויות וחובות ובתחום הזהות?

ההתלבטות בשאלות אלה מתרחשת בתקופת משבר: האמצעים המקובלים לוויסות מתחים, ובהם הסדרי הסטטוס קוו, שיתוף פוליטי, אוטונומיה בנושאים אידיאולוגיים, הימנעות מהכרעת רוב בסוגיות ערכיות ופשרות סמליות, שוב אינם יעילים כבעבר. בתקופה זו מתחדד גם הקונפליקט החיצוני בין מדינת ישראל לרשות הפלשתינאית, וגובר המתח בין יהודים לערבים בתוך ישראל. פיתוח התסריטים, אף על פי שהוא ממוקד ביחסי דת, חברה ומדינה אינו יכול להתעלם מהתפתחויות אלה.

רוב התסריטים נכתבו במשך שנת 2000, ומיעוטם בשנים 2001 ו-2002 - על ידי צוות חשיבה במסגרת מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. את צוות החשיבה הנחה שלמה חסון. הצוות כלל את הרבנים יוסף עזרן ונפתלי רוטנברג (שהוא גם איש אקדמיה), אנשי אקדמיה תמר אלאור, עמירם גונן, נרי הורוביץ ושלמה חסון, העיתונאי שחר אילן והמשפטן אמנון דה-הרטון. הצוות נעזר בעצתם של עמיהוד בן-פורת, דוד ברודט, נעמי רגן, בנימין נויברגר, מנחם פרידמן, יוסף שלהב וידידיה שטרן. החברים בצוות החשיבה הביאו עמם ידע והיכרות עמוקה עם התחום של יחסי דת, חברה ומדינה. בתהליך העבודה הגדירו חברי צוות החשיבה את סוגיות היסוד, את המגמות ואת הבעיות העיקריות ביחסי דת, חברה ומדינה וביחסים בין קבוצות התרבות השונות. המשתתפים איתרו סוגיות, התפתחויות, תהליכים ומגמות שלגביהם קיימת אי-ודאות גבוהה יחסית, ועל סמך כל אלה פיתחו כמה תסריטים בנושא זה.

אנו מצפים כי התסריטים יעניינו את הציבור בישראל ואת קובעי המדיניות, יעוררו ויכוח ויוליכו לשיח אסטרטגי בסוגיות קריטיות אלה.

החיבור חולק לשני שערים. הראשון סוקר את סוגיות היסוד שעל סדר היום בנושאי דת, חברה ומדינה ומציג את שיטת התסריטים. השער השני מציג שישה תסריטים מערכתיים ושלושה תסריטים נושאיים. השער הראשון נפתח בהצגת עיקרי הדברים: סוגיות היסוד בנושא דת, חברה ומדינה, תקציר התסריטים, לקחים ותובנות אסטרטגיות שעלו מהתסריטים והמלצות מדיניות. הפרקים הבאים לאחר עיקרי הדברים סוקרים את סוגיות היסוד שעל סדר היום הציבורי בנושאי דת, חברה ומדינה, מציגים את שיטת התסריטים ואת המסגרת החשיבתית שהנחתה את בנייתם. השער השני כולל תשעה פרקים. ששת הפרקים הראשונים בשער מציגים תסריטים מערכתיים שונים ושלושת האחרונים - תסריטים נושאיים. התסריטים המערכתיים מתייחסים לדמוגרפיה, פוליטיקה, כלכלה, חברה ומרחב. התסריטים הנושאיים מתמקדים בנושא אחד שנתפס כמרכזי וחשוב, והם שימשו כתשתית להכנת התסריטים המערכתיים. הספר נחתם בנספחים המכילים את שיטת העבודה ואת סיכומי הריאיונות עם חברי הצוות.

שער ראשון

סוגיות ואסטרטגיות בנושאי דת חברה ומדינה

שלמה חסון

1 עיקרי הדברים

התסריטים עוסקים בסוגיות היסוד באמצעות חשיבה עתידנית. חשיבה זו מבררת את תכלית התהליכים והמגמות המסתמנים בהווה וממשיכה אותם לכיוונים אפשריים שונים בעתיד. עיון בתוצאות העתידיות האפשריות מאפשר למחברי התסריטים לשוב להווה כשהם מצוידים בשאלות, בתובנות ובהצעות חדשות. כך, למשל, ניתן לשאול מה ניתן לעשות כיום כהכנה לאפשרות שהלחץ של חברת הלומדים על הקופה הציבורית יוליך לקריסה כלכלית.

איננו יודעים מה טמון בחיק העתיד. התסריט אינו בבחינת נבואה, והוא גם אינו תחזית. כל מטרתו להתכונן לקראת הבאות ככל שהדבר ניתן, לפתח חשיבה יצירתית ויכולת סריקה רחבה של התפתחויות עתידיות, מבלי שהתפתחויות אלה יתרחשו בהכרח. צעד מרכזי בחשיבה העתידנית הוא התמודדות יצירתית עם סוגיית האי-ודאות. בחיבור זה זהו שני צירים מרכזיים של אי-ודאות: אופי היחסים החברתיים-נורמטיביים בין הציבור החרדי והחילוני ואופי קבלת ההחלטות במדינה. אי-הודאות בתחום היחסים בין שתי קבוצות התרבות מתגלמת בשאלה: האם יבחרו הקבוצות להקצין או אולי יעדיפו למתן את היחסים ביניהן ולעצב דרך של חיים משותפים, המבוססת על הכרה הדדית, על קבלת האחר ועל סבלנות וסובלנות?

אי-הודאות בתחום קבלת ההחלטות נעה בין הקוטב הפוליטי לקוטב הפורמלי. בקוטב הפוליטי החלטות מתקבלות בדרך של חקיקה כתוצאה ממשא ומתן, מפשרה ומבניית קואליציות בין מפלגות. בקוטב הפורמלי ההחלטות מתקבלות על ידי סמכות משפטית או רבנית. ציר קבלת ההחלטות מייצג את האי-ודאות לגבי מידת הדומיננטיות של המוקדים ודרכי ההכרעה. האם ייעשו רוב ההכרעות בבתי המשפט ועל ידי פוסקי ההלכה, או בדרך של משא ומתן פוליטי, בניית קואליציות וגיבוש הסכמים?

הצטלבות שני צירי אי-הודאות מתווה ארבע אפשרויות עתידיות שבמסגרתן פותחו שישה תסריטים מערכתיים:

1. **היפרדות תרבותית והשתלבות כלכלית** (ובקיצור **היפרדות והשתלבות**) המבוסס על התמתנות היחסים הנורמטיביים-חברתיים והכרעה פורמלית,
2. **חברה רב-לאומית רב-תרבותית** המבוסס על התמתנות היחסים הנורמטיביים-חברתיים ועל הכרעה פוליטית,
3. **מלחמת תרבות** המבוסס על הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים והכרעה פורמלית,

4. **הסדר החדש**, המבוסס על הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים והכרעה פוליטית,
5. **החילונים יוצאים**, המבוסס על הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים והכרעה פוליטית,
6. **ניהול קונפליקטים** המבוסס על הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים והכרעה פוליטית.

כל אחד משלושת התסריטים הראשונים ממחיש תחום שונה של אי-ודאות. שלושת התסריטים האחרונים - **הסדר החדש**, **החילונים יוצאים**, **ניהול קונפליקטים** - נתונים בתוך אותו תחום של אי-ודאות: הכרעה פוליטית והקצנה נורמטיבית-חברתית. הדבר מעיד על אפשרויות שונות של הכרעה פוליטית. בתסריט **הסדר החדש** ההכרעה מתאפשרת בשל קואליציה של המפלגות החילונית סביב מצע משותף. בתסריט **החילונים יוצאים** ההכרעה מתאפשרת בשל יציאת החילונים והתלכדות מפלגת הימין הלאומי עם הדתיים. בתסריט **ויסות קונפליקטים** ההכרעה משקפת יכולת של המערכת הפוליטית לווסת קונפליקטים.

לקראת כתיבת התסריטים המערכתיים נכתבו מספר תסריטים נושאים. תסריטים אלה עוסקים בנושאים שחברי הצוות הגדירו כנושאים מרכזיים. התסריט **שני אחים ושתי תנועות** מתאר תהליכים מנוגדים המתחוללים בחברה החרדית: הקצנה מזה והשתלבות בחברה הכללית מזה. התסריט **מתי החתונה** מתאר את התגברות האהדה לדת בעקבות הפרדה בין דת למדינה. התסריט **אלימות ספורדית בדמוקרטיה יציבה או לדמותו של פנחס בן ישראל** מתאר היווצרות תנועת מחתרת בקרב האוכלוסייה החרדית.

התסריטים עוסקים במכלול הסוגיות המאפיינות את יחסי דת, חברה ומדינה בישראל ומעלים דרכים שונות של התמודדות עם סוגיות אלה.

סוגיות שבהן עוסקים התסריטים

ששת התסריטים המערכתיים עוסקים בשלוש סוגיות מרכזיות: זהות המדינה, הקצאת זכויות וחובות ומערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית.

זהות המדינה

סוגיה מרכזית העומדת על הפרק היא סוגיית הזהות של המדינה. סוגיה זו היא מורכבת, ובמרכזה המתח בין תביעת הדתיים לשוויון לישראל צביון דתי-יהודי לבין התביעות לשמירה על זכויות האדם והאזרח תוך שמירה על צביון תרבותי-יהודי. הקונפליקטים בנושא הזהות נחשפים ברמה האישית והציבורית (הפרהסיה). הדתיים פועלים לשמור את הזהות היהודית באמצעות התנגדות לכל חקיקה חדשה בתחום המעמד האישי ובאמצעות חוק השבות, תוך פסילה של גיור על ידי רבנים קונסרבטיביים ורפורמיים הנעשה בישראל. עמדה זו מתפרשת בקודקס של חירויות הפרט כפגיעה בחופש הבחירה, כפגיעה בעיקרון הפלורליזם ביהדות וכאפליה כלפי מי שנחשבים כלא-יהודים על פי ההגדרה המקובלת על האורתודוקסיה הדתית המוכרת על ידי המדינה. העיצוב של דמות הפרהסיה באמצעות הסדרים בנושא השבת וחוק

שעות עבודה ומנוחה נתפסים על פי קודקס חירויות הפרט כהגבלת חופש התנועה, המצפון, המחשבה והבילוי.

הקצאת זכויות וחובות

סוגיה שנייה המעיבה על היחסים בין חרדים למי שאינם חרדים היא ההקצאה של זכויות וחובות. מרכיב מרכזי במתח זה הוא דחיית השירות של תלמידי ישיבות וכוללים, הנתפסת בעיני הציבור המשרת כהשתמטות ממילוי חובות. דחיית השירות הצבאי לצד הנטייה הקיימת של גברים חרדים להמשיך את לימודיהם ולדחות את הכניסה אל שוק העבודה תוך התקיימות על תמיכות המדינה מתפרשת על ידי חלקים בציבור הלא חרדי כהשתמטות וכסחטנות. חוק משפחות מרובות ילדים שעליו נאבקו בעקשנות נציגי המפלגות החרדיות ואפילו הצעת ועדת טל המאפשרת לתלמידי ישיבה חרדים שנת בחירה במקום לחייבם בשירות צבאי נתפסים על רקע זה כמעשי השתמטות וחיים על חשבון הזולת.

מערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית

סוגיה שלישית היא מערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית בין חרדים, דתיים-לאומיים וחילונים. יחסים אלה מושפעים ממערכות הערכים, מהתפיסות ומהנורמות של קבוצות התרבות השונות ובהן גם עמדותיהן לגבי סוגיית הזהות וסוגיית ההקצאות של זכויות וחובות. מערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית משקפת הבדלים תרבותיים עמוקים ביחס לחירויות הפרט ומקום הדת בחיי היומיום. הבדלים אלה מקרינים על אורח החיים הרצוי, על מידת הפתיחות והפלורליזם בתחום המחשבה והדעה, על היחס בין המינים, האופי האסתיטי של המרחב הציבורי, הביטויים הלשוניים והויזואליים, אופי החשיבה ועל דפוסי הבילוי וההתנהגות בחול ובמועד. המתח העיקרי בתחום זה הוא בין חרדים למי שאינם חרדים. הציבור הדתי-לאומי מוצא עצמו לא אחת בחזית אחת עם החילונים בכל הקשור לערכים העוסקים בזכויות הפרט ובסוגיות ההקצאה של זכויות וחובות, ובמיוחד בסוגיית השירות הצבאי, אולם בנושא הזהות של המדינה הוא חצוי בין הציבור החילוני והחרדי.

תקציר התסריטים

תסריט היפרדות והשתלבות: שלמה חסון

התסריט מזהה חמישה שלבים בהתפתחות היחסים בין דת ומדינה ובין חרדים לחילוניים במהלך השנים 1948 עד 2018. בשלב הראשון, משנות החמישים עד שנות השבעים של המאה הקודמת, ראו החרדים את עצמם כמיעוט מתגונן. בשלב השני, שנות השבעים עד שלהי שנות התשעים, עבר הציבור החרדי מהתגוננות להתבססות והפך לגורם פוליטי רב-חשיבות בזירה הציבורית.

בשלב השלישי שהחל בשנות התשעים ונמשך עד שנת 2005 התפרקה המערכת למגזרים חברתיים-פוליטיים שנאבקו מאבק חסר עקבות על תקציבים ציבוריים. בשלב זה השתמשו

המפלגות החרדיות בעצמתן להעביר משאבים מהקופה הציבורית לכיסי הציבור החרדי. שיעור הפיריון של הנשים החרדיות המשיך לגדול בעוד ששיעור הפיריון של הנשים הלא חרדיות ירד. התוצאה הייתה גידול מהיר במספר החרדים. הציבור החילוני חש נסחט והמתח התרבותי התעצם. העימות עם הרשות הפלשתינית מנע את התפרצות המתח הפנימי, אולם עם תום העימות וחתימת הסכמי השלום שבו המתחים למסלולם הקודם. מוקד המאבק הועתק לזירת בית המשפט שפסיקותיו הליברליות, ובמיוחד המלצותיו להנהגת מסלול נישואין אזרחי ולקיום תכנית יסוד הכוללת לימודי מדעים ואזרחות בבתי הספר של החינוך החרדי, עוררו את חמתם של החרדים.

השלב הרביעי נמשך בין השנים 2005 ל-2010 ועמד בסימן התערות של חלק מהציבור החרדי במערכת הכלכלית, שבעקבותיה נוצר בו פיצול מעמדי. הפיצול הכלכלי הועמק בשל עלייתם של חרדים מארצות-הברית וממדינות אירופה. העלייה נבעה מהאנטישמיות הגוברת במדינות אלה, ורוב המהגרים היו אנשים מבוססים שביקשו לשמור על מסורתם, אך גם על קשריהם עם הכלכלה המודרנית. שכבת החרדים החדשים התאפיינה בדפוסי צרכנות ובילוי מודרניים, חלק גדול מבניה התנדב לשירות בצה"ל, חלק מהנשים הצטרפו לתנועות חברתיות, הקימו מעונות לנשים מוכות, פעלו לעיצוב מחדש של סביבת המגורים וקידמו תהליכים של יציאה לעבודה.

הפיצול החברתי בקרב החרדים תורגם להיבדלות מרחבית בין חרדים מבוססים, שהתגוררו במרכז הארץ, לבין חרדים עניים שהתגוררו בעיירות הפיתוח בנגב ובגליל ובעיירות הספר שלאורך הגבולות החדשים עם המדינה הפלשתינית. הפער החברתי גרם להתפשטות אידיאולוגיות דתיות רדיקליות ביישובי השוליים ולצמיחת תנועות דתיות שמשכו אליהן יהודים וערבים עניים. הממשלה ניסתה למתן את המתחים על ידי העברות תקציבים ליישובי הפריפריה, ומדיניות זו נתקלה בביקורת גוברת מצד התושבים במרכז: חילוניים, דתיים וחרדים מודרניים כאחת.

השלב החמישי התחולל בין השנים 2010 ל-2018 ועמד בסימן התחדדות המאבק התרבותי על צביונה ודמותה של מדינת ישראל. המאבק חצה גבולות תרבותיים, וחרדים וחילונים מצאו עצמם יחד בעמדה אחת. במרכז הוויכוח עמדו חילוקי דעות פוליטיים-תרבותיים בנוגע לזכויות האדם ולזכויות הלאומיות של ערביי ישראל. בית המשפט העליון הכיר בצורך להתאים את צביונה של המדינה לתמורות הדמוגרפיות והחברתיות שחלו בהרכב תושביה, והציג המלצה ברוח זו בפני הרשות המחוקקת. נציגי הימין, הדתיים והחרדים ראו בפסיקת הבג"ץ קריאה לגירושין של המדינה מהאומה. חרדים מתחו ביקורת על הבג"ץ, ואליהם הצטרפו חוגים אורתודוקסים בצפון אמריקה, שטענו כי הפסיקה תשנה את צביונה של המדינה ותגרום לקרע בין ישראל לעם היהודי בתפוצות. קואליציה חברתית של רבנים חרדים, דתיים-לאומיים, פוליטיקאים ואנשי אקדמיה גיבשה פרוגרמה מדינית המעניקה עליונות ללאום היהודי במדינה גם אם הדבר כרוך במידה מסוימת של אי-שוויון. לעומתה גובשה קואליציה שהונהגה בעיקר על ידי יהודים חילוניים וערבים שתבעה את הפיכת מדינת ישראל למדינת כל אזרחיה.

המערכת הפוליטית ניסתה לגשר על הפער המעמיק באמצעות חקיקת חוק האוטונומיה הקהילתית, שהעניק לקהילות החברתיות-תרבותיות השונות מידה גבוהה של אוטונומיה

בניהול ענייניהן החברתיים והתרבותיים. ברובד העמוק יותר נועדה נוסחת האוטונומיה הקהילתית לבצר את מעמדו של הלאום היהודי בארץ, ולכן זכתה לתמיכה מצד הציבור החילוני הלאומי, הציבור החרדי ורוב הציבור הדתי. המאבק המרכזי בשנת 2018 לא היה בין חרדים לחילונים, אלא בין מי שמצדדים בדמוקרטיה שבמרכזה ערכי הלאום (ובהם חילונים וחרדים רבים) למי שמצדדים בהשקפת עולם של "מדינת כל אזרחיה".

תסריט חברה רב-לאומית רב-תרבותית: יוסף עזרן ותמר אלאור

הנטל הכלכלי החונק את החברה החרדית מביא את הנהגתה להודות כי עידן הבנייה מחדש של הקהילות החרדיות תם, והגיעה העת לעסוק בתחזוקה ובפיתוח. גברים חרדים רבים יוצאים לשוק העבודה. החברה החרדית מפתחת סגנון חיים של המעמד הבינוני ומקצה חלק מהכנסתה למימון חופשות ובילויים משפחתיים. גופים כלכליים חילוניים מגלים הבנה לצורכי החרדים ומתאימים את סביבת העבודה לצרכים של ציבור העובדים החרדי. רמת הילודה של החרדים נעצרת ואף יורדת.

ההשתלבות של החברה החרדית בשוק העבודה, תהליכי הגלובליזציה והמודרניזציה והסכמי השלום שנחתמים עם מדינות ערב מובילים לירידת המרכיב הלאומי והצבאי בשיח הציבורי. בעקבות תהליכים אלה מתעצם תהליך האזרחות של החברה הישראלית: נישואין אזרחיים, ביטול סעיף הלאום בתעודת הזהות, קבורה אזרחית ומתן אזרחות לעובדים זרים.

תהליכי המודרניזציה והגלובליזציה אינם מתפרסים באופן אחיד על כלל האוכלוסייה. מי שמשתלבים בתהליך נהנים משגשוג כלכלי, ומי שאינם מצליחים להשתלב בו נותרים בשולי החברה. הפערים החברתיים מוליכים למחאה חברתית שבה נוטלים חלק יהודים, ערבים, פועלים זרים וחרדים. המחאה החברתית גורמת לנפילת הממשלה ולעליית ממשלה חדשה המחויבת לשינוי כלכלי וחברתי.

ההבדלים הכלכליים והתרבותיים מקבלים ביטוי מרחבי: קהילות של חרדים אשכנזים וספרדים, של דתיים מודרניים, קהילות ערביות וקהילות עבריות וכן קהילות של עובדים זרים חיות בשכונות וביישובים נפרדים. המפגשים בין הקהילות מתנהלים במישורים הכלכליים והעסקיים, ואילו במישור החברתי והתרבותי כל קהילה מנהלת את אורח חייה בנפרד.

בשנת 2030 מדינת ישראל היא חברה רב-לאומית ורב-תרבותית. רוב ההכרעות החברתיות-תרבותיות מתקבלות ברמה המקומית. ההחלטות הלאומיות קשורות בעיקר לנושאי מיסוי, צבא, תשתית, סחר בינלאומי וניהול בעיות המים המחמירות. הקשר בין הקהילות השונות בחברה מושתת על שמירה קפדנית של חוקים, על אינטרסים כלכליים משותפים ועל השפה העברית.

תסריט מלחמת תרבות: שחר אילן ואמנון דה-הרטון

תסריט זה מתאר מאבק מחריף בין חרדים ודתיים לבין חילונים. במהלך מאבק זה נשחקת סמכותה של המערכת הפוליטית כגורם המסוגל למתן קונפליקטים, ועולה החשיבות של פסיקת בית המשפט העליון ופסיקת הרבנים. המחנה הדתי והימין שולטים במערכת

הפוליטית עד שנת 2015, והחילונים בעלי השקפת העולם הליברלית מצויים בתקופה זו בעמדת מגננה. משנת 2015 עוברת ההנהגה לידי מחנה השמאל, והדתיים והחרדים עוברים לעמדת מגננה. בהמשך פורש חלק מהם מהמערכת הציבורית ומבדיל את עצמו מבחינה מרחבית וחברתית מהציבור החילוני.

התמורות הפוליטיות ניזונות מתהליכים דמוגרפיים מנוגדים. מצד אחד חל גידול רב בפריון של נשים חרדיות. מצד שני נמשכת העלייה מחבר המדינות, עולים רבים מגיעים ממדינות אמריקה הלטינית וגדל מספר העובדים הזרים בארץ. בעקבות זאת גדל מספר החרדים, אך במקביל נרשמת עלייה במספר האזרחים שאינם יהודים. הגידול בשיעור הלא-יהודים מולך לפתיחת חנויות בשבתות ובחגים ולהיווצרות דפוסי בילוי של צרכנות וקניות בעיקר בשבת. כמו כן נפתחים מרכולים רבים המוכרים מוצרי מזון בלתי כשרים. בשנים שעד 2015 מתחזק כוחו של הימין. בתנועת ש"ס חל פילוג, וחלק מצטרף לימין, תוך העלאת תביעה לשינוי חוק השבות. במקביל נרשמת התחזקות של הימין הגזעני, ומועלית תביעה לגירוש העובדים הזרים ושל עולים לא-יהודים.

התסיסה בשטחי הרשות הפלשתינית גוברת ומוליכה בסופו של דבר לעימות נרחב עם ישראל. על אף התערערות המצב הביטחוני והפגיעות הקשות בעורף נמשך הפטור משירות צבאי לבחורי ישיבה. יתר על כן, על אף הגידול בהוצאות הביטחון והקיצוצים בהקצבות לקבוצות חלשות אין כל שינוי בקצבאות הילדים למשפחות ברוכות ילדים שרובן חרדיות וערביות. על רקע זה גובר הזעם בקרב הציבור החילוני, מוכרז חרם על מוצרים בהשגחת הבד"ץ, צעירים חילוניים תוקפים בחורי ישיבה, ומוכרז מרד מסים כללי. בירושלים שבה החרדים הגיעו לכלל שליטה מוחלטת במועצת העיר מכריזים החילונים על מרד מסי ארנונה. רבים מהם נוטשים את העיר ההולכת ומידלדלת.

זירת מאבק עיקרית נוספת נוגעת למעמדו של בית המשפט. בית המשפט אוסר על כפל הקצבות, ובתגובה יוצאים חרדים להפגנה נגד מה שמוגדר על ידם כ"טרור ליברלי". בתגובה להכרה בנישואין בין שני גברים קובעים הרבנים הדתיים והחרדים כי שופטי בית המשפט העליון הם מחללי שם שמים ברבים. המסע נגד בית המשפט מגיע לשיאו בניסיון התנקשות בחיי שופטת בית המשפט העליון. בתגובה מאיימים חילונים לירות ברבנים חרדים. ניסיונות פיוס של מתונים בשני המחנות עולים בתוהו.

המאבק בין שני המחנות מתחדד לאחר בחירות 2015, שבהן מנצח מחנה השמאל את המחנה הדתי בראשותה של תנועת ש"ס. ניצחון השמאל מלווה בחקיקה חברתית בעלת אופי ליברלי. בחקיקה החדשה נקבעה גם חובת שירות לאומי, זכויות סוציאליות מותנות במיצוי כושר ההשתכרות, וחל איסור על מימון ציבורי של חינוך שאינו רשמי. בתגובה מפרסמים הרבנים של החרדים ושל הציונות הדתית החרדית פסק הלכה נגד השלטון של השמאל. דתיים רבים פורשים מהשירות הציבורי. הציבור הדתי והחרדי מכריז על מרד מסים ומסתגר ביתר שאת בשכונותיו. בשכונות אלה מארגן הציבור הדתי והחרדי שירותים עצמאיים לרבות מיליציות מקומיות להגנה על הביטחון והסדר.

הבדלנות והפילוג מנוצלים על ידי מדינות ערב למתקפה נוספת נגד ישראל בשנת 2020. צבאה של ישראל היוצאת למלחמה אינו נחוש.

תסריט הסדר החדש: עמירם גונן

בשנת 2005 עדיין נמשך המאבק עם הפלשתינים. המצב הכלכלי רעוע. תקציב המדינה התקשה לעמוד בנטל הגובר של הוצאות הביטחון ושל תשלומי ההעברה הנוגעים לאוכלוסייה החרדית הן בשל גידולה הדמוגרפי והן בשל הגידול הנמשך במספרם של הלומדים בישיבות ובכוללים שאינם עובדים ואינם משרתים בצבא.

בעקבות הצלחתה של רשימה משותפת לכמה מפלגות בבחירות לעיריית ירושלים בשנת 2003 הוסכם בין מפלגות הליכוד והעבודה כי לקראת הבחירות לכנסת 2006 יאמצו שתי מפלגות אלה מצע משותף בענייני דת, חברה וכלכלה, כולל בעניינים הנוגעים לאוכלוסייה הערבית. מצע זה יכלול בקווי היסוד של ממשלת האחדות שיקמו שתי המפלגות. המצע המשותף קבע מחויבות לעיקרון של מדינה יהודית ודמוקרטית ולחקיקה אשר תגביל את מספר השנים שבהן אדם נחשב לבעל מעמד של 'תורתו אומנותו' בתמיכת המדינה, תדרוש מתלמידי ישיבות שירות צבאי מינימלי או שירות אזרחי שיופעל גם על קבוצות אחרות באוכלוסייה, תקבע קצבת ילדים אחידה לכל ילד ותקל על הסדרי גיור וקבורה.

במצע המשותף נכללה גם מחויבות לעשות להעברת תקציבים לפיתוח היישובים הערביים ולעידוד העסקתם של ערבים במגזר הציבורי. כמו כן נקבע כי ההסכם יחייב את שתי המפלגות גם לקראת הבחירות הבאות. גם שם נתנו למצע המשותף: 'אמנת ישראל החדשה'. הוסכם כי את הממשלה ירכיב ראש המפלגה שתזכה במספר גדול יותר של קולות. במקרה של שוויון בתוצאות הבחירות ייקבע הסדר רוטציה. מיד עם ההכרזה על ההסכם בין הליכוד למפלגת העבודה החלה מתעוררת תמיכה ציבורית נרחבת באמנה ובמפלגות שאימצו אותה. נוכח ההתפתחויות האלה אימצו גם המפלגות שינוי, מרצ וישראל בעלייה את המצע המשותף של הליכוד והעבודה כפרק במצע של כל אחת מהן. לא כן המפלגות הערביות, האיחוד הלאומי והמפד"ל.

המצע המשותף זכה להצלחה אלקטורלית. הוקמה ממשלה רחבה על בסיס שבעים וארבעה חברי כנסת: שלושים ושניים של סיעת הליכוד, שלושים של סיעת העבודה, חמישה של סיעת שינוי, ארבעה של סיעת המפד"ל ושלושה של סיעת ישראל בעלייה. מיד אחר הבחירות החלה הכנסת בסדרה של צעדי חקיקה הנובעים מן האמנה. הובטחה תמיכתם של שמונת חברי הכנסת של סיעת מרצ לצעדי החקיקה המשתמעים מן האמנה, וכך גם תמיכתם של עשרת חברי הכנסת של המפלגות הערביות, לפי העניין. מול חזית זו עמדו שנים עשר חברי הכנסת של סיעת ש"ס, ששת חברי הכנסת שלסיעת יהדות התורה ועשרת חברי סיעת האיחוד הלאומי.

במהלך 2007 ו-2008 חוקקה הכנסת חוקים מספר שהתחייבו מן האמנה. כמו כן סייעה הממשלה להקמת רשת של מוסדות להכשרה מקצועית המיועדים לאוכלוסייה חרדית בלבד. החקיקה החדשה עודדה חרדים רבים לצאת למעגל העבודה אחרי תקופה קצרה של אימונים צבאיים ביחידות חרדיות מיוחדות או התגייסות לשירות האזרחי. האוכלוסייה החרדית התפלגה לשני מחנות: האחד המשיך להתנגד לגיוס הקצר לצבא ואפילו לשירות האזרחי, ואילו מקרב המחנה השני יצאו רבים לשירות צבאי או אזרחי, ללימודי מקצוע ולעבודה.

בבחירות לכנסת של 2010 המשיכו הליכוד והעבודה להנהיג את הממשלה, אולם הגידול במספר חברי הכנסת של המפלגות החרדיות והערביות עורר דאגה בקרב ראשי הליכוד והעבודה. היה מי שאמר כי הגיע הזמן ששתי המפלגות הגדולות ינסחו מצע משותף גם בעניין הפלשתיני ויתחייבו לעמוד בו במשך שתי קדנציות. כך, אולי, תתאפשר עמידה משותפת מול הסוגיה הקיומית השנייה של המדינה והחברה בישראל.

תסריט החילונים יוצאים: עמירם גונן

החילונים יוצאים הוא תסריט מערכתי שבמרכזו החרפת המתח בין חילונים לחרדים ויציאה רבת היקף של חילונים מהארץ. לתסריט מוצא זה יש שתי סיומות שונות: המשך ההתחדדות וקריסה כלכלית וביטחונית (תסריט עוף מרוט) ועלייה אנגלו-סכסית של דתיים וחרדים מארצות המערב המצילה את כלכלת הארץ (תסריט עוף כשר).

תסריט המוצא מתאר הגירה חילונית רחבת היקף מהארץ. הסיבה ליציאה המסיבית של חילונים מישראל היא פוליטית-כלכלית: כניסת החרדים לעמדות כוח פוליטיות בממשלה, שאליה מתלווה גידול בהקצאה של משאבים ציבוריים לציבור החרדי. החילונים היוצאים הם צעירים הקרובים בהשקפת עולמם למחנה השמאל. רבים מהם בעלי השכלה גבוהה שעבדו בתעשיות עתירות ידע. עמותות ומפעלים רבים בחו"ל, בעיקר בארצות-הברית מחזרים אחר החילונים היוצאים מישראל ומציעים להם תנאים מפתים בתעסוקה ובדירה. המגורים המתפנים על ידי היוצאים נרכשים במחירים נמוכים על ידי אוכלוסייה דתית וחרדית. בעקבות היציאה של החילונים נרשמת הידרדרות חריפה במצב הכלכלי. חלקים בליכוד המודאגים מהתמורה הכלכלית והתרבותית המתחוללת בארץ פורשים ממפלגתם ומקימים מפלגה חדשה "ישראל החדשה". המפלגה יוצרת יחד עם מפלגות השמאל והמפלגות הערביות חזית פוליטית חדשה המכונה "חזית ישראל הדמוקרטית", שבמוקד מצעה עומד הרעיון של הגנה על מעמד החילונים. מול "חזית ישראל הדמוקרטית" קמה "חזית ישראל היהודית", שבמוקד מצעה עומד הרעיון של חיזוק אופייה היהודי של ישראל. בראש החזית עומדת מפלגת הליכוד הלאומי. בשלב זה עשויים להתפתח שני תסריטי המשך: תסריט **עוף מרוט** ותסריט **עוף כשר**.

תסריט עוף מרוט. בתסריט זה עולה לשלטון "חזית ישראל היהודית" המורכבת ממפלגת הליכוד הלאומי ומהמפלגות הדתיות. הממשלה ממשיכה במתן הטבות לציבור הדתי והחרדי, ובתגובה מתגברת יציאת החילונים. במשך שורר מיתון עמוק, ונרשמת ירידה גדולה בהכנסות המדינה. בראש הצבא עומד רמטכ"ל בוגר ישיבת הסדר, וביחידות המובחרות בולט השיעור הגבוה של דתיים ציוניים. ההתגייסות של חרדים לצבא מתגברת ומגיעה לסדר גודל של שני גדודים. עם זאת נרשם מחסור חמור בכוח אדם איכותי ביחידות הלוחמות וביחידות המקצועיות. מדינות ערב מנצלות את ההיחלשות הכלכלית והביטחונית של ישראל ומכריזות עליה מלחמה. הערכת הרמטכ"ל היא כי צה"ל לא יוכל לעמוד במשימת ההגנה. חיילי מילואים חילוניים שירדו מהארץ חוזרים על מנת להגן על המדינה, וארצות-הברית נרתמת לסייע לישראל בראש קואליציה צבאית.

תסריט עוף כשר. בתסריט זה כמו בקודם עולה לשלטון "חזית ישראל היהודית", ובתגובה מתגברת יציאת החילונים. בניגוד לתסריט הקודם החלל המתהווה במשך ובצבא מתמלא על

ידי התגייסות רחבת היקף של חרדים ועל ידי עולים דתיים וחרדים המגיעים מארצות המערב. העלייה החדשה שבה מרכיב גדול של אנגלו-סקסים, מתאפיינת ברמת השכלה כללית גבוהה לצד השכלה תורנית. העולים משתלבים בקלות בתעשייה המתקדמת ומשרתים בצה"ל, שיעורי האבטלה יורדים, והכנסות המדינה עולות.

תסריט ויסות קונפליקטים בעומס גובר: נרי הורוביץ ונפתלי רוטנברג

תסריט זה מתאר סדרה של מאבקים בין דתיים, חרדים וחילונים שבמהלכם מצליחה המערכת הפוליטית לווסת את הקונפליקטים ובכך למנוע את ההידרדרות למלחמת תרבות. כל אחת מקבוצות התרבות מצויה לא רק בעימות עם האחרת אלא גם בעימות פנימי קשה. הדתיים הציוניים מתמודדים עם משבר פנימי הנגרם בשל המתח שבין שמרנים למודרניים. החרדים מתמודדים עם זרמים מודרניים השואפים להיפתח לעולם העבודה והמודרנה לעומת זרמים שמרניים השואפים לשמר את חברת הלומדים. החילונים מתמודדים עם משבר הנגרם בשל העימות בין אוריינטציה לאומית לאוריינטציה ליברלית.

המאבקים מתפרצים בתחומים שונים, ובכל אחד מהם נמצאים כוחות המסייעים להתגבר על המתח והפיצול. המתח בין יהודים לערבים מוצא את ביטויו במהומות "יום הנקבה האדום" של שנת 2003. מהומות אלה הביאו בעקבותיהם להקמת ועדת חקירה לבחינת הגורמים לאירועים ולהגדלת ההקצאה לאוכלוסייה הערבית במסגרת מדיניות של העדפה מתקנת.

השחיקה במדיניות הרווחה ובביטחון הסוציאלי מוליכה לקריסה של חברת הלומדים החרדים ולמחאה חברתית. קבוצות בציבור החרדי חוברות לעניים בשכונות המצוקה ובעיירות הפיתוח. עצם התהליך מוליך להיפתחות כלפי החברה הכללית.

העימות בין דתיים לאומניים לחברה החילונית מתעצם ומתבטא בין היתר בהקמת מחתרת קנאים המתכננת לרצוח את נשיא בית המשפט העליון. מחאה זו הועצמה בשל החיבור בין עוני חרדי-דתי לבין תרבות מחאה. גם חלקים בציבור החילוני בוחרים בדרך האלימה ובפתיח תקווה מוכה נער חרדי למוות על ידי נערים חילוניים. האלימות שמתגלית בציבורים השונים גורמת לציבור הרחב, ובמיוחד לקרנות חיצוניות ולמגזר השלישי לפעול למיתון המתח.

פינוי כמה מריכוזי המתנחלים בעקבות תהליך השלום מוליך למגמה מתבדלת בתחום החינוך בקרב חלק מהציונות הדתית. מנהיג התנועה המתבדלת מציע תכנית למדינת הלכה בתוך חצי יובל. הציבור הציוני דתי מסתייג ברובו ממגמות אלה, מגלה נכונות לפשרה ומוותר על הכוונה ליצור הלכה ממלכתית.

המתח בין דת למדינה ממותן בשל נכונותם של רבנים לתמוך במסלול של נישואין אזרחיים ובכך לבטל את המונופול שהעניק החוק למסד הדתי בתחום המעמד האישי.

מיתון הקונפליקטים וניהולם מסתייע בראש ממשלה חדש הנבחר לתפקידו תחת אמנה בין חילונים ודתיים המציעה "דרך חדשה". ראש הממשלה הכריזמטי החדש, שהתאפיין ביכולת לעשות מניפולציה בסמלים ובערכים, נשען על קואליציה רופפת של ארגונים חילוניים ודתיים ונהנה מתמיכה חרדית.

האסטרטגיות להתמודדות עם הסוגיות השונות

הספר אמנם אינו עוסק בגיבוש אסטרטגיות להתמודדות עם הסוגיות המאפיינות את יחסי דת ומדינה ויחסי דתיים וחילוניים במדינת ישראל, אולם התסריטים מספקים תובנות ומעלים מספר אופציות אסטרטגיות ביחס לסוגיות אלה. בסעיף זה יפורטו התובנות האסטרטגיות העולות מן התסריטים.

הימנעות מהתווית אסטרטגיה בתחום הזהות

על פי ארבעה מבין שישה התסריטים המערכתיים, סוגיית זהות המדינה, הנובעת מהמפגש בין החקיקה בעלת אופי דתי לבין התביעות לשמירה על זכויות האדם, עתידה להתמתן. התמתנות זו יכולה לנבוע מסיבות שונות. אחת הסיבות האפשריות היא היווצרות חברה הומוגנית מבחינה תרבותית (דתית-חרדית) כפי שמתואר בתסריט **החילונים יוצאים**. סיבה אחרת עשויה להיות התפתחות הנוגעות למקומו של האתוס הלאומי בחיים הציבוריים. התפתחות אחת, המותווית בתסריט של **חברה רב-לאומית רב-תרבותית**, צופה את דעיכת האתוס הלאומי ועמה האפשרות של הנהגת מסלול אזרחי של נישואין וגירושין. התפתחות מנוגדת מותווית בתסריט של **היפרדות והשתלבות**. תסריט זה בניגוד לקודם צופה דווקא התעצמות האתוס והשיח הלאומי בתגובה להתעצמות שיח הזכויות. מול התביעה להקנות זכויות לציבור הערבי ולהפוך את המדינה למדינת כל אזרחיה מועלית תביעת הנגד של חרדים, דתיים-ציוניים וחילונים בעלי אוריינטציה לאומית, שעיקרה עיגון בחוק של זכויות היתר של הציבור היהודי. גם התסריט של **ויסות קונפליקטים בעומס גובר** צופה התמתנות במתח הקשור בסוגיית הזהות בשל הנהגת נישואין אזרחיים ובשל יכולת המנהיגות לגייס תמיכה על ידי מניפולציה של סמלים. מעניין לציין כי גם תסריט **הסדר החדש** המתאר התלכדות של המפלגות החילוניות סביב מצע קואליציוני משותף אינו צופה התערבות פוליטית נחרצת בתחומים רגישים כמו המעמד האישי והגיוור.

רק תסריט אחד, **מלחמת תרבות**, צופה הקצנה של המתח התרבותי סביב סוגיית הזהות. על פי תסריט זה הנהגת מסלול של נישואין אזרחיים תעצים את הקונפליקט. ניסיון לגיבוש אמנה יכשל, ולא תיווצר כל אידיאולוגיית זהות אשר תחצה את קווי השסע התרבותיים.

מדוע צופים חמישה מבין שישה התסריטים ירידה בחשיבות סוגיית הזהות במתכונתה הקיימת או החלפתה בסוגיית זהות אחרת? עיון בתסריטים מגלה כי הסיבה לכך אינה נובעת מתמורות אידיאולוגיות-רעיוניות אלא דווקא מתמורות כלכליות-פוליטיות. בתסריטים **חברה רב-לאומית רב-תרבותית והיפרדות והשתלבות** מושפעת האוכלוסייה החרדית מהתפתחות כלכליות גלובליות, היא נחשפת לתהליכי מודרניזציה ומתערה בכלכלה ובחברה הישראלית. חלק מהציבור החרדי מתקדם מבחינה חברתית וכלכלית ומוצא שפה משותפת עם הציבור שאינו חרדי בתחומי הפעילות הכלכלית, דגמי הצריכה ולעתים אף הבילוי. הציבור החרדי ממשיך לקיים את ייחודו התרבותי ואינו נוטה לכיוון החילוני, אך נוצרת ציוויליזציה משותפת המושתתת על כניסה למעגל העבודה, על שימוש בטכנולוגיה מתקדמת ועל ציות לחוק.

התמורות בכלכלה הגלובלית מאפשרות, על פי התסריט של **חברה רב-לאומית רב-תרבותית**, היפתחות וסובלנות כלפי אורח חיים שונה. הנחה זו אינה מקובלת על התסריט של **היפרדות והשתלבות** ועל התסריט **החילונים יוצאים**. בתסריט **היפרדות והשתלבות** המוביליות הכלכלית אינה מובילה לפתיחות מצד החרדים כלפי ערכים ונורמות חילוניות. הם אינם מוכנים לאמץ חזון חברתי בעלת אופי פוזיטיבי המשרטט את היעד הטוב, הרצוי. היעד הרצוי, בעיני החרדים, נותר כבעבר מדינה המבוססת על חוקי התורה, אולם החרדים מוכנים להסכים עם חילונים על חזון בעל אופי נגטיבי, המפרט ממה יש להימנע. העובדה כי הציבור החרדי נוטל חלק פעיל בחיים הכלכליים והציבוריים ובניו אף משרתים בצבא מעניקה לגייטימציה לציבור החרדי בניסוח החזון בעל האופי הנגטיבי. על רקע זה נוצרת חבירה בין חרדים, דתיים-לאומיים וחילונים בעלי השקפה לאומית בעיצוב החזון של דמוקרטיה לאומית הדוחה את העקרונות של הדמוקרטיה הליברלית. התסריט **החילונים יוצאים** מתאר חברה חד-תרבותית היכולה להיות מושפעת בדרכים שונות מתהליכי הגלובליזציה. בסיומת **עוף מרוט** החברה הנותרת בארץ מסתגרת כלפי תהליכי הגלובליזציה. בסיומת **עוף כשר** נהנית החברה המקומית מתהליכי הגלובליזציה המביאים לארץ מהגרים דתיים מודרניים המשולבים בתהליכים הגלובליים.

התסריט **מלחמת תרבות** אינו מוצא קשר בין התהליכים הגלובליים ותהליכי המודרניזציה על החברה החרדית. זו נותרת סגורה כלפי החידושים ומחזקת את אחיזתה בקופה הציבורית על מנת לכלכל ולפרנס את בניה.

נראה כי רוב התסריטים צופים התפתחות דומה: תהליכי הגלובליזציה והמודרניזציה עתידים להשפיע באופן מרחיק לכת על מקומה של האוכלוסייה החרדית במפה התרבותית. השתלבות בתהליכים אלה תציע חלקים גדולים בציבור החרדי לקראת עמדה חדשה ורבת השפעה בעיצוב דמותה של החברה הישראלית. עם זאת, חלקים בציבור החרדי עתידים להישאר מאחור בשל דחייתם את תהליך הגלובליזציה והמודרניזציה הכרוכה בו. בד בבד עם התפתחויות אלה תיחלש, לדעת חלק מהתסריטים, ההתנגדות למסלולי נישואין וגירושין אזרחיים.

רק תסריט אחד, **הסדר החדש**, צופה שמחנה פוליטי בעל השקפה חילונית יעלה לשלטון ויקבל החלטה בדבר צמצום ההשפעה של החברה החרדית על סדרי המדינה. על-פי תסריט זה מוקמת חזית חדשה בין מפלגות הליכוד והעבודה שבמרכזה צמצום ההטבות הכלכליות לחרדים, המחנה החילוני מעלה תביעות לשוויון בחובות באמצעות שירות בצבא, שירות אזרחי והשתתפות במעגל התעסוקה. מכיוון שתסריט **הסדר החדש** מתאר התמודדות עם סוגיית הזכויות והחובות של הציבור החרדי ללא כל התערבות מהותית בנושא הזהות זוכה מדיניות זו לתמיכה גם מצד המפלגה הדתית-לאומית. התסריט **מלחמת תרבות** מתאר ניסיון לגיבוש ממשל חילוני ביוזמה של מחנה השמאל, ניסיון שהוא נועז יותר מזה המוצע בתסריט **הסדר החדש**. הוא כולל מדיניות המתמודדת עם נושא הזהות, ואין בו ניסיון לגבש חזית חילונית רחבה של הימין והשמאל. בניגוד לתסריט **הסדר החדש** נתקל הניסיון המתואר בתסריט **מלחמת תרבות** בהתנגדות עזה שמוליכה לקיטוב עמוק ולפירוד לא רק בין חרדים לחילונים אלא גם בין דתיים-לאומיים לחילונים.

הכרעה פוליטית על הפרדה בין דת ומדינה בתחום הזהות נתפסת כבלתי אפשרית מסיבות שונות: התהליכים הדמוגרפיים המעצימים את כוחה של האוכלוסייה החרדית, ההתנגדות הצפויה לתהליך מצד האוכלוסייה הדתית, התעצמות האתוס הלאומי והצורך של המפלגות החילוניות בתמיכת הדתיים והחרדים. התמתנות הקשר מתאפשרת מכוח פעולת כוחות מבניים כמו גלובליזציה ומודרניזציה, והדבר בא לידי ביטוי במיוחד, על פי חלק מהתסריטים, בהנהגת מסלולי נישואין וגירושין אזרחיים. עם זאת, תסריטים אחרים חושפים ארגונים וכוחות הפועלים להפרדה בין דת ומדינה ולעיצוב מחדש של זהות המדינה. ארגונים אלה פועלים בספירה של החברה האזרחית, ומאבקים מתנהלים בזירת בית המשפט. לפי רוב התסריטים, עתיד המשך הפעילות בתחום זה להחריף את העימות בין הרשות המחוקקת לרשות השופטת.

מה תהיה דמות החברה שבעיצובה יטלו החרדים תפקיד חשוב? לשאלה זו מספקים התסריטים תשובות שונות. התסריט **חברה רב-לאומית רב-תרבותית** רואה, כאמור, בהשתלבות מפתח להפרדה בין דת ומדינה. התסריט **היפרדות והשתלבות** רואה בהשתלבות הכלכלית מפתח רב חשיבות בהעצמת משקל הדת בחיים הציבוריים. על פי תסריט זה, חיזוק השיח הלאומי בצד השתלבות החרדים בחברה יכול לגרום לחילונים רבים לקבל מעורבות של הדת בחיים הציבוריים, גם אם הדבר פוגע בזכויות הפרט. בעימות בין הזכות של הציבור היהודי למדינת לאום לבין הזכות של הפרט לחופש בחירה בתחום הנישואין והגירושין, למשל, עתיד חלק מהציבור הלאומי לוותר.

על פי כל התסריטים נראה כי עדיף שלא לתקוף באופן ישיר את סוגיית הזהות. במקום זאת מוטב לחשוב על גישה עקיפה הפונה דווקא להסדרים בתחום הכלכלי והחברתי שיאפשרו התערות של החרדים במשק ובחברה. הסדרים אלה עתידיים, על פי רוב התסריטים, להשפיע בשלב מאוחר יותר על ניסוח מחדש של סוגיית הזהות. מבחינה זו עדיף אולי לעסוק פחות בניסוח אמנות בין דתיים וחילונים ולהקדיש מאמץ רב יותר להפניית משאבים לטיפוח ההשכלה הכללית וההכשרה המקצועית בקרב החברה החרדית. במילים אחרות, התסריטים מרמזים כי "הסטטוס קוו החדש" שאחרי תרים מחברי האמנות וההסכמות, עתיד להיווצר מכוח פעולתם של כוחות כלכליים וחברתיים עמוקים, ולא דווקא מכוחם של הסכמים בין נציגים אלה או אחרים.

תובנה זו מקבלת משנה תוקף לאור התפתחויות אפשריות בחברה הישראלית. רוב התסריטים מציגים את החברה הישראלית כחברה נזילה הנתונה בתהליכי שינוי והתגבשות. בעקבות זאת עתידים להיווצר פיצולי משנה ומשברים פנימיים בקרב המגזרים הראשיים (ראה תסריט **ויסות קונפליקטים בעומס גובר**). החרדים עתידים להתפצל לקבוצות משנה על רקע הבדלים בהישגיות הכלכלית ובעמדה כלפי המודרנה. הדתיים-לאומיים עתידים להתפצל לקבוצות משנה מבחינת יחסם למפעל הלאומי. בקרב החילונים יעמיק הפיצול בין התומכים בשיח הלאומי לבין התומכים בשיח הזכויות. גם בקרב הערבים מזהה התסריט **היפרדות והשתלבות** פיצול פנימי בין אלה הקושרים את עתידם עם מדינת ישראל לבין כאלה המתנגדים לה.

פיצולי משנה אלה בתוך המגזרים הראשיים ילוו בשינויים מרחיקי לכת בהתארגנות המפלגתית ובהתגבשות של תנועות חברתיות. רוב התסריטים צופים את היווצרותן של

מפלגות חדשות החוצות את הגבולות המקובלים בין ימין ושמאל, או התגבשות של הסכמות פוליטיות החוצות גבולות מפלגתיים כמו בתסריט **הסדר החדש**. כמו כן יתגבשו תנועות חברתיות על רקע מעמדי או תרבותי, שיחצו את הגבולות המפרידים בין חילונים, דתיים וחרדים, יהודים וערבים. בתנאים אלה תיתכנה בעתיד הסכמות ביחס לאופי המדינה והחברה בין קבוצות הניצבות כיום משני עברי המתרס הלאומי, התרבותי והחברתי. ייתכן על כן כי הסכמים ואמנות שהסיכוי לקבלתם כיום מועט יתבררו כאפשריים בעוד עשר או עשרים שנה, כאשר תהליכי המודרניזציה מצד אחד וההתגבשות החברתית המחודשת מצד שני יתנו אותותיהם בקבוצות השונות. במילים אחרות, התסריטים מאותתים כי הסכמות ואמנות עכשוויות, שעניינן נושא הזהות, עומדות על קרקע לא יציבה, מכיוון שהתומכים והמתנגדים טרם התגבשו למחנות ברורים.

האסטרטגיה המוצעת בתחום ההקצאה של זכויות וחובות

בניגוד לנושא הזהות דווקא בתחום ההקצאות מסתמן חופש תמרון רחב יותר לפעילות המערכת הפוליטית והמשפטית. רוב התסריטים אינם צופים התמוטטות כלכלית של החברה החרדית. התסריטים - **היפרדות והשתלבות, חברה רב-לאומית רב-תרבותית, החילונים יוצאים בסיומת של עוף כשר והסדר החדש** - צופים השתלבות של חלק גדול מהציבור החרדי במערכת הכלכלית בעקבות תהליכי מודרניזציה בצד חלק אחר שימשיך לשמר את הדפוסים המסורתיים ולהתנזר מעבודה. שני תסריטים - **מלחמת תרבות, החילונים יוצאים בסיומת עוף מרוט** - צופים המשך ההימנעות מעבודה ומשירות צבאי והמשך העברת המשאבים הציבוריים לציבור החרדי בשל התגברות כושר המיקוח של המפלגות החרדיות בזירה הפוליטית. הימנעות זו עתידה לסכן, לדעת מחברי שני התסריטים, לא רק את החברה החרדית, אלא את המדינה כולה ולגרור לירידה כוללת בתעסוקה ובצמיחה הכלכלית.

נראה כי רוב התסריטים צופים כי בטווח הארוך יתפלג הציבור החרדי לשני מחנות מבחינת היחס לחיים המודרניים ובכלל זה שירות בצבא והשתלבות בשוק העבודה. התפלגות זו מתגלה בתסריטים גם בחילוקי דעות בקרב המנהיגות החרדית ביחס לחיים המודרניים. מצד אחד עומדת מנהיגות שמרנית הפועלת לשמר את דפוסי העבר ולסכל כל מגע והשתלבות בכלכלה ובטכנולוגיה המודרנית ומתנגדת להשתתפות בנטל הביטחוני. מצד שני עומדת מנהיגות בעלת אוריינטציה פרגמטית השומרת על הייחוד התרבותי, אך שואפת לאפשר השתלבות בחיי הכלכלה המודרניים. חילוקי דעות אלה באים לידי ביטוי ברור בתסריט הנושאי סיפורם של שני אחים, והם מקבלים ביטוי חברתי בתסריטים המערכתיים **היפרדות והשתלבות והסדר החדש**. עם זאת, מאוחדים כל התסריטים בדעה כי תמורה זו תתחולל בטווח הארוך, ואילו בטווח הקצר ימשיכו החרדים להישען על הקופה הציבורית.

היכולת של החרדים להשתמש בכוח הפוליטי ולהשיג משאבים ציבוריים, פטור ממיסים ופטור משירות ללא מילוי חובות כלכליים ואזרחיים עתיד להעצים, במיוחד בטווח הקצר, את הניכור, הכעס והתסכול בציבור הלא חרדי. כתוצאה מכך תיפגע באופן קשה הלגיטימציה של המערכת הפוליטית. הביקורת על השלטון ועל החרדים, שלדעת החילונים נהנים שלא בצדק מהקופה הציבורית, עלולה לגלוש לכלל מרי אזרחי, כמו בתסריט של **מלחמת תרבות**, להביא לירידה רחבת היקף של חילונים מארץ, כפי שמתאר התסריט **החילונים יוצאים** או

לגרום, כמתואר בתסריט **הסדר החדש**, להתלכדות מפלגות חילוניות סביב מצע משותף המגביל את ההטבות הכלכליות הניתנות לחרדים.

המשך הקונפליקט הפנימי על רקע היעדר איזון בין זכויות לחובות עלול לכרסם, לדעת חלק מהתסריטים, בכוח העמידה של המדינה מול האיום החיצוני. רוב התסריטים צופים המשך המאבק בין ישראל לפלשתין העשוי להתרחב למלחמה אזורית. המשך הסכסוך החיצוני אינו מלווה, על פי רוב התסריטים, בהיווצרות סולידריות פנימית. למעט התסריטים **חברה רב-לאומית רב-תרבותית והסדר החדש** ממשיכים נציגי המפלגות החרדיות לתבוע הקצאת משאבים לציבור בוחריהם, גם כאשר המערכת הביטחונית והכלכלית מצויה על סף קריסה. החבירה בין ימין לשמאל כאמצעי להתמודדות עם הקונפליקט הפנימי מוצגת בשני **תסריטים**. בתסריט **הסדר החדש** מגבשים הליכוד והעבודה מצע משותף לצמצום ההטבות הניתנות לחרדים ומצליחים להגשים את מדיניותם. בתסריט **החילונים יוצאים** חוברים חלק מנציגי הליכוד לחלק מנציגי העבודה. אולם כנגד חבירה זו נוצרת קואליציה חדשה המורכבת ממפלגות ימניות, דתיות וחרדיות, וזו מנצחת בבחירות. כלומר, הניסיון לאיחוד כוחות בין שמאל לימין במטרה למתן את התביעות הכלכליות של החרדים עתיד להיכשל על פי תסריט זה. פירוש הדבר כי על פי חלק גדול מהתסריטים מדינת ישראל עתידה למצוא עצמה נתונה במאבק המתנהל בשתי חזיתות: מלחמה על זכויות וחובות בחזית הפנימית ומלחמה על ביטחון וטרטוריה בחזית החיצונית. על פי התסריט של **מלחמת תרבות** יוליך המאבק הפנימי להתפוררות הסולידריות הפנימית, וישראל עתידה לצאת למלחמה ללא צבא נחוש.

איתותים אלה על קרע מעמיק לאו דווקא סביב סוגיית הזהות, אלא סביב סוגיית ההקצאות של זכויות וחובות מן הראוי שיעוררו עניין רב בקרב הרשויות השונות, ובעיקר בקרב הרשות המחוקקת. התעלמות מאיתותים אלה עתידה להעצים את כוחן של המערכת המשפטית וההלכתית האמונות על פסקי משפט והלכה. פסיקות פורמליות עשויות להחליף את התהליך הפוליטי המורכב המבוסס על יחסי חליפין, פשרות והסכמות ולהחריף את הקונפליקטים, כפי שמתואר בתסריט **מלחמת תרבות**.

על בסיס התסריטים מוצע כי המערכת הפוליטית תהיה קשובה לביקורת הגוברת מצד הציבור החילוני, ותאתר איתותים לאסטרטגיות של מחאה העולים מהתסריט **מלחמת תרבות**, או איתותים ליציאה של צעירים חילוניים משכילים ויצרנים העולים מהתסריט **החילונים יוצאים**. ההמלצה למערכת הפוליטית ולזו הרבנית היא בעלת אופי פרגמטי: המשך התפקוד היעיל של המערכת הפוליטית בוויסות קונפליקטים מחייב חשיבה מחודשת על התשלומים וההטבות הניתנים לציבור החרדי.

אין פירוש הדבר בהכרח הקצאה פחותה לציבור החרדי, אלא שינוי אופי ההקצאות. במקום העברות המאפשרות לחרדים לצרוך מבלי להפוך לכוח יצרני התורם לכלכלה ולחברה יש לדאוג להעברות המעודדות השתלבות בשוק העבודה והתעסוקה, כפי שמתואר בתסריטים **היפרדות והשתלבות והסדר החדש**. כלומר, יש לעודד השתלבות החרדים במשק ובכלכלה באמצעות מתן הכשרה מקצועית והקניית השכלה כללית. מאבק חברתי על קריטריונים צודקים ושוויוניים בהקצאה של זכויות וחובות המלווה במאבק משפטי יכולים לזכות בתמיכה ציבורית רחבה שתקיף לא רק חילונים, אלא גם דתיים-לאומיים. זאת ועוד, פסיקות של בית המשפט בתחום ההקצאות של זכויות וחובות עשויות להתקבל בפחות התנגדות

מאשר התערבות משפטית בסוגיית הזהות. האווירה החברתית הסובבת את סוגיית ההקצאות עשויה להקל על בית המשפט בהתערבותו בסוגיה זו.

על בסיס התסריטים מוצע כי הממסד הרבני יקשיב גם הוא לביקורת העולה בתחום ההקצאה של זכויות וחובות ויאתר את ההזדמנויות הגלומות בהשתלבות במערכת הכלכלית. רוב התסריטים מראים כי השתלבות כלכלית של החרדים בחברה ושירות בצבא ולו גם במתכונת של הצעת ועדת טל עתידים לצמצם את הביקורת כלפי החברה החרדית. זאת ועוד, על פי התסריט של **היפרדות והשתלבות** ניתן לצפות כי עם התערות האוכלוסייה החרדית במשק ובצבא תגדל השפעתה על החברה הישראלית. התעצמות המאבק על הזהות הלאומית עתיד להביא חלקים גדולים בציבור החילוני להכרה כי בחברה הנאבקת על קיומה לא ניתן לצמצם את הקשר בין דת ומדינה, וכי מול קריאת התגר בדמות מדינת כל אזרחיה יש מקום לבחינה מחודשת ואוהדת של היחס לדת. יהיה זה על כן האינטרס של המנהיגות החרדית לסייע בהעברת המלצות ועדת טל המאפשרות השתלבות צעירים חרדים בשוק העבודה. דווקא בדרך זו עשוי הציבור החרדי להגיע לעמדת השפעה תרבותית בעלת משקל בחברה הישראלית.

האסטרטגיה המוצעת בתחום היחסים הנורמטיביים-חברתיים

אסטרטגיה נוספת המסתמנת מהתסריטים השונים מתייחסת ליחסים הנורמטיביים-חברתיים בין חרדים לחילונים. תמצית האסטרטגיה היא הקפדה על מרחבי מגורים נפרדים לבני קבוצות התרבות השונות תוך יצירת מכנים משותפים בתחום הפרהסיה. בכל התסריטים, למעט **החילונים יוצאים**, החברה הישראלית העתידית תהיה חברה מרובת תרבויות, אם כי לא בהכרח רב-תרבותית, כלומר: חברה סובלנית כלפי תרבויות שונות. החרדים, לרבות אלה שהשתלבו בכלכלה המודרנית, ימשיכו לדבוק באורח חייהם, וכך גם החילונים. אף תסריט אינו צופה שינוי באורח החיים התרבותי של מי מהקבוצות. ההבדל בין התסריטים הוא במידת ההסתגרות המרחבית-תרבותית ובמידת ההשתלבות במערכת הטכנולוגית והכלכלית. **התסריט מלחמת תרבות** מתאר הסתגרות מוחלטת של הציבור החרדי ובהמשך אף של הציבור הדתי-לאומי ללא כל מגע עם הציבור החילוני. התסריט **החילונים יוצאים** מתאר מרחבים הומוגניים מבחינה תרבותית בשל היציאה הגדולה של חילונים מהארץ. לעומת זאת, התסריטים **היפרדות והשתלבות וחברה רב-לאומית רב-תרבותית** מתארים הסתגרות במגורים לצד חילופין ויחסי גומלין בתחומי הטכנולוגיה, הכלכלה, המסחר והשירותים.

על פי התסריטים **היפרדות והשתלבות וחברה רב-לאומית רב-תרבותית**, ההסתגרות אינה רק לפי מפתח תרבותי, אלא גם לפי מפתח מעמדי: חרדים וחילונים מבוססים מתגוררים בשכונות נפרדות במרכז הארץ ובאזורים יוקרתיים, ואילו חרדים וחילונים פחות מבוססים מתגוררים בשוליים, גם הם בשכונות נפרדות. זהו מצב של חברה קפיטליסטית ומודרנית שבה החרדים והחילונים משתתפים באורח דומה בחיי החברה והכלכלה תוך שמירה על מסגרות מגורים ותרבות נפרדות. מסגרות אלה נחוצות לשני הצדדים על מנת לממש באופן חופשי את אורח חייהם ללא חיכוך עם האחר, ולצורך חיברות של בני הדור הצעיר בהתאם לערכים המקובלים על כל אחת מהקבוצות. מרחבי מגורים נפרדים בצד מרחבי תעסוקה, תחבורה ומסחר משותפים יכולים להוות מסד רב חשיבות בוויסות קונפליקטים ובשמירה על

תקינות היחסים בין הקבוצות. הם יכולים לאפשר שמירה על הייחוד ועל המגוון התרבותי במרחבי המגורים לצד קיומה של ציויליזציה מודרנית משותפת במרחבי התעסוקה והשירותים.

התובנות האסטרטגיות העולות מן התסריטים מלמדות כי התחום הרגיש ביותר להכרעות פורמליות הוא תחום הזהות. זהו תחום ערכי ואידיאולוגי שהתמורות בו הן איטיות, פרי התפתחות חברתית-כלכלית ותרבותית. מה שנראה כיום כבלתי אפשרי ייתכן מאוד שיהפוך למקובל בעתיד עם התחזקות תהליכי המודרניזציה והגלובליזציה. הזהות היהודית עשויה לקבל ממדים אחרים ולאפשר שינויים ביחסי דת ומדינה שלא ניתן להשיגם כיום, במיוחד לא באמצעות הכרעה פורמלית, משפטית או הלכתית. מנגד, חיוני לתת את הדעת כבר כיום על ההקצאה של זכויות וחובות ולפעול למיתון הלחצים על הקופה הציבורית ולצמצום הניכור ותחושת האפליה בין הציבור החילוני לציבור הדתי. אין ספק שתהליכי הגלובליזציה והמודרניזציה עתידים להטביע חותמם גם על תחום זה עם היווצרותן של קבוצות בציבור החרדי שיצאו לעבודה ואף ישרתו בצבא. אולם ניתן בהחלט לצמצם את הניכור ולהידבר עם קבוצות מסוימות בציבור החרדי על נושאים אלה כבר כיום. כל מחברי התסריטים סבורים כי ההבדלים התרבותיים עתידים להישאר בעינם במשך תקופה ארוכה, והדבר יבוא לידי ביטוי בהפרדה מרחבית. יחד עם זאת בהחלט ייתכן כי לצד ההפרדה המרחבית יהיו פרטים רבים בשני המחנות שיקיימו קשרים אינטנסיביים בתחומי הייצור, הטכנולוגיה והשירותים.

העתיד שלאחר התסריטים

נראה כי העתיד צפוי להתגלות בסדרה של הרמות מסך. הרמת המסך הראשונה התגלמה במאבק בין **מגזרים** על אופייה של זהות המדינה ועל ההקצאה המגזרית של זכויות וחובות. רוב התסריטים בציבור זה התמקדו ביחסים בין המגזרים ובעתיד יחסים אלה. הרמת המסך השנייה התאפיינה בהופעת **קבוצות** שונות בתוך המגזרים השונים: החרדי, הדתי-לאומי והחילוני. לדעת חלק מהתסריטים, כבר כיום וגם בעתיד ילך ויגבר הפיצול הפנים מגזרי, ויעלו קולות של קבוצות המערערים על הסמכויות והאידיאולוגיות המגזריות. בתוך הציבור החרדי, למשל, מתגלה הדבר בוויכוח בין קבוצות על מידת הלגיטימיות שבשירות בצבא ובהשתלבות בשוק העבודה. חלק מקבוצות אלה זוהו בתסריטים בדמות החרדים החדשים, דתיים מודרניים המדגישים את נושא הזכויות, וחילונים בעלי אוריינטציה להתפייסות עם הציבור החרדי. יש מקום לעבודה מחקרית חדשה אשר תברר את מהות הקבוצות החדשות, האוריינטציות הערכיות ודפוסי היחסים שהן מפתחות עם קבוצות במגזרים אחרים. זהו תחום שטרם זכה למחקר מעמיק בשל האופק המוגבל יחסית שמכתיבה הראייה המגזרית.

התסריטים צופים אף הרמת מסך שלישית, שבה יעלו קולות של **פרטים** המערערים על הקביעות הקבוצתיות. פרטים אלה ידגישו את זכויות הפרט, הזכות לבחור דפוסי מגורים וצריכה. התסריטים רמזו לאפשרות זו בשרטטם פה ושם דמויות מובילות הקוראות תיגר על הנחות היסוד המקובלות, אולם בכללו של דבר אין לקולות אלה תפקיד משמעותי בתסריטים שנכתבו. ייתכן כי תסריטים שייכתבו בעתיד יקדישו מקום רב יותר לפרטים הקוראים תיגר על המערכות המגזריות והקבוצתיות. נראה כי הרמות מסך אלה מאותתות על מעברים שלא

מן הנמנע כי יתרחשו בעתיד: מפוליטיקה מגזרית לפוליטיקה קבוצתית ובהמשך לפוליטיקה של פרטים אוטונומיים. אם אכן יתרחשו מעברים אלה הם עשויים לשנות את אופי היחסים בין דת, חברה ומדינה, ולכן מן הראוי להמשיך ולהתחקות אחריהם באמצעות מחקר ותסריטים חדשים.

2 סוגיות היסוד ביחסי דת, חברה ומדינה

פרק זה עוסק בסוגיות המרכזיות ביחסי דת, חברה ומדינה: זהות המדינה, הקצאת זכויות וחובות ומערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית בין קבוצות התרבות השונות (חרדים, דתיים וחילוניים). עצם החלוקה לשלוש סוגיות משנה ושיוך נושאים שונים לאחת משלוש הסוגיות טומן בחובו קביעות נורמטיביות. נושא החינוך, למשל, עשוי להיקשר לתחום ההקצאות על פי קוד תרבותי אחד ולתחום הזהות על פי קוד תרבותי אחר. כך גם נושאי הפטור משירות צבאי של מי ש"תורתם אומנותם" והקצאת קרקעות לשירותים דתיים.

זהות

אחת מסוגיות המחלוקת מתגלה במתח בין תביעות הדתיים להקנות למדינת ישראל צביון יהודי לבין התביעות לחירות הפרט ולזכויות האזרח. תביעות הדתיים מתמקדות בתחום עיצוב הזהות, בהחלת הקוד הדתי בתחומים שונים: נישואין וגירושין, כשרות, קבורה, גיור ושבות ובמניעת תחבורה ציבורית ופתיחת בתי עסק בשבתות ובחגים. מול אלה עומדות חירויות הפרט, ובהן חופש המצפון וחופש הבחירה בכל הקשור לנישואין וגירושין, לתנועה, לפעילות כלכלית ולבילוי. במרכז הוויכוח עומדת התביעה הדתית לשמר את הזהות היהודית באמצעות חקיקה בתחום המעמד האישי (נישואין, גירושין) בתחום הגיור ובנושא דמות הפרהסיה (המרחב הציבורי), למשל, איסור פתיחת בתי עסק בשבת ובמועד, איסור על הפעלת תחבורה ציבורית בשבת ובמועד ואיסור מכירת חמץ בפרהסיה בפסח. מנגד מדגיש הציבור החופשי את חירויות הפרט, ובכלל זה חופש הבחירה בתחום הנישואין והגירושין והזכות של הפרט לנהוג באופן חופשי בפרהסיה, כל עוד אינו פוגע בפרטיות ובחירות של אחרים. על רקע זה ניתן להסביר את התנגדות הדתיים והחרדים לכינונה של חוקה. קבלת חוקה בעלת אוריינטציה דמוקרטית-ליברלית נתפסת כהכרעה ברורה לטובת המגזר החילוני.

נישואין וגירושין

החוק בישראל מאפשר נישואין רק במסגרת דתית. כל אדם יכול להינשא רק בהתאם לחוק ולנוהג של העדה הדתית שאליה הוא או היא שייכים. אין בישראל נישואין וגירושין אזרחיים. חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) תשי"ג - 1953, העניק לבתי הדין הרבניים מונופול בכל הקשור לנישואין ולגירושין של אזרחים יהודיים. על פי חוק זה, אזרח יהודי של מדינת ישראל הרוצה להתחתן או להתגרש יכול לעשות זאת רק בבתי דין רבניים. בעיני הציבור החילוני, המחויב להשקפת עולם ליברלית, חוק זה פוגע בחירותו של האדם שאינו

דתי, מכיוון שהוא כופה עליו להשתמש בשירותי דת ולהשתתף בטקס דתי בניגוד למצפונו (לוברבוים, 1998; נויברגר, 1997). במישור האוניברסלי עומד החוק בסתירה לאמנת זכויות האדם שקיבלה העצרת הכללית של האומות המאוחדות בשנת 1948, ולפיה לכל אדם זכות להינשא ולהתגרש באופן חופשי. בעיני זרמים שאינם אורתודוקסיים חוק זה מונע מהם לערוך טקסים בהתאם לאמונתם.

בעיה חריפה במיוחד ניצבת בפני מי שאינם רשאים להינשא או להתגרש על פי הדין הדתי, כגון: זוגות מעורבים (בעלי דתות שונות), חסרי דת או מי שהשתייכותם הדתית נתונה במחלוקת (ביניהם עולים רבים מבריה"מ לשעבר), ומי שעל פי הלכות הדת אינם יכולים להינשא: ממזרים (על פי ההלכה), כהן וגרושה ואלמנה ללא ילדים שלא עברה טקס חליצה מאחי הבעל (המרכז לפלורליזם יהודי, התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, 1998: 31).

במאמץ לפתור את הבעיות שמעורר החוק הקיים הועלו מפעם לפעם הצעות שונות שעניינן הסדרתם של נישואין אזרחיים. הממסד הדתי והמפלגות הדתיות התנגדו באופן עקבי להנהגת מסלול של נישואים אזרחיים. הסיבות העיקריות להתנגדות היו שמירה על אחדות העם ועל אופייה היהודי של המדינה. הציבור החילוני מצא אפיקים שונים להתמודדות עם המערכת הדתית ועם הקשיים שהיא מציבה: חיים משותפים כידועים בציבור, נישואין אזרחיים מחוץ לישראל, נישואין בטקס רפורמי, חתימה על הסכם נישואין (ליפשיץ, 2001: 18-16). הסדרים חלופיים אלה מרוקנים במידה רבה מתוכן את המונופול הדתי בתחום המעמד האישי, מגדילים את הקרע בעם ומעצימים את בעיית הזהות ביחס לאופייה היהודי של המדינה.

חוק השבות ונושא הגיור

חוק השבות משנת 1950 העניק לכל יהודי את הזכות לעלות ארצה. החוק אינו מגדיר באופן ברור את המושג "יהודי" מתוך כוונה להימנע ממחלוקת עמוקה בין ההגדרה האורתודוקסית לבין הגדרות אחרות. הסוגיה הייתה נושא לדיון ציבורי ומשפטי במספר מקרים, שבמהלכם בחן בית המשפט את ההשקפה הדתית בשאלת "מיהו יהודי" ואת סמכות הרישום של שר הפנים. הסוגיה התעוררה במלוא חריפותה במקרה של רב סרן שליט. העותר, שהיה נשוי ללא יהודיה, תבע לרשום את ילדיו כיהודים בסעיף הלאום וכחברי זהות דתית בתחום הדת. בית המשפט קיבל את הטענה וקבע כי על משרד הפנים לרשום את הילדים כיהודים, ובכך ביטל את הנחיות הרישום של שר הפנים. בעקבות הפסיקה תוקן חוק השבות וקבע כי יהודי הוא מי שנולד לאם יהודיה או מי שגוייר. החוק לא הוסיף את המילה "כהלכה". בדרך זו התאפשר רישום של מי שגויירו גם על ידי רבנים שאינם אורתודוקסים כיהודים. כמו כן הוכרה זכותם של קרובי משפחה רחוקים ביחס, גם אם אינם יהודים, ליהנות מחוק השבות.

סוגיית "מיהו יהודי" ממשיכה לעורר מחלוקת במיוחד ביחס לגיור הנעשה בישראל בידי רבנים שאינם אורתודוקסים: רפורמים וקונסרבטיבים. היא שבה ועלתה בפני בית המשפט בעקבות תביעתם של נציגי זרמים אלה להכיר בגיור שנעשה על ידי רבנים רפורמים וקונסרבטיבים בישראל. ועדת נאמן שהוקמה על-ידי הממשלה כדי להמליץ על הדרכים לפתרון הסוגיה קבעה כי יש להקים מכון גיור שבו ישותפו גם הזרמים הלא אורתודוקסיים, ואולם הליך הגיור הסופי ייערך רק במתכונת המקובלת על הרבנות האורתודוקסית, כלומר

יוכר גיור אחד בלבד (שטרית, 1998). הפתרון של ועדת נאמן לא ריצה את נציגי הזרמים הרפורמי והקונסרבטיבי, והם שבו ועתרו לבית המשפט בתביעה לרשום קטינים ובגירים שעברו בהיותם תושבי ישראל גיור רפורמי או קונסרבטיבי כיהודים בפרטי הלאום והדת במרשם התושבים. בפסק הדין של בית המשפט העליון נקבע כי על פקיד הרישום לבצע את הרישום על פי ההודעה שקיבל ולרשום את הקטינים כיהודים בדתם ובלאומיותם. עוד הוסיף בית המשפט, כי "איננו נוקטים, אפוא, כל עמדה באשר למהותו ותוקפו של הגיור הרפורמי והקונסרבטיבי במסגרת חוק השבות וחוק המרשם". פירוש הדבר כי הרישום במרשם כיהודי בסעיפי הדת והלאום אין בו כדי להקנות זכויות אזרחיות באופן אוטומטי. שאלה זו טרם הוכרעה בפסיקתו של בית המשפט (בג"ץ 5070/95, 2901/97, 392/99).

סוגיית השבת

מדינת ישראל ירשה מגוון הסדרים בנושא שמירת השבת שגובשו בתקופת היישוב, בעיקר בשנות השלושים. בשנת 1932 קיבלה אספת הנבחרים החלטה שדרשה מהרשויות המקומיות היהודיות לכבד את השבת ואת מועדי ישראל בתחומי העבודה והמסחר. בשנת 1935 החליט הקונגרס הציוני על שמירת השבת בכל המוסדות הלאומיים. הסכמה זו שימשה בסיס להשבתת התחבורה הציבורית ברוב הרשויות המקומיות בארץ ישראל. לאחר הכרזת העצמאות נקבע בפקודת סדרי השלטון והמשפט כי השבת ומועדי ישראל הם ימי המנוחה הקבועים במדינת ישראל. בהיעדר יכולת להגיע להסכמה כוללת ביחס להפעלת תחבורה ציבורית ומקומות בידור בשבת ובמועד הועברה המחלוקת לרשויות המקומיות (כהן, 1997).

בניגוד לתחומי התחבורה והבידור הוסדר תחום העבודה על ידי המחוקק הראשי. חוק שעות עבודה ומנוחה משנת 1951 אוסר ככלל העסקת עובדים בשבתות ובמועדים. עם זאת מסמך החוק את שר העבודה להתיר עבודה בתחומים שבהם עלולה הפסקת העבודה לפגוע בביטחון, בכלכלה, בתהליך העבודה ובסיפוק צרכים כלשהם. הפיקוח על שעות עבודה בשבת ובמועד מכון בחלקו גם להגן על העובד הדתי ולהבטיח שוויון הזדמנויות בשוק העבודה. הסדרים אלה שנקבעו בחוק נשחקו בשנים האחרונות בשל התפתחות נורמות ודפוסי פעילות חדשים של קניות ובילוי בשבת. משרד העבודה מנסה לכפות סגירת עסקים על-פי חוק שעות עבודה באמצעות פקחים לא יהודים, אולם על אף הקנסות שהוטלו על בתי עסק הם ממשיכים לפעול ולהוות מקור משיכה. בחברה של צריכה המונית משולבים קניות ובילוי בסוף שבוע זה בזה. על רקע תמורות חברתיות אלה בדפוסי הפנאי שבה ומתעוררת שאלת דמותה של הפרהסיה בשבת ובחג: האם ייפתחו כל בתי העסק, או שפתיחתם תוגבל לתפקודים ולמקומות מסוימים? כיצד ישפיעו דפוסי צריכה ובילוי אלה על היחסים בין דתיים לחילונים במדינה? ומעל לכל - כיצד תיושב המחלוקת בין שמירה על הזהות היהודית (שביטויה הנשגב בעיני דתיים וחרדים הוא שמירת השבת) לבין חירויות הפרט?

יחסי יהודים וערבים

ההתלבטות בנושא של דת, חברה ומדינה מקפלת בתוכה שאלות רבות. חלקן מתייחס להסדרים משפטיים ופוליטיים מובהקים. חלק אחר מתמקד בשאלות ערכיות וסמליות הנוגעות לאופי, לזהות ולדמות של הציבור ושל המדינה. בהקשר זה מתעוררת השאלה אם

יכולה זהותה של המדינה להישמר כאשר חלק גדול מכלל אוכלוסייתה הוא ערבים ובני קבוצות אחרות שאינם יהודים. שאלת זהות המדינה ודמותה מטרידה רבים בקרב בני קבוצות התרבות היהודיות השונות: חרדים, דתיים-לאומיים, מסורתיים וחילוניים. נשאלות שאלות רבות: האם מדינת ישראל תהיה מדינה דמוקרטית ויהודית על פי ההגדרה המקובלת כיום? האם תהיה זו מדינת כל אזרחיה או מדינה דו-לאומית? האם מדינה יהודית ודמוקרטית תוכל להמשיך ולהתקיים זמן רב נוכח גידול האוכלוסייה הערבית בישראל ותחושת הניכור שלה ממדינה המוגדרת כמדינה יהודית? בוויכוח על יחסי דת, חברה ומדינה קיימת בדרך כלל נטייה להתעלם מהפגיעה בזכויותיהן וממאוויהן של בני העדות השונות, במיוחד בתחום ההקצאות של זכויות וחובות.

הקצאות של זכויות וחובות

המחלוקת בין חרדים לחילונים מתרחבת מתחום הזהות לתחום של הקצאת משאבים, הנשיאה בנטל החובות ומערכת הזכויות. היא בולטת בתחום השירות הצבאי, החינוך וההשתתפות בחיים הכלכליים ובהקצאת המשאבים הציבוריים. במחלוקת זו משמש נושא הזהות כאמצעי להצדקת הטענות המנוגדות של הקבוצות המעורבות.

השירות הצבאי והשירות הלאומי

התפיסה החרדית גורסת כי דחיית השירות של מי ש"תורתם אומנותם" חיונית להבטת קיומו של העם היהודי. כפי שכתב שטוקהמר: "לימוד התורה, לפי השקפת היהדות הנאמנה, היא היא, אפוא, הערך הביטחוני העליון! כך, שבמקביל לצבא ההגנה לישראל - שכבודו במקומו מונח - ואף למעלה הימנו, קיים צבא התורה הנצחי... שתלמידי השיבות הקדושות הם המה העומדים בחזית הראשונה של הגנת והצלת העם והארץ, ובזכות לימוד תורתם הם נושאים על כתפיהם את עם ישראל כולו - כך היום, כפי שזה היה בעבר, ואין ספק שרק בלימוד התורה הערובה לקיומו הנצחי של העם בעתיד" (שטוקהמר, 1998: 222). התחושה בעולם החרדי היא שהם מי שמגינים על העם היהודי, לוחמים את מלחמתו, ובזכותם ובזכות הדורות הקודמים ממשיך העם היהודי ומתקיים. על פי תפיסתם והצהרותיהם, לימוד התורה וקיום המצוות הם ההגנה האמיתית על העם, וחשיבותם עולה לאין ערוך על ההגנה של חיילים חמושים על המדינה. על אף כל זאת, טוענים החרדים, תרומתם אינה זוכה להכרה.

התפיסה החילונית גורסת, כי עקרון השוויון, העומד ביסוד קיומה של מדינת ישראל כחברה דמוקרטית, מחייב שוויון בנשיאה בנטל הביטחון. הפטור משירות צבאי הניתן למי שמצהירים כי "תורתם אומנותם" נתפסת כהתחמקות מנשיאה בעול, ואפליה בוטה בין דם לדם.

במאמץ לרצות את הציבור החרדי התגבש הסדר דחיית השירות הצבאי של בחורי ישיבה. ההסדר נשען, כביכול, על סעיף טכני בחוק שירות הביטחון המעניק לשר הממונה את הסמכות לפטור או לדחות את השירות הצבאי מטעמים שונים. ההסדר מאפשר את דחיית הגיוס של תלמידי הישיבה כל עוד "תורתם אומנותם". בדרך זו פוטר שר הביטחון את הרוב

המכריע של תלמידי הישיבות משירות צבאי. הפטור משירות מעורר תגובה קשה בציבור החילוני והדתי-לאומי על רקע סוגיית הביטחון הלאומי, האיום הנשקף למדינה, הנטל הכבד שמטיל השירות על צעירים שאינם חרדים והקורבנות שתובע המאבק הלאומי. בהמשך לעתירה של חבר הכנסת אמנון רובינשטיין משנת 1997 קבע בית המשפט העליון כי דחיית השירות הצבאי המוענקת על ידי שר הביטחון לצעירים חרדים אינה חוקית. בית המשפט ציין כי יש סעיף בחוק שירות ביטחון שמסמיך את שר הביטחון לדחות שירותו של אדם מפעם לפעם, אבל, כפי שציין בית המשפט, הכוונה היא לעניינים אפיזודיים, פרטניים, ולא לדחייה כוללת שמשמעותה חברתית מרחיקת לכת. ההחלטה קבעה שדחיית השירות נעשתה על ידי שר הביטחון שלא בסמכות, ובית המשפט גלגל את העניין לסמכותה של הרשות המחוקקת. בעקבות פסיקת בית המשפט והעברת הנושא לכנסת הוקמה ועדה ציבורית, ועדת טל, שהמליצה לאפשר לתלמידי ישיבה לקבל שנת הכרעה בגיל עשרים ושלוש. בגיל זה יוכלו תלמידי הישיבות להתנסות בלימודים ובעבודה מחוץ לישיבה במשך שנה, שלאחריה יחליטו אם פניהם לעבודה או להמשך הלימודים בישיבה. אם יחליטו להמשיך ולעבוד יחויבו בשירות צבאי מקוצר, וכך יורחב מעגל הגיוס (טל, 2000). ההמלצות טרם אושרו, ובפועל נמשך השחרור הבלתי חוקי של תלמידי ישיבה משירות. מצב זה נתפס בציבור כסותר את עקרון השוויון. קבוצת צעירים יוצאי צבא הקימה תנועה חברתית בשם "התעוררות" הפועלת להחיל את עקרון השוויון על כל הציבור, ונעזרת בנימוקים של חברה אזרחית המושתתת על אמנה חברתית.

החוק פוטר גם בנות משירות צבאי מטעמים דתיים. חוק שירות לאומי במסגרת אזרחית מאפשר לבנות למלא את חובתן במסגרת אזרחית של משרד העבודה והרווחה. החרדים התנגדו לחוק, והוא אינו נאכף עליהם.

סוגיית החינוך

תחום החינוך הוא נושא רגיש במיוחד בחברה היהודית המסורתית בכלל, והוא התחדד על רקע הקמת מדינת ישראל והחשיפה למודרנה. במטרה לאפשר לציבור הדתי לשמר את ערכיו ואת תרבותו העניקה מערכת החינוך בישראל אוטונומיה לחינוך הממלכתי-דתי, המנוהל על ידי מועצה הנשלטת על ידי נציגים דתיים. כמו כן הכירה מדינת ישראל במערכת החינוך העצמאי של "אגודת ישראל" ובמערכת החינוך של תנועת ש"ס, מעיין החינוך התורני, המשמשות את הציבור החרדי. מערכות החינוך העצמאיות של אגודת ישראל ושל ש"ס נהנות מתמיכה ממשלתית נדיבה, על-אף שהן רחוקות מלחנך לערכים המרכזיים של החברה והמדינה. מערכות חינוך אלה ממומנות על ידי המדינה, אך הן אינן מקיימות כראוי את תכנית לימודי היסוד (לימודים שהם חובה על כל מוסדות החינוך המוכרים וכוללים מיומנויות וערכים) המחייבת של משרד החינוך, כפי שמצווה בחוק חינוך ממלכתי תשי"ג - 1953 (שיפר, 1998). במערכת החינוך החרדית נהוגים לימודים כלליים חלקיים בתחומים כמו: מתמטיקה, אנגלית ולימודים כלליים. כתוצאה מכך אין מערכת החינוך החרדית מכשירה את רוב התלמידים הבנים להשתלבות ראויה בשוק העבודה, ולכן השפעתה על רמת הרווחה של הקהילה ועל תרומתה הכלכלית למשק ולחברה דלה.

במגזר החילוני ניכר, לטענת רבים, חסרונה של תכנית יסוד בתחום לימודי היהדות. חסרה תכנית חינוכית לתלמיד הישראלי החילוני המציגה את התכנים הרוחניים, הערכיים והתרבותיים של המסורת היהודית. הפער התרבותי-חינוכי הנפער בין שני המחנות מקצין את עמדות שני הצדדים. ביטויים טעונים ונדושים כמו "עגלה מלאה" ו"עגלה ריקה" כהשאלה למטען הרוחני המלא, כביכול, של החרדים והמטען הדל, כביכול, של החילונים רק מגדילים את הריחוק. השאלה היא למה וכיצד מחנכים. איך מחנכים בישיבות החרדיות לפתיחות? איך מלמדים את החילונים טעם של היהדות? איזו חברה תקום כאן בעתיד, וכיצד ניתן לחנך בה חרדים וחילונים?

התחום הכלכלי

בתחום הכלכלי שורר מתח רב בין חרדים לחילונים על רקע הקצאות של משאבי המדינה לדתיים ולחרדים (כספים, קרקעות, שירותים). טענת החילונים היא כי החרדים, שחלק גדול מהם אינו עובד ואינו משלם מסים, משתמשים בכוחם הפוליטי על מנת להשיג הטבות מפליגות על חשבון משלם המסים, כגון: יום לימודים ארוך, הסעות והטבות לתלמידים, קצבת כולל, הבטחת הכנסה, הנחות בארנונה, הגדלת קצבאות הילדים החל מהילד החמישי (על פי חוק משפחות ברוכות ילדים) וביטוח בריאות במחיר סמלי. בדרך זו, טוענים החילונים, מעצבים החרדים את מדינת הרווחה בהתאם לצורכי המגזר שלהם תוך שהם ממשיכים ליהנות מהקצאות פרטיקולריות. מנגד מועלית טענת החרדים כי ההטבות לתלמיד שמקבלים מוסדות החינוך החילוניים גבוהות לאין ערוך, וכי האוכלוסייה החרדית מקופחת בהשוואה לאוכלוסייה החילונית.

בהקשר הכלכלי עולה שאלת עתידה של "חברת הלומדים", הכוללת תלמידי ישיבות ואברכי כוללים בעלי מאפיינים ייחודיים. על רקע מציאות חברתית וכלכלית המאפשרת המשך הלימודים התהוותה קבוצה חברתית חדשה. זו היא קבוצה שולית מבחינה כלכלית התלויה במשאבים ציבוריים, סגורה מבחינה חברתית, נוטה להחמיר בכל הקשור לפסיקת ההלכה ובעלת תודעה ברורה של עילית דתית (פרידמן, 1991: 84). האם תוכל המדינה להמשיך ולתמוך בחברת הלומדים עוד זמן רב? האם חברת הלומדים תוכל לקיים את עצמה, או אולי המשבר, שניצניו נראים כבר עתה, יביא לקריסתה. יש הסבורים כי העולם החרדי יתפרק, מכיוון שלא יוכל להתקיים במתכונת שבנו אבותיו. לציבור הלומדים אין משאבים, והוא מתקשה כבר היום להשיא את ילדיו ולסייע להם בדיור. קיום בחורי הישיבה מצריך הקצאה של משאבים רבים, והציבור שאינו חרדי אינו רוצה ובעתיד אף לא יוכל לעמוד בדרישות ההולכות ומתעצמות. בניגוד לדור הקודם, שבו ההורים עוד עבדו, כיום האב עצמו לומד בישיבה ומתקשה לכלכל את בני משפחתו ולתמוך בהם. על פי מוריה אבנימלך, "החרדים מהווים 8-10 אחוזים מגילאי 20-45, שהם הקבוצה העיקרית בכוח העבודה. אילו שיעורי ההשתתפות של החרדים בכוח העבודה היו כמו של בני גילם באוכלוסייה הלא חרדית, הם היו מייצרים תוצר נוסף של 8-10 אחוזים, כלומר תוצר של 36-45 מיליארד שקל לשנה, ומשלמים 14-18 מיליארד שקל כמסים על ההכנסה" (אבנימלך, 2002-7: 8.1).

בתוך החברה הלא חרדית גוברים קולות הביקורת על מה שמוגדר כ"עזות המצח של החרדים", אשר מתחמקים מאחריות לפרנסת ילדיהם מחד, ומאידיך תובעים מהציבור העובד

לפרנסתו לשאת בנטל המימון של מי שאינם עובדים. בתוך הקהילה החרדית כבר ניכרת תסיסה על רקע הבעיה הכלכלית. יש הסבורים כי התשתית הכלכלית תשפיע על האידיאולוגיה ותגרום ליציאה לעבודה. סברה זו נסמכת על העובדה שישנם רבנים התומכים במפורש ביציאה לעבודה, ובמיוחד של מי שמתבטלים ואינם לומדים. מצד שני ניכר ניסיון לעצור את היציאה החוצה. חלק מהרבנים, מנהיגי הציבור החרדי, מנסים לשלוט בתהליך ולעכב אותו. בפומבי מובע חשש כי היציאה לעבודה של גברים חרדים תגרום להתמעטות ואף לאובדן הציבור החרדי. כך מציג הרב משה שמואל שפירא את התביעה של הציבור הלא חרדי להשתתפות החרדים בכוח העבודה: "ואומרים הבה ונמעט בלומדי התורה, לא שח"ו נעקור תורה לגמרי מישראל אלא כביכול מתוך דאגתם לנו שגם לומדי התורה יתעסקו בפרנסה לבייתם שאם לא כן יהיו בעוני ורעב רח"ל וכל זה ע"י 'הבה ונתחכמה לו פן ירבה' (והם אינם יודעים שהקב"ה כבר אמר 'כן ירבה'). וכך הם מבקשים מאתנו יותר להפתח כביכול ולנסות להבין לאורח חייהם, וכביכול אין ברצונם להשפיע עלינו" (יתד נאמן, כ"ז שבט תשס"ב, 11.1.2002). השאלה היא אם תהליכי הפיקוח והשליטה יבלמו את תהליך ההיפתחות לעולם החיצוני? האם חברת הלומדים תוכל להמשיך ולגדול? האם המדינה תסכים ותוכל להמשיך ולקיים חברת לומדים הולכת וגדלה?

תהיה התשובה לשאלות אלה אשר תהיה, הנתונים מלמדים כי שיעור העוני בקרב החרדים הוא הגבוה ביותר במדינה. כמחצית מן האוכלוסייה החרדית מצויה מתחת לקו העוני, וזאת למרות רמה גבוהה של תמיכות ציבוריות. שתי הסיבות המרכזיות לעוני בקרב החרדים הן הבחירה של חלק גדול יחסית מן החרדים להימנע מעבודה ולהקדיש חלק ניכר מזמנם ללימוד תורה וכן מספר רב של ילדים. לשם השוואה, שיעור העוני בקרב הערבים הוא כשליש מכלל האוכלוסייה, בקרב העולים - כחמישית, אצל בני עדות המזרח - כשמינית, ופחות מחמישית בקרב כלל האוכלוסייה. שיעור הבלתי עובדים בקרב ראשי משקי הבית באוכלוסייה החרדית מגיע 52% אחוזים לעומת 28% אחוזים בקרב הערבים והעולים וקרוב 20% אחוזים בקרב עדות המזרח והערבים (דהן, עתיד לצאת). דהן מצא כי 62% אחוזים מכלל ראשי משקי הבית החרדים בירושלים אינם עובדים, וכי 69 אחוזים מהאוכלוסייה החרדית חיו בשנת 1995 מתחת לקו העוני, בהשוואה ל-6.9% אחוז באוכלוסייה היהודית הלא חרדית (דהן, 1998).

נראה כי פערים תרבותיים בין החברה הכללית לחרדית יוצרים פערים בחינוך. פערים בחינוך יוצרים פערים בתעסוקה, ופערים בתעסוקה מוליכים לפערים בהכנסה ולעוני. הציבור החילוני מבקר את החברה החרדית ומצביע על הקשר בין אופי החינוך החרדי לבעיית העוני. הציבור החרדי מגיב לביקורת ומצביע על הפטרנליזם הגלום בה. הוא טוען כי זכותו של הציבור החרדי לבחור את אורח חייו, וכי הוא מעדיף חיים של צניעות ולימוד תורה.

בעיה כלכלית הקשורה במגזר החרדי היא תשלומי הארנונה. המשפחות החרדיות הן בדרך כלל עניות, בעלות יכולת תשלום נמוכה, והדבר מתבטא בפטור מתשלומי ארנונה. אם לא יחול שינוי של ממש בעתיד, עלולות הרשויות המקומיות שבהן ריכוזי אוכלוסייה חרדית לקרוס.

עונייה של החברה החרדית גורם לתלות גבוהה שלה במדינה. תלות זו מתגברת נוכח שיעורי הפיריון הגבוהים של אוכלוסייה זו. במחקר שנערך על ידי מישר ומנסקי נמצא כי הפיריון של נשים חרדיות אשכנזיות גדל באופן ניכר מ-2.8 ילדים בקרב נשים שנישאו לפני שנת 1955 ל

5.9- בקרב נשים שנישאו בין השנים 1970-1980. שיעור הפיריון של נשים חרדיות מזרחיות ירד במעט והגיע ל-5.1. לעומת זאת, שיעורי הפיריון של נשים לא חרדיות הם כשלושה ילדים (מישר ומנסקי, 2000).

חברי הכנסת החרדים פעלו באופן שיטתי להגדלת ההקצבות למשפחות מרובות ילדים החל מהילד החמישי. ההטבה מכוונת בעיקר למשפחות החרדיות והערביות. על פי תיקון חוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב) "חוק ההסדרים במשק המדינה תיקון מס 4" (תיקוני חקיקה להשגת יעדי התקציב והמדיניות הכלכלית לשנת הכספים 2002), המוכר כחוק משפחות מרובות ילדים, ההקצבה לילד החמישי ולבאים אחריו גדולה פי חמישה מההקצבה לילד הראשון (764 ש"ח קצבה לילד החמישי לעומת 153 ש"ח לילד הראשון). מבחינה כלכלית אין הצדקה להקצאה כזו. ההוצאות הגבוהות הן לילדים הראשונים, וככל שגדל מספר הילדים פוחתת ההוצאה לנפש נוספת בשל השקעות קבועות שנעשו בעבר. חוק משפחות ברוכות ילדים הופך את הסדר ומגדיל את ההקצבה במקום שבו ההוצאה השולית לילד נוסף פוחתת. התוצאה היא מצב הנתפס על ידי הציבור החילוני כבלתי שוויוני, מקפח ובלתי צודק. החילונים, המתאפיינים במשפחות קטנות, וששיעור ההשתתפות שלהם בכוח העבודה גבוה פי כמה מזה של החרדים, נושאים בעיקר עול המסים וזוכים להקצבה נמוכה לאין שיעור מזו של החרדים.

התחושה הרווחת בקרב החילונים היא שהם מפרנסים את החרדים. הגדלת ההקצבה לילד החמישי ולבאים אחריו נתפסת לא כאפליה מתקנת, אלא כאפליה מנצחת. היא מאפשרת למשפחות חרדיות שראשיהן אינם עובדים להמשיך להימנע מכניסה למעגל התעסוקה תוך הסתמכות על המשך העברות מהקופה הציבורית. ואכן ישנם רבנים בציבור החרדי הקשובים לתלונות ולכעס הגובר בקרב הציבור הלא חרדי. הרב אהרון לייב שטיינמן, המנהיג הליטאי השני בחשיבותו, אמר בשיחות פרטיות כי הוא מתנגד לחוק משפחות ברוכות ילדים, מכיוון שהחוק מיטיב עם הערבים ומעורר שנאה גדולה נגד הציבור החרדי (בן חיים, 2002: 21.1). התנגדות זו מעידה על פיצול פנימי בקרב הציבור החרדי ובקרב מנהיגיו, ששמץ ממנה יצא לאור בחילוקי הדעות סביב המלצות ועדת טל, העמדות כלפי הנח"ל החרדי והיציאה לעבודה.

הציבור הדתי-לאומי נמצא בתווק, בין החרדים לחילונים. ציבור זה מכבד את אורח החיים של לימוד התורה וקיום המצוות, אך אינו מרחיק את ערכי התרבות המערבית ואינו מקבל את דרישות החרדים בתחומי ההקצאה של זכויות וחובות. בני הציבור הדתי-לאומי נחשפים למודרנה על ערכיה וכליה, תומכים במדינת ישראל, נוטלים חלק פעיל בהתיישבות, משרתים בצה"ל, עובדים ונוטלים חלק פעיל בחיים הציבוריים. העובדה שהחרדים אינם משרתים בצה"ל אינה מקובלת על חלק גדול מהציבור הדתי-לאומי. מבחינה זו קיימת תחושה חזקה של שותפות עם החילונים ונתק מהציבור החרדי.

היחס של הציבור הדתי-לאומי לחילונים הושפע מהגותו של הרב אברהם יצחק הכהן (הרא"ה) קוק שראה במפעל הציוני ובהתיישבות היהודית החילונית משום "ראשית צמיחת גאולתנו". בהתייחסו לחידוש הציוני ולמסורת היהודית כתב בספרו "אגרות": "החדש יתקדש והישן יתחדש". הרא"ה קוק זיהה את האידיאליזם שפיעם בקרב המתישבים החילונים, את הזיקה העמוקה לארץ ואת הנכונות להקרבה. תפיסתו הייתה תפיסה מקרבת, ולפיה בניין האומה בישראל אינו נעשה על ידי קבוצה אחת בלבד, אלא שותפות לה כלל הקבוצות

ובכללן בני היישוב הישן ובני העלייה השנייה (שרלו, 2002: 23-24). בפרשנות שנתן למעשה ההתיישבות כרך הרב קוק את המפעל הציוני עם הגעתו של משיח בן יוסף וטען כי המפעל יושלם עם הגעתו של משיח בן דוד. הקישור בין המפעל הציוני לבין הדת הציב את המפעל הציוני בתוך תהליך ארוך יותר שבמרכזו חידוש דמותה הדתית של ארץ ישראל.

על פי תפיסה זו, מגשימים החילונים בלי דעת תהליך היסטורי ששורשיו באמונה ובדת היהודית והמשכו בחידוש מדינת הלכה שבה יוקם מחדש בית המקדש, תחודש הקרבת הקרבנות, תתחדש הסנהדרין, ויוגשמו עקרונות השמיטה והיובלות. על פי תפיסה זו, מאפשרים החילונים את הגשמת המצוות התלויות בארץ, וזהי זכותם הגדולה, אולם אין הם תופסים את גודל המעשה, את שורשיו הדתיים ואת תכליתו ההיסטורית.

החשיבה הדתית-ציונית מתאפיינת ביחס אמביוולנטי למפעל הציוני כפי שהוגשם על ידי החילונים. מחד - הערכה, ומאידך - הפחתה וצמצום. המפעל הציוני החילוני נתפס כטקסט שמתחתיו מונח טקסט עמוק יותר שאותו אין החילונים מסוגלים לתפוס. בסיכומו של דבר, מעשה ההתיישבות החילוני ומחולליו אינם נתפסים כישויות אוטונומיות המסוגלות לתת לעצמן דין וחשבון מלא על משמעות פועלם. הם נזקקים לתיווך הדתי, המבהיר להם את משמעות פועלם.

משנתם של הראי"ה קוק ושל בנו, הרב צבי יהודה קוק, השפיעה עמוקות על האידיאולוגיה הציונית הדתית. היא עיצבה תפיסה אוהדת של הציבור הדתי-לאומי כלפי הציבור החילוני, ואפשרה שותפות אמיתית בין שתי הקבוצות (לנגנטל, 2002: 230). עם זאת נראה כי בשנים האחרונות נשחקו החיבורים והקשרים בין שתי הקבוצות. שינוי אורח החיים החילוני המתבטא, למשל, בדפוסי נסיעות ובילוי בשבת, בגידול במספר המסעדות הלא-כשרות ובאורח החיים המתירני מוליק להיבדלות ולהתרחקות חברתית בין הציבור הדתי-לאומי לציבור החילוני. התחדדות היחסים בין שתי קבוצות האוכלוסייה הואצה בשל התמיכה של המפלגות הדתיות בחקיקה דתית שיזמו המפלגות החרדיות. כל אלה מעמידים בספק את יכולתן של המפלגות הדתיות לשמש כגורם מתווך בין הציבור החילוני לחרדי.

המערכת הנורמטיבית-חברתית

היחסים בין חרדים וחילונים במדינה מקצינים ומחריפים על רקע היחסים בין דת למדינה, תפיסות תיאולוגיות-אידיאולוגיות שונות וההתנגשות בין אורחות חיים באזורי המגורים. התנגשות זו מאפיינת חלקים רחבים בציבור הישראלי, ובכללם גם מי שאינם גרים בסמיכות גאוגרפית. בין השנים 1991 ל-1999 הורעו היחסים בין דתיים ולא-דתיים, ורוב מכריע של 82 אחוזים מעריכים את היחסים האלה בשלילה (לוי, לוינסון וכ"ץ, 2002: 25). תהליכים אלה מגבירים את הסכנה לאובדן הלכידות החברתית ולהתעצמות מלחמת התרבות בישראל.

המערכת הערכית

היחסים בין חילונים וחרדים מושפעים ממערכות ערכים, מתפיסות ומנורמות מנוגדות. החברה החילונית מדגישה את חירויות הפרט תוך כיבוד זכויות הזולת. לעומתה, החברה החרדית מקנה עליונות לחוקי התורה העומדים מעבר לחירויות הפרט. שתי אמונות אלו

מתקשות לדור בכפיפה אחת. עם זאת, מן הראוי לציין כי בקבוצות שונות, כמו למשל בקרב הציבור הדתי-לאומי, נעשה מאמץ לשלב בין ציוויי האמונה לחירות הפרט. המתח בין שתי מערכות הערכים בא לידי ביטוי בשורה של ניגודים: השכלה כללית, פלורליזם, פתיחות וביקורתיות מזה מול לימודי קודש, ציות, פיקוח והכוונה מזה. ייחוס חשיבות לאסתטיקה מזה לעומת סגפנות מזה. מפגשים חופשיים בין המינים ומתירנות מזה לעומת צניעות והפרדה בין המינים מזה.

הניגוד הערכי-תרבותי משפיע על מערכת היחסים החברתית בין חרדים ללא-חרדים. החברה החרדית רואה בכל התקרבות לחיי החילוניות סכנה קיומית להישרדותם של שומרי תורה. על כן היא מחויבת להתבדלות ולהתרחקות מאותם "אחים תועים" ש"עגלתם ריקה". היחס של הציבור החרדי לחילוני הוא אמביוולנטי. מצד אחד, בוז עמוק לחיי הריקנות, לסילוף היהדות ולחיקוי תרבות נכרית ומצד שני, רחמים על אותם תינוקות שנשבו וניסיון להשיבם אל כור מחצבתם. לחברה החרדית יש אמת יהודית אחת ויחידה, והיא דוחה את הפלורליזם החילוני המכיר בריבוי של דעות. ומכיוון "שכל אדם באשר הוא, בכל גיל ובכל מצב רוחני, עלול להיות מושפע מהתקרבות לפורקי עול תורה... אין כל אמצעי הגנה ואין כל חסינות מפני השפעה כזו... הדברים אמורים על עצם ההימצאות בסביבה כזו. אפילו המפגשים האקראיים בקרן הרחוב וראיית חיי החוטא, שיגו ושיחו - מחוללים השפעה מסוכנת" (גרוסמן, 11.1.02). חשש זה מסגיר חוסר ביטחון מהותי השורר בקרב מנהיגי הציבור החרדי. גרוסמן, המביא דברים שכתב הרב אלחנן וסרמן בשם הרב החפץ חיים, כותב: "יש לזכור ההבדל הגדול בין היראים להחופשים; שהחופשים הם חופשים גמורים, אבל היראים אינם יראים גמורים, כי בכל אחד מאיתנו יש חלק ידוע חופשיות" (גרוסמן, 11.1.02). לציבור החרדי אין כל ברירה אלא להיבדל מסביבתם השלילית.

על רקע זה ניתן להסביר את ההתנגדות של מנהיגי הציבור הליטאי, הרב יוסף אלישיב, לכל מפגש והידברות בין חרדים לחילונים. לדבריו, "ההידברות אין בה תועלת, ובוודאי הנזק שבה גדול יותר. כי אנו לא נשפיע בצורה כזו על החילונים לשנות דרכם, ואילו הם ישפיעו עלינו לרעה, בעצם שמיעת דעתם, שיגם ושיחם. ואף אם היה ספק-ספיקא שישפיעו עליהם באופן חיובי, מכיוון שהנזק ברור וההשפעה השלילית היא ודאית - אין להשתתף במפגשים אלה". העיתון "יתד נאמן" המביא את דברי הרב אלישיב ודברי רבנים נוספים בגנות המפגשים, מסיים בקביעה, כי "פרסום דעתם הברורה של מרנן ורבנן גדולי ישראל שליט"א ישים קץ לכל יוזמות המפגשים וההידברות בין חרדים לחילונים, וזאת לאחר שהגופים יוזמי הרעיון הטעו יהודים תמימים כאילו קיבלו הסכמות מרבנים". על אף האיסורים שפורסמו על ידי הרבנים נמשכים המפגשים בין חרדים לחילונים, ויש בכך כדי להעיד כי החברה החרדית אינה עשויה מקשה אחת, וכי איסורי הרבנים המתנגשים במציאות, סופם שייסוגו מפניה.

דמות המרחב הציבורי

החשש מההשפעה החילונית מתבטא בין היתר בהסתגרות מרחבית ובמאבק הולך ומחריף על צביונם התרבותי של יישובים ואזורי מגורים. ביסוד המתח עומדים דגמים שונים של אורח חיים הנבדלים זה מזה בכל הקשור לשמירת השבת, לחינוך ולתרבות, לדפוסי הבילוי, לאופן

הלבוש וליחסים בין המינים. המתח מתעצם במיוחד באזורי התפר המתרחבים שבהם נפגשים חרדים עם לא-חרדים.

החרדים, החוששים מהשפעת אורח החיים החילוני המתירני על הדור הצעיר, פועלים להצבת סייגים וגדרות שיחצצו בין קבוצות האוכלוסייה. האיסורים מקיפים מרכיבים שונים של הספירה הציבורית: פארקים, בריכות שחייה וחופי ים שבהם מתקיימת שחייה מעורבת, מועדונים, בתי קולנוע ובתי קפה, מודעות פרסומת ועיתונות חילונית. בקרב החילונים גוברת ההתנגדות להקצאת שטחים למוסדות ציבור לחרדים בשכונותיהם. לאור ניסיון העבר ובו מעשי אלימות של חרדים נגד חילונים ושינוי הצביון של המוסדות הציבוריים חוששים החילונים ממגורים מעורבים. הם חוששים כי בעקבות הקמת מוסדות חרדיים בשכונותיהם יכנסו לשם חרדים, שיאיימו על אורח החיים החילוני. בעקבות זאת התחדדו המאבקים בין חרדים לחילונים על אופי החיים המקומיים ובכלל זה אופי מוסדות הציבור, היחסים בין המינים וכללי ההתנהגות בשבת ובמועד (חסון, 1996).

העמדות כלפי בית המשפט

חוסר היכולת של הקבוצות והמפלגות הפוליטיות להגיע להסכמים ולפשרות בסוגיות השונות הוליך במקרים רבים לפנייה לבית המשפט העליון, וזה נאלץ להתערב בתחומים חברתיים רגישים. במילים אחרות, בית המשפט נשאב לתוך הריק הפוליטי שנוצר בעקבות הימנעות המערכת הפוליטית מקבלת החלטות וחוסר היכולת של החברה האזרחית להגיע לפשרות ולהסכמות (לנגנטל ופרידמן, 2002: 10). אמנם אישים במחנה החילוני, הדתי והחרדי ניסחו מפעם לפעם אמנות והסכמות, אולם עד מהרה התברר כי המנהיגות הבכירה במערכות הדתיות והפוליטיות לא התייצבה מאחוריהן, והמנהיגות הדתית אף גינתה במספר מקרים את המשתתפים בניסוחן.

שורת פסיקות, כמו התרת יבוא בשר שאינו כשר, כפיית דין חילוני על בתי דין רבניים, הכנסת נשים למועצות דתיות או פסילת הפטור המנהלי לחרדים משירות צבאי עוררו את חמתם של החרדים וגם של הדתיים-לאומיים על בית המשפט העליון. ביקורת זו השתלבה בביקורת רחבה יותר, שבה נטלו חלק שופטים ואנשי אקדמיה, על ה"אקטיביזם השיפוטי", כלומר הרחבת תחומיה של ההכרעה השיפוטית אל עניינים שבמחלוקת ערכית. על אלה נוספה הביקורת על הסמכות שנטל לעצמו בית המשפט העליון. לטענת המבקרים, חוקי היסוד אינם מקנים לבית המשפט העליון סמכות לבטל את חוקי הכנסת, הנוגדים לפי תפיסתו את חוקי היסוד. שילוב זה של גישה ליברלית, רטוריקה "אקטיביסטית" וסמכות לבטל חוקים בעלי אופי דתי נתפס על ידי חוגים דתיים, חרדים ואחרים כאיום מוחשי (גלעד, 2001).

על רקע סוגיות אלה הוגדרה מטרת צוות החשיבה: **יצירת תסריטים שונים** לגבי צביונה של המדינה והחברה בישראל ועתיד היחסים בין חרדים, דתיים וחילונים. אנו מצפים כי התסריטים יעוררו ויכוחו בציבור בישראל ובקרב קובעי מדיניות, ויוליכו לשיח אסטרטגי בסוגיות אלה.

3 גישת התסריטים

מהו תסריט?

התסריט מציג עתיד אפשרי, ולא עתיד רצוי. אין תסריט "טוב" או תסריט "רע". חיבור התסריטים לא נועד ליצור הסכמה. תכלית התסריט היא להציג התפתחות אפשרית ולחשוב מה ניתן לעשות, אם התפתחות זו תתממש. התסריט עצמו הוא סיפור האורג יחד תהליכים ודגמים מהעבר ומההווה. התסריט מפרש אותם ומשליך מהם לגבי העתיד בדרך של סיפור. בדרך זו ניתן להעביר מידע וידע, לתאר מצבים אפשריים בעתיד, לערער על קונצפציות ותיקות שקנו להן שביטה בשיח החברתי והפוליטי, להעלות שאלות חדשות ולהשפיע על תהליכי קבלת החלטות.

מדוע יוצרים תסריטים?

יצירת התסריטים מאפשרת להתכונן לקראת העתיד מבלי להתיימר לחזות אותו. היא מאפשרת הכנה טובה לקראת הפתעות. התסריט נועד לענות על השאלה "מה יקרה אם?". העלאת השאלה מכינה לקראת אפשרויות והפתעות. כך, למשל, ניתן לשאול מה יקרה אם החילונים והחרדים לא יגלו נכונות להתפשר ולהגיע להבנות, או מה יקרה אם נוכח מגמות פוליטיות מסוימות תקום מחתרת חרדית. אין בשאלות אלה משום חיזוי, אולם יש בהן כדי לערער על מפות מנטליות וקונצפציות קבועות. הן מאלצות לחשוב על העתיד בצורה שונה, ופותחות אופקים למפות מושגיות חדשות ורחבות יותר ולתפיסות חדשות (van der Heijden, 1996: 113). בדרך זו ניתן להתכונן מראש לקראת אירועים שבהווה נראים בלתי מציאותיים.

אחד הלקחים שניתן להפיק מן העבר הוא שהתפתחויות עתידיות היו לרוב בלתי צפויות, וכי החשיבה השגרתית של המשך מגמות הופרכה לרוב והתגלתה כבלתי רלוונטית לקביעת מדיניות. החשיבה באמצעות תסריטים מאפשרת לבחון תופעות מזווית חדשה ובלתי שגרתית ולשאול שאלות חדשות לא רק לגבי העתיד אלא גם לגבי ההווה. למשל, לנוכח עתיד אפשרי של ירידת חילונים מהארץ בשל החמרת הקונפליקט התרבותי-דתי עולה השאלה, מה ניתן לעשות כבר היום על מנת למנוע מצב מעין זה. בדרך זו ניתן לפתח אסטרטגיות חדשות ולהתמודד בדרך יעילה יותר עם בעיות אפשריות.

מה נדרש מתסריט?

על מנת לפתח תסריטים יש לנסות ולהתרחק מהאירועים השוטפים ולגלות תהליכי עומק שטווה התרחשותם ארוך ועמוק. בחשיבה זו יש להתייחס למגוון רחב של תחומים: תרבות וחברה, כלכלה, פוליטיקה, דמוגרפיה, טכנולוגיה. לצורך זה יש לקחת בחשבון לא רק את העתיד, אלא גם את העבר. כך, למשל, יש לנסות ולגלות את גורמי העומק שיצרו את המבנים ואת התהליכים האחראיים ליחסים הקיימים כיום בין דת, חברה ומדינה. יש לברר בקפדנות את המרכיבים העיקריים המתווים את מערכות היחסים בין חרדים למי שאינם חרדים ולחשוב באופן יצירתי על אפשרויות שונות של התפתחות תהליכים ומבנים אלה בעתיד. לשם כך יש לשלב בין עובדות, תהליכים ומבנים ידועים לבין איתותים לגבי העתיד. כמן כן יש לאתר תרחישים אפשריים שונים ולשלבם בסיפור (Schwartz, 1991).

התסריט צריך להתמודד עם תחום רחב של אי-ודאות, למעשה, עליו למפות את עולם האי-ודאות. מאלי ברור כי ניתן לאתר משתנים רבים שביחס אליהם קיימת מידה גבוהה של אי-ודאות. איתור משתנים אלה הוא תוצר של לימוד מתמיד, ידע, דמיון וסריקה בלתי פוסקת של מגמות ותהליכים. אין מתודולוגיה מובנית לאיתור משתני אי-ודאות. נדרשים לימוד קפדני ושיח אסטרטגי ממושך שבמהלכם מאותרים משתני אי-ודאות ומשתנים קריטיים הרלוונטיים לתסריט. מטבע הדברים, שיח מעין זה אינו מסתיים בכתיבת התסריט, והוא נמשך זמן רב לאחר עיצוב התסריטים ופרסומם. כך הופכים התסריטים למנוף רב חשיבות באיסוף ובעיבוד מידע, ותהליך כתיבת התסריטים הופך לנקודת מוצא לשיח אסטרטגי מתמשך.

כיצד יוצרים תסריטים?

כתיבת התסריטים מצריכה התייחסות למקורות ידע ולתפיסות תרבותיות שונות. לשם כך יש להקים צוות חשיבה שבו מיוצגים תחומי ידע ודעת שונים. הניסיון מלמד גם כי רצוי שאנשים אלה יהיו קשורים ברשתות חברתיות שאת בעיותיהן הם יכולים להעלות, ואליהן הם יכולים לשוב עם תום הכתיבה ולהציג בפניהן את התסריט. לשם כתיבת התסריטים בחיבור זה נעשה מאמץ לשלב בצוות החשיבה משתתפים מתחומי ידע שונים: סוציולוגיה, מדע המדינה, כלכלה, משפטים, גאוגרפיה ותכנון ערים, לימודי קודש ונציגים של קבוצות תרבות שונות: רב חרדי, רב אורתודוקסי, עורכי דין, עיתונאי ואקדמאים חילוניים ומסורתיים. בנוסף הוזמנו מומחים מתחומים שונים להציג את דעותיהם בפני צוות החשיבה.

כתיבת תסריטים נעשית בשלושה שלבים: **התבדרות, גילוי והתכנסות. מטרת ההתבדרות** היא להעלות משתנים רבים ככל האפשר שיאפשרו מרחב גדול לדיון ויציאה מהמובן מאליו. מטרתו של שלב זה היא ליצור מספר רב של אפשרויות, לפתח מילון מושגים משותף וליצור אקלים להידברות בין העוסקים בכתיבת התסריטים. **מטרת שלב הגילוי** היא לחשוף דבר חדש, שמאחד או מסתתר מאחרי הנושאים, הבעיות והמשתנים הנסקרים. **בשלב ההתכנסות** מתקבלות החלטות בנוגע למשתנים המרכזיים ולצירים הראשיים של התסריטים (Kahane, 1998).

בתהליך כתיבת התסריטים על ידי הצוות ניתן היה לזהות בביור את שלושת השלבים. בתחילה הייתה התבדרות גדולה: כל משתתף ראה לנגד עיניו תסריט מסוים וכתב תסריט נושאי. תוך כדי ההידברות החל הצוות לגלות מכנים משותפים החוצים את התסריטים. בעקבות זאת החלה התכנסות סביב מספר תסריטים מערכתיים שנכתבו על ידי צוותי משנה (ראה נספח 1). בחיבור זה מוצגים התסריטים המערכתיים בתחילה ולאחר מכן התסריטים הנושאים של כמה מהמשתתפים. מבחינת סדר העבודה היה התהליך הפוך: התסריטים הנושאים נכתבו קודם, ולאחריהם התסריטים המערכתיים. התסריטים הנושאים הזינו את התסריטים המערכתיים. כך, למשל, חלחל התסריט הצופה פיצול חברתי בקרב קבוצות האוכלוסייה החרדית והחילונית מבחינת מערכת העמדות הבין-קבוצתית (המתואר על ידי עמירם גונן בתסריט "סיפורם של שני אחים") לתוך כל התסריטים.

כיצד כותבים תסריטים?

לכתיבת התסריטים ניתן לאמץ גישה אינדוקטיבית, שבמהלכה כותבים חברי הצוות תסריטים אישיים, או גישה דדוקטיבית היוצרת תבנית חשיבה המתווה את התסריטים האפשריים. בין שהתסריטים נכתבים בגישה האינדוקטיבית או בגישה הדדוקטיבית הם צריכים להיכתב בגישה מערכתית המאתרת את המשתנים הרלוונטיים, את הקשרים ביניהם ואת ההתפתחות לאורך זמן. החשיבה המערכתית מצריכה קישור בין תחומי ידע שונים, התייחסות למגוון כוחות וגורמים ושיתוף פעולה בין דיסציפלינות שונות.

במהלך כתיבת תסריטים מתגלה לא אחת כי הצוות זקוק למידע נוסף. בתהליך הכתיבה עולות סוגיות המצריכות ידע של מומחים מבחוץ. כך, למשל, נזקקו חברי הצוות במהלך כתיבת התסריטים לידע ולמידע נוספים על שוק העבודה החרדי, על היחסים החברתיים בין דתיים-לאומיים לחילונים ועל ועדות ציבוריות שמונו על ידי הכנסת לצורך דיון בנושאי דת ומדינה.

המבחן העיקרי לתסריט אינו ניבוי המציאות, אלא יצירת עתידים אפשריים שונים באמצעות קישור לוגי בין תהליכים. השאלה היא מדוע אירוע מסוים מתרחש, וכיצד משפיעה התרחשות זו על האירועים הבאים. כתיבת התסריטים דורשת חשיבה הגיונית והתרחקות מאידיאולוגיות. בדרך זו ניתן לכתוב תסריט גם כאשר האירועים המשורטטים בו אינם תואמים את הערכים והאמונות של הכותבים.

מהן הטכניקות המקובלות לכתיבת התסריטים?

קיימות שיטות שונות לכתיבת תסריטים. דרך אחת היא כתיבת כמה סיפורים קצרים וחיבורם לסיפור אחד. דרך אחרת היא בניית תרשימי זרימה ודיאגרמות השפעה הקושרים בין המשתנים השונים. ניתן לאתר מספר אירועים המתרחשים במועדים שונים של תקופת התסריט ולחבר אותם בקשרי סיבה תוצאה. ניתן לקרב את התסריט לציבור על ידי אכלוסו בדמויות וסיפור התסריט באמצעותן. חלק מחברי צוות החשיבה בחרו בדרך זו במהלך פיתוח התסריטים הנושאים.

לאחר כתיבת התסריטים: דיון במשמעויות וניהול שיח אסטרטגי עם הציבור ועם קובעי מדיניות

כתיבת התסריטים אינה מטרה לכשעצמה. היא אמצעי להעלאת שאלות ובעיות ולהמשך הניהול של שיח אסטרטגי עם הציבור ועם קובעי מדיניות. אנו מקווים כי פרסום הספר יעורר דיון ציבורי על התסריטים: המשתנים שנכללו ושלא נכללו בהם, הקשרים שהותוו והקשרים שנעלמו מעיני המחברים, האיתותים לגבי סיכויי התממשות התסריטים או חלקים מתוכם, המדיניות והאסטרטגיות שיש לנקוט על מנת לעודד או לבלום תהליכים מסוימים המותווים בתסריטים. בשלב זה כל איתות, התפתחות, מגמה חדשה או ישנה ייקראו לתוך התסריטים ויהוו איתות לגבי ההתפתחות הצפויה. לאור הדיון ייתכן שיהיה מקום לעדכן או אף לכתוב מחדש חלק מהתסריטים, וחשוב לא פחות, ייתכן שיתקבלו החלטות ממשיות לגבי מה שיש לעשות. ייתכן גם שיתברר כי תחומים נוספים, שנחשבו מוכרים, טעונים בדיקה ומחקר נוסף. תקוותנו היא כי כל אלה יארגו לשיח אסטרטגי מתמשך על מערכת היחסים בין דת, חברה ומדינה.

4 התבנית המחשבתית

במהלך יצירת התסריטים הושקעה מחשבה רבה בחשיפת גורמי המפתח העשויים להשפיע על היחסים בין דת, חברה ומדינה ובין חרדים, דתיים וחילוניים. הצוות זיהה את גורמי המפתח תוך הבחנה בין שני סוגי גורמים:

- גורמים בלתי ודאיים מבחינת השפעתם על העתיד. לגורמים אלה יש עצמת השפעה רבה, והם מתאפיינים במידה גבוהה של אי-ודאות. אלו הם הגורמים המרכזיים המבחינים בין התסריטים.

- גורמים בלתי נמנעים מבחינת השפעתם על העתיד. לגורמים אלה יש עצמת השפעה רבה, והם מתאפיינים במידה קטנה של אי-ודאות. גורמים אלו מופיעים בכל התסריטים.

מבין הגורמים הבלתי-ודאיים זיהו חברי הצוות שני גורמים חשובים המבחינים בין התסריטים השונים: הגורם הנורמטיבי-חברתי ותהליך קבלת ההחלטות. הגורם הנורמטיבי-חברתי מתייחס ליחסים החברתיים-תרבותיים בין האוכלוסייה החרדית לקבוצות האוכלוסייה האחרות (דתיים, מסורתיים וחילוניים) בחיי היומיום. חברי הצוות הדגישו כי בתחום חיי היומיום קיימת קרבה רבה בין האוכלוסייה הדתית-לאומית לחילוניות. תהליך קבלת ההחלטות מתייחס למוקדי קבלת ההחלטות בנושאי זהות המדינה, הקצאה של זכויות וחובות ואופי חיי היומיום. שני גורמים אלה מתאפיינים במידה גבוהה של אי-ודאות, ולכן הם נבחרו כצירים ליצירת התסריטים השונים.

ציר נורמטיבי-חברתי

ציר זה עוסק במערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית בין החרדים לאוכלוסייה הכללית בחיי היומיום. הציר נע בין הקצנת היחסים להתמתנות המתחים. האי-ודאות המיוצגת על ידי הציר מתייחסת לשני הצדדים. האם יבחרו להקציף או אולי יעדיפו למתן את היחסים ולעצב דרך של חיים משותפים, המבוססת על הכרה הדדית, על קבלת האחר, ועל סבלנות וסובלנות? בתוך מצויים מצבי ביניים, למשל: צד אחד מקציף ושני מתמתן, שינויים קטנים בעמדות שני הצדדים, או הקצנה והתמתנות בתוך כל אחת מהקבוצות.

ניתן להעלות על הדעת מצבי ביניים שבהם תת-קבוצות בכל אחת מהקבוצות הראשיות מצויות במקומות שונים לאורך הציר: חלקן מקצינות וחלקן מתמתנות. מצבי ביניים אפשריים מכיוון שבשני המחנות אין מוקד מרכזי סמכותי. המשך הגידול של האוכלוסייה

החרדית יכול להעצים את מגמת ההתפצלות בקרבה ולהרחיק עוד יותר את הדגם המקוטב, המעמת חילונים עם חרדים.

הקצנה

מצב זה יתאפיין באי-הכרה ובאי-קבלה של האחר, בהיעדר דיאלוג, בהתחזקות סטריאוטיפים ובטינה גוברת, והוא עלול להוביל לעימותים בחיי היומיום. גידול האוכלוסייה החרדית ללא שינוי בנורמות העבודה וללא יציאה לשוק העבודה יטיל מעמסה גוברת על האוכלוסייה הכללית ויגביר את תחושת הכעס והתסכול. חלקים רחבים באוכלוסייה הכללית יחוו מרומים ונסחטים בשל האילוף לתמוך כלכלית באוכלוסייה שחלק גדול ממנה אינו תורם, לדעתם, לחברה ולכלכלה כמו שאר האוכלוסייה. תחושת הניכור יכולה לגרום להתרחקות של חוגים רחבים בציבור החילוני ממסגרות, מטכסים ומערכים המזוהים עם הדת.

ההקצנה יכולה להיגרם גם בשל תחושה של חלקים רחבים באוכלוסייה החרדית כי הם דחויים מבחינה תרבותית, מקופחים מבחינה כלכלית ונרדפים בשל דעותיהם. תחושות כאלה בקרב החרדים עלולות להעמיק את תהליך ההסתגרות וההיפרדות ולחזק את הלך הרוח השלילי כלפי החברה הכללית. בשני הצדדים תגבר ידם של הנוטים להקצנה. הקצנה תיתכן גם אם חלקים מסוימים באוכלוסיית שתי הקבוצות יגלו נטייה להתמתנות ולהתכנסות, שעה שחוגים מיליטנטיים ימשכו לקיצוניות ויקבעו את הטון. מצבים קיצוניים של הקצנה וגלישה לפעילות מחתרתית עלולים להתרחש בשל איבוד יכולת הוויסות של המדינה ושל בעלי הסמכות בכל אחת מהקבוצות הראשיות. לסיכום, מצב הקצנה יכול להתבטא בעימות בין שתי הקבוצות הראשיות, או בתוך כל אחת מהקבוצות הראשיות בתנאים של פיצול פנימי.

התמתנות

מצב זה יתאפיין בתחושה גוברת של סולידריות, ערבות הדדית, ניסיון להבין את האחר ולנהוג בו בכבוד, בסבלנות ובסובלנות על אף השוני התרבותי. התמתנות יכולה לנבוע ממניעים פרגמטיים או אידיאולוגיים. שיקולים פרגמטיים בקרב שני הצדדים עשויים להביא להתפכחות ולהבנה כי הצד השני אינו עומד להיעלם, ויש להשלים ולמצוא דרכים לחיות עמו. מניעים אידיאולוגיים בקרב האוכלוסייה הכללית, ובמיוחד בקרב החילונים, עשויים לחזק את המגמה להבין את האחר, לקיים עמו דיאלוג מתוך נדיבות, דאגה לזולת, ותחושה של ערבות הדדית. איומים מבחוץ, כגון המאבק בין ישראל לשכנותיה, המאבק בין ישראל לישות הפלשתינית והקונפליקט בין הערבים ליהודים בישראל יכולים לחזק את תחושת הסולידריות התרבותית-לאומית.

התמתנות של האוכלוסייה החרדית יכולה לנבוע מאילוצים כלכליים, מעליית רמת החיים ומהיחשפות לתהליכי מודרניזציה ולערכי החברה הצרכנית. כך, למשל, עשויים שינוי סגנון החיים במדינה והתחזקות נורמות של צרכנות לעודד זוגות צעירים חרדיים, שבעבר הסתפקו במועט, לצאת לעבודה. מכלול התמורות הללו עשוי לעודד פרטים וקבוצות באוכלוסייה החרדית לצאת ממעגל העוני, לרכוש השכלה כללית, החיונית להתקדמות בשוק העבודה, להצטרף למעמד הבינוני ולסגל דפוסי צריכה חדשים. תמורות כלכליות אלה יכולות להשפיע

על הנורמות ועל הערכים של האוכלוסייה החרדית ולהביא למיתון מתחים ולהשתלבות בחברה הכללית.

בין הקצנה להתמתנות

השאלה היא מה תהיה התוצאה: האם יגברו ההתמתנות או ההקצנה? האם יפעלו הרבנים החרדים (כולם או מקצתם) נגד המגמות של מודרניזציה, מוביליות כלכלית ואימוץ דפוסי צריכה של חברת השפע, ובאיזו מידה יצליחו במאבקם?

ייתכן כי שני התהליכים יתחוללו במקביל, כלומר, הקצנה מזה והתמתנות מזה יתרחשו בקרב כל אחת מהקבוצות. במקרה כזה נשאלת השאלה איזה תהליך יהיה הדומיננטי מבחינת עיצוב פני החברה והתרבות הישראלית. האם המרכז המתמתן יהיה הדומיננטי, או הקצוות יתנו את הטון?

תשובות התסריטים לשאלות אלה דורשות התייחסות רב-ממדית למשתנים שונים. ההתייחסויות של החילונים, למשל, יכולות להתבטא במישורים שונים: הדתי, התרבותי והכלכלי (ראה לוח 1). בתחום יחסי דת ומדינה ניתן להעלות על הדעת תביעה ברורה של החילונים להפרדה מלאה תוך קיום העקרונות של חופש לדת וחופש מדת. מנגד, תיתכן גישה של קבלה מרצון של ערכים מתוך כבוד למסורת ולנציגיה ומתוך רצון לשמר את המסגרת הלאומית. גישה זו תתאפיין בקבלה של מידה מסוימת של זיקה בין דת למדינה. בתחום היחסים בין חרדים לחילונים תיתכן הקצנה חברתית שתתבטא בתביעה חדה וברורה להפסקת התמיכה במוסדות דתיים. מנגד, תיתכן גישה נדיבה יותר התומכת בשכבות עניות ובהקצאת משאבים למוסדות חרדיים ודתיים תוך אפליה מתקנת. גם בתחום השירות הצבאי של צעירים ש"תורתם אומנותם" תיתכן תנועה על פני רצף שבקצהו האחד תביעה חד-משמעית לגיוס שוויוני, ובקצהו האחר מסלולים חלופיים שיאפשרו לחלק מהחרדים להתגייס, ולחלק להשתלב בשוק העבודה גם מבלי לשרת בצבא.

תנועת הציבור החרדי על הציר שבין הקצנה להתמתנות גם היא תלויה בהתפתחויות ובהכרעות פנימיות בקרב האוכלוסייה החרדית, המושפעות גם הן מהתפתחויות כלכליות וחברתיות חיצוניות. טיב היחסים תלוי במנגנוני השליטה והפיקוח, באופן התפתחות ש"ס, במעמד הנשים, ביחס לעבודה, בשיטת החינוך, בעמדה כלפי השירות בצבא. לוח 2 מציג ממדים שונים של חיי היומיום אצל החרדים על הציר שבין הקצנה להתמתנות.

לוח 1: עמדות בין הקצנה להתמתנות על הציר הנורמטיבי-חברתי של האוכלוסייה החילונית

התמתנות	הקצנה	משתנה
תמיכה נמוכה: קבלה מרצון של ערכים מתוך כבוד למסורת ולנציגיה	תמיכה גבוהה: תביעה להפרדה מלאה	הפרדת הדת מהמדינה
גישה סובלנית: פתיחות וקבלה כלפי גישות אחרות	גישה דוגמטית: יש רק גישה אחת	רב-תרבותיות

מדידה נמוכה	מדידה גבוהה	נדיבות כלכלית כלפי האחר
התנגדות	תמיכה	עמדה כלפי מדיניות רווחה
גיוס שוויוני	אי גיוס או יצירת מסלולים חלופיים	עמדה כלפי שירות בצה"ל

לוח 2: עמדות בין הקצנה להתמתנות על הציר הנורמטיבי-חברתי של החרדים

התמתנות	הקצנה	משתנה
מתונים	חזקים	מנגנוני שליטה ופיקוח
חרדיות מזרחית מתונה	אימוץ חרדיות אשכנזית	התפתחות ש"ס
שינוי המערכת החברתית	צייתנות ושימור הסטטוס-קו	מעמד הנשים
יציאה לעבודה	המשך הדגם 'תורתו' אומנותו'	יחס לעבודה
יציאה ממעגל העוני, תורה ועבודה	גבוה, עוני, מלחמה בפטרנליזם החילוני, "למות באוהלה של תורה"	פער חברתי-כלכלי
שילוב לימודי חול עם לימודי קודש	המשך השיטה המסורתית	שיטת החינוך
שירות לאומי, יחידות מיוחדות	פטור ואי שירות	שירות בצבא
גבוהה, לא עומדים בפני חברת הצריכה ויוצאים לעבודה	נמוכה, עומדים בפני חברת הצריכה ולא יוצאים לעבודה	השפעת התרבות של חברת הצריכה

אחת השאלות היא מה יקרה למנגנוני הפיקוח הפנימיים של המגזר החרדי בכל הקשור לתחום הלימוד, החיברות והיציאה לעבודה. האם תתחולל הקצנה שתחזק את מנגנוני השליטה והפיקוח או שתחול התמתנות? אילו שינויים יתחוללו במעמד הנשים? האם יישמרו הדפוסים הקיימים של צייתנות ושמירת הסטטוס קו, או שיחול שינוי במערכת החברתית ויערערו על תבניות וסמכויות מושרשות? שאלה אחרת נוגעת לתחום הכלכלה והיחס לעבודה. האם יישמר הדגם הקיים של 'תורתו' אומנותו' ושל הסתפקות במועט, או ששיעורי ההשתתפות בכוח העבודה יגדלו? שאלה זו קשורה באופן הדוק בשאלת החינוך. איזה חינוך יינתן לאוכלוסייה החרדית? האם יישמרו הדפוסים הקיימים, או שתכנית

הלימודים תגוון ותכלול לימודי יסוד שיאפשרו לחרדים להיכנס לשוק העבודה? לשאלות אלה השלכות על הרווחה הכלכלית של האוכלוסייה החרדית. האם תישאר בעינה ואף תגבר התלות במשאבים הציבוריים או אולי היא תקטן בשל יציאת החרדים לעבודה? בהקשר זה עולה הסוגיה של תנועת ש"ס ועתיד תומכיה. האם תקצין תנועת ש"ס את דרכה ותאמץ את דגם החרדיות האשכנזי, כפי שמסתמן בהווה, או שתפתח דגם של חרדיות מזרחית מתונה?

שאלות אלה מבהירות כי התחום הנורמטיבי-חברתי נתון במידה רבה של אי-ודאות. לשאלות שהועלו תיתכנה תשובות שונות, ובהתאם לכך גם תסריטים שונים. חברי הצוות חיברו מספר תסריטים נושאים המתייחסים לעתידים שונים מבחינת מערכת היחסים החברתית-נורמטיבית בין חרדים לחילונים. עמירם גונן כתב תסריט על שני אחים חרדים, המספר את הסיפור של שני אחים חרדיים שמסלול חייהם מתפתח בכיוונים שונים על הציר החברתי-נורמטיבי. אח אחד נע בכיוון של הקצנה, והאח האחר נע בכיוון של התמתנות חברתית. נפתלי רוטנברג כתב תסריט אודות התמתנות היחס של החילונים כלפי הדת, ובכלל זה בחירה מרצון בטקס נישואין דתי, לאחר שהופרדה הדת מהמדינה.

ציר קבלת החלטות והקצאת משאבים

תהליך קבלת ההחלטות בתחום יחסי דת ומדינה מקיף נושאים רבים ומגוונים שיש להם משמעויות כלכליות, חברתיות, מוסריות ואידיאולוגיות. במסגרת נושאים אלה נכללים הקצאת משאבים כלכליים, אופי מערכת החינוך ותכניה, שירות בצה"ל, דיני אישות וגיוור ואופי החיים הציבוריים. ההכרעה בתחומים אלה יכולה להיעשות בדרכים שונות. אחת הדרכים היא הדרך הפורמלית: פנייה לסמכות משפטית או הלכתית. דרך אחרת היא הדרך הפוליטית: משא ומתן, בניית קואליציות ויצירת הסכמים בין מפלגות. ציר קבלת ההחלטות מייצג את האי-ודאות לגבי מידת הדומיננטיות של המוקדים ודרכי ההכרעה. האם ייעשו רוב ההכרעות בבתי המשפט ועל ידי פוסקי ההלכה מצד אחד, או בדרך של משא ומתן פוליטי, בניית קואליציות וגיבוש הסכמים מצד שני?

הדרך הפורמלית

הקודקסים והגישות הפרשניות המנחים את פסיקת בתי המשפט ואת פסיקת ההלכה מייצגים עולמות שונים. בית המשפט מתייחס בפסיקתו למערכת החוק הקיימת, ופרשנותו בנושא זכויות אדם בתחום הדת נשענת במידה רבה על הגישה הליברלית. הפסיקה ההלכתית של רבנים נשענת על ההלכה. גם מבחינת יכולת האכיפה קיים הבדל בין שתי המערכות. לרשות בית המשפט עומדים אמצעי האכיפה של המדינה, ואילו אמצעי האכיפה של הרבנים נשענים על מידת הנכונות של בני הקהילה לסור למשמעתם. אולם על אף השוני בין שתי המערכות מבחינת קודקס ההתייחסות, הגישה הפרשנית וכלי האכיפה יש ביניהן דמיון רב בתהליך קבלת ההחלטות. בשני המקרים ההכרעה היא מעשה פרשנות המתבסס על קודקס קיים (חוקי המדינה או חוקי ההלכה), ובשני המקרים ההכרעה היא פורמלית, וחד משמעית. יתר על כן, בשני המקרים עלול ציבור גדול למצוא עצמו עומד מנגד ומסרב לקבל את ההכרעה הפורמלית, בין שזו הכרעה רבנית או הכרעה שיפוטית.

הדרך הפוליטית

מול הכרעה פורמלית, הלכתית או משפטית, עומדת הדרך הפוליטית. זהו דרך של שקלא וטריא בין נציגים שנבחרו על ידי הציבור במטרה לחוקק ולעצב את אופי המערכת הציבורית והחברתית. הדרך הפוליטית, בניגוד לדרך הפורמלית, בנויה על דיון חברתי, מוסרי ואידיאולוגי. היא נתונה ללחצים, מתבססת על יחסי תן וקח, על בניית קואליציות הנותנות ביטוי לאינטרסים שונים ועל ניסיון להגיע למכנה משותף המקובל על הצדדים. ההכרעה הפוליטית מתאפיינת במידה רבה של עמימות וגמישות הניתנת לפרשנות, אולם היא עלולה לאפשר למיעוט נחוש, המשמש כלשון מאזניים, לכפות את דעותיו על הרוב. התוצאה תתבטא בהחלטות שאינן מקובלות על חלק גדול מהציבור. הדרך הדמוקרטית מאפשרת אמנם לציבור להעניש את נבחריו על החלטות מסוג זה, ולא לבחור בהם שוב, אולם הדינמיות הגדולה של החיים בישראל, ובעיות הביטחון המאפילות לא אחת על בעיות הפנים לא תמיד מאפשרות מימוש אופציה זו. בתנאים אלה יכול בית המשפט לשמש כבלם בפני החלטות פוליטיות העלולות לפגוע בזכויות הפרט או בזכויותיהן של קבוצות בחברה. אולם, כפי שהבהיר השופט ברק, על אף שהכל שפיט אין פירוש הדבר שכל סוגיה שנויה במחלוקת אכן ראוי לשופטה. ואמנם במקרים רבים נוטה בית המשפט להניח לסוגיה להתברר במישור הציבורי, הפוליטי והקהילתי. העברת הסוגיה לבית המשפט הייתה לעתים קרובות תוצאה של "בריחה מאחריות" של הרשות המחוקקת.

ציר תהליך קבלת ההחלטות אינו תלוי בציר הנורמטיבי-חברתי במידה רבה בשל הרכב הגורמים הנוטלים חלק בקבלת החלטות ובשל אופי ההחלטות האפשרי. עם זאת, אין הוא משוחרר לחלוטין מתהליכים חברתיים-תרבותיים המשפיעים על תהליכי קבלת ההחלטות. נרי הורוביץ כתב תסריט נושאי על הופעתה של מחתרת של קנאים דתיים. המחתרת מתהווה על רקע תהליכי התפוררות בחברה הדתית, התעצמותם של רגשות לאומיים והתפוררות המנגנונים המסוגלים לווסת קונפליקטים. צמיחת המחתרת שואבת עידוד מזרמים שוליים במערכת הרבנית.

יחסי יהודים וערבים: שלום או מלחמה, מאבק או דו-קיום

יחסי יהודים וערבים ומצבי שלום או מלחמה זוהו על ידי חברי הצוות כמשתנה בעל עצמה גבוהה ומידה גבוהה של אי-ודאות. משתנה זה אינו חופף לשני הצירים הראשיים ויכול להיות ציר בפני עצמו, ולכן ראוי להתייחס אליו בתסריטים השונים. קונפליקט ומאבק יכולים להגביר את הסולידריות הפנימית בקרב היהודים. לעומת זאת יכולה מגמת המאבק הפנימי להתחזק בתנאי שלום.

החיתוך בין הצירים והתסריטים האפשריים

החיתוך בין שני הצירים הראשיים: הציר הנורמטיבי-חברתי וציר קבלת ההחלטות מאפשר פיתוח מספר תסריטים, כמוצג בלוח 3.

לוח 3: תסריטים אפשריים

ציר קבלת החלטות		ציר נורמטיבי-חברתי
פוליטית (משא ומתן ובניית הסכמות)	פורמלית (שיפוטית, הלכתית)	
2. חברה רב-לאומית רב-תרבותית	1. היפרדות והשתלבות	התמתנות
4. הסדר החדש 5. החילונים יוצאים 6. ניהול קונפליקטים	3. מלחמת תרבות	הקצנה

כל אחד מהתסריטים מתייחס בצורה שונה לאי הוודאיות הגלומות בציר הנורמטיבי-חברתי ובציר קבלת ההחלטות. התסריט של **היפרדות והשתלבות** מניח התמתנות ביחסים החברתיים-נורמטיביים בין קבוצות התרבות, החלשת כוחה של המערכת הפוליטית בהסדרת היחסים בין דת למדינה והתחזקות של מוסדות המשפט והדת. מספר סיבות חברו למיתון היחסים בין קבוצות התרבות: המאבק עם הרשות הפלשתינית, מוביליות כלכלית דיפרנציאלית בקרב החרדים, עלייה בסולידריות הפנימית בקרב הציבור היהודי בשל היווצרות עימות רחב על צביון המדינה, על זכויות האדם ועל זכויות המיעוט הערבי. בעימות זה החרדים אינם מבודדים, והם מוצאים עצמם בתוך מחנה רחב יחד עם חילונים רבים ודתיים-לאומיים הדוגל בדמוקרטיה לאומית. מולם מתייצב מחנה אחר, רובו חילוני, אך יש בו גם חוגים דתיים המצדדים בדמוקרטיה ליברלית המדגישה את הזכויות הקיבוציות של הערבים בישראל והמבקשת ליצור מדינה של כל אזרחיה.

התסריט של **חברה רב-לאומית רב-תרבותית** מניח התמתנות היחסים החברתיים-נורמטיביים ויכולת של המערכת הפוליטית להתוות את כיווני ההתפתחות של המדינה בתחומים קריטיים. תסריט זה מונע "מלמטה". הוא קשוב יותר לאנרגיות של התושבים במדינת ישראל ופחות למי שמנהלים אותה. התסריט מייחס לתהליכים כלכליים גלובאליים משקל רב יותר מאשר להיבטים אידיאולוגיים ולוקאליים. הוא מפתח את הרעיון של פירוק האתוס הלאומי-ציוני. עם זאת ישנן בו תפניות הקשורות ותלויות בממשל, המניחות שהיד המכוונת מזהה את התמורות ונאלצת או בוחרת ללכת בכיוון.

התסריט של **מלחמת תרבות** מניח הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים בין חרדים ודתיים לבין חילונים. הוא מניח גם כי היכולת של המערכת הפוליטית לווסת את המתחים דועכת, ואת מקום המערכת הפוליטית כמקבלת החלטות מחליפים מוסדות המשפט והדת. התוצאה היא הידרדרות ביחסים בין קבוצות התרבות, הטלת חרם של רבנים על בתי המשפט ופרישה של הציבור הדתי והחרדי מהחיים הציבוריים, לרבות משירות בממשלה. הפילוג המעמיק מנוצל על ידי מדינות ערב היוצאות שוב למלחמה נגד מדינת ישראל, כשהצבא הניצב מולן הפעם אינו נחוש.

התסריט של **הסדר החדש** מניח הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים בין חרדים לחילונים. הליכוד והעבודה ניסחו אמנה שלפיה יאמצו **שתי המפלגות** מצע משותף בענייני דת, חברה וכלכלה. המצע המשותף מחויב לעיקרון של מדינה יהודית ודמוקרטית ולחקיקה אשר תגביל את משך התמיכה במי ש'תורתו אומנותו', תדרוש שירות צבאי מינימלי מתלמידי ישיבות או שירות אזרחי שיופעל גם על קבוצות אחרות באוכלוסייה, תקבע קצבת ילדים אחידה לכל ילד ותקל על הסדרי נישואין, גיור וקבורה.

המצע המשותף זכה להצלחה אלקטורלית, אשר אפשרה לכנסת לחוקק חוקים שהתחייבו מן האמנה. החקיקה החדשה עודדה חרדים רבים לצאת למעגל העבודה אחרי תקופה קצרה של אימונים צבאיים ביחידות חרדיות מיוחדות או התגייסות לשירות האזרחי. האוכלוסייה החרדית התפלגה לשני מחנות: האחד המשיך להתנגד לגיוס הקצר לצבא ואפילו לשירות האזרחי, ואילו מקרב המחנה השני יצאו רבים לשירות צבאי או אזרחי, ללימודי מקצוע ולעבודה.

התסריט **החילונים יוצאים** על שתי הסימונות שלו (**עוף מרוט ועוף כשר**) מניח הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים בין חרדים ודתיים לבין חילונים. המערכת הפוליטית היא בעל גוון מונוליתי בשל התמורות הדמוגרפיות והפוליטיות המתחוללות בחברה. שני השינויים העיקריים הם יציאה רחבת היקף של חילונים מהארץ והיווצרות שתי חזיתות פוליטיות המקדמות שני סדרי יום שונים: חיזוק דמותה היהודית של המדינה לעומת חיזוק דמותה הדמוקרטית. המונוליתיות הפוליטית מאפשרת לממשלה לנווט את המערכת החברתית-כלכלית לטובת המגזר שאותו היא מייצגת.

התסריט של **ויסות קונפליקטים בעומס גובר** מניח הקצנה ביחסים הנורמטיביים-חברתיים בין חרדים ודתיים לבין חילונים. בניגוד לתסריט **החילונים יוצאים** אין הוא מניח מונוליתיות פוליטית של הממשלה המורכבת ממחנות שונים בעלי אינטרסים מגוונים. על אף שהמערכת הפוליטית נחלשה היא מסוגלת לווסת את הקונפליקטים ולמנוע את התפרצותה של מלחמת תרבות. המשברים הפוקדים את החברה הישראלית מקבלים מענים שונים המאפשרים ספיגה של התפרצויות המחאה השונות. המחאה של הציבור הערבי נספגת באמצעות הקצאת משאבים כלכליים והעדפה מתקנת. ההקצנה של הציבור הדתי-לאומי מעוררת תגובת נגד מצד הזרם המרכזי בציבור זה, שעיקרה הזדהות עם המדינה. מחאה חרדית מוצאת את פתרונה במסגרת החוק. מסלול נישואין אזרחי ממתן את הקונפליקט בתחום זכויות האדם בתחום הדת, ואילו ראש ממשלה פופוליסטי המסוגל להשתמש בסמלים מאחדים מצליח למתן את הקיטובים הפנימיים.

שער שני

תסריטים מערכתיים ונושאים

צוות החשיבה

5 תסריט מערכת: היפרדות והשתלבות

שלמה חסון

במלאת שבעים שנה להקמת מדינת ישראל הוזמנה פרופ' הגר שם-טוב, חוקרת היחסים בין חרדים לחילונים, להרצות בפני מליאת הכנסת על השתלשלות היחסים בין שתי הקבוצות בתקופה שבין 1948-2018. בחיבור שלהלן אנו מביאים קטעים נבחרים מההרצאה. את ההרצאה במלואה ניתן למצוא באתר מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות www.fips.org.il תחת הכותרת "מה התחדש בשנת 2018?".

היחסים בין חרדים וחילונים ידעו תמורות רבות במהלך השנים שבין 1948 ל-2018. באופן כללי ניתן להבחין בחמישה שלבים בהתפתחות היחסים בין הקבוצות, שבמהלכם עברו החרדים ממצב של מיעוט מתגונן למצב של ציבור המעורב עמוקות בחיים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים של המדינה. מבחינת יחסי דת ומדינה עלו בכל תקופה כוחות שערערו על מקומה של הדת בחיים הציבוריים, ולעומתם התעוררו כוחות נגד שפעלו להמשך הקשר בין דת למדינה.

השלב הראשון, שבו ראו החרדים עצמם כמיעוט מתגונן, נמשך משנות החמישים עד שנות השבעים של המאה הקודמת (המאה ה-20). בשלב זה חשו החרדים כי הם נתונים תחת מתקפה ואיום חילוני, וכי עליהם להתגונן על ידי מאבק פעיל. הם פעלו להקמת מערכת חינוך עצמאית, להשגת שחרור משירות בצבא לבנות ולבחורי ישיבה ולשמירת השבת בתחומי מגוריהם. גם הציבור הדתי-לאומי חש תחושת שוליות מול התפקיד המרכזי שמילאו החילונים בהנהגת התנועה הציונית, בהתיישבות ובשירות בצה"ל. בנושא זהות המדינה פעלו החרדים והדתיים-לאומיים להקנות לדת היהודית מעמד מרכזי בעקבות חקיקה דתית בתחומים שונים: מעמד אישי, שבות, כשרות ושבת.

השלב השני, שהתאפיין במעבר מהתגוננות להתבססות, החל בשנות השבעים ונמשך עד שלהי שנות התשעים של המאה הקודמת. בשלב זה התעצם כוחם הפוליטי של החרדים. הם נכנסו לעמדות כוח מרכזיות במערכת הפוליטית, השפיעו על קבלת החלטות והפנו משאבים ותקציבים למגזר החרדי. עלייתה של ש"ס הוסיפה כוח למחנה החרדי. ש"ס השיגה כספים למימון רשת החינוך שלה "מעייין החינוך התורני". נוער בשכונות המצוקה ובעיירות הפיתוח הורחק על ידי ש"ס מתרבות עבריינית, אך גם נותק מהסיכוי לחינוך מודרני ומהיחשפות נאותה למקצועות, כמו: אנגלית, מתמטיקה ומחשבים. ההתרחבות החרדית התבטאה גם ביציאה מהערים המרכזיות: ירושלים ובני ברק ובהקמת ישיבות ושכונות מגורים בערי המרכז: פתח-תקווה, נתניה, אשדוד וערי השדה.

אנשי גוש אמונים שבאו מחוגי המגזר הדתי-לאומי ערערו על סמכות המדינה בהגביהם צו אמוני מעל צו המדינה. הם הקימו יישובים ביהודה, בשומרון ובחבל עזה (יש"ע), וראו את עצמם כממשיכים האותנטיים של הרעיון הציוני. במקביל נרשמת ירידה במיתוסים ובסמלים החילוניים. הקיבוצים, מבטאי האוונגרד החברתי, שקעו. במאבק בין "שלום עכשיו" לבין "גוש אמונים" הייתה ידו של "גוש אמונים" על העליונה. הסכמי אוסלו יצרו קיטוב חריף בעם שלוה בהסתה כלפי ממשלת יצחק רבין. לקיטוב תרמו רבנים בישראל ואנשי ימין. הרצח של ראש הממשלה, יצחק רבין, על ידי יהודי דתי, ששהה בהתיישבות בישראל ולמד באוניברסיטת בר-אילן יצר שבר עמוק בין דתיים לחילוניים.

על רקע השבר נעשו ניסיונות רבים לקידום "פיוס לאומי" שעיקרם היה הידברות בין חרדים ודתיים לבין חילונים באמצעות סדנאות וקבוצות לימוד. ההצלחות המועטות היו בעיקר ביחסים בין דתיים-לאומיים לחילונים. ההידברות בין חרדים אשכנזים לבין חילונים נכשלה בשל ההתנגדות העקרונית של הרבנים החרדים להכיר בלגיטימיות של אורח החיים החילוני. גם דברי הרבנים שמתחו ביקורת על היעדר מאור פנים בקרב החרדים כלפי החילונים התאפיינו בעמדה פטרנליסטית כלפי הציבור החילוני. בקרב הדתיים-לאומיים ניכר שינוי של ממש. בקבוצה זו חלה התגוננות תרבותית גדולה בעקבות תהליכי התבססות כלכלית של האוכלוסייה, אומצו גישות דמוקרטיות יותר בנוגע לזכויות אזרח ולזכויות נשים, והתפתחו נורמות מקילות ביחסים שבינו לבינה. זרמים אלה חיפשו דרך להידברות עם האוכלוסייה החילונית והתרחקו מהמיליטנטיות של גוש אמונים ומהגישות החרדיות שחללו למחנה הדתי-לאומי.

מאמצע שנות התשעים הלכה והתגברה הביקורת של החרדים כלפי בית המשפט העליון. לביקורת היו שותפים גם זרמים במחנה הדתי-לאומי. הביקורת כוונה כלפי גישת האקטיביזם השיפוטי שאימץ בית המשפט העליון. לדעת החרדים וחלק מהדתיים-לאומיים, חדר בית המשפט לתחומים נורמטיביים-חברתיים, ובמיוחד לנושאי היחסים בין דת ומדינה, נושאים שמן הראוי שיוסדרו על ידי המחוקק הראשי בדרך של הידברות ומשא ומתן.

פסק הדין של איילה פרוקצ'ה משנת 1988 בנושא פעילות בתי עינוגים בשבת ובג"ץ בבלי בנושא פסיקת בתי דין רבניים בענייני גירושין וחלוקת הרכוש סימנו קו שבר ביחסים בין בית המשפט לבין הציבור הדתי והחרדי. בהפגנה הגדולה נגד בית המשפט שיזמו החוגים החרדיים השתתפו רבבות חרדים וכן חלקים מהציבור הדתי-לאומי. הכנסת לא עמדה באתגרים שהציבו היחסים בין דתיים לחילונים בתחום ניהול המרחב הציבורי (כביש בר-אילן), תהליך הגיור וגיוס בחורי ישיבה וגלגלה את הנושאים הלוהטים לפתחו של בית המשפט. בית המשפט ניסה לפטור עצמו מהכרעה בנושאים חברתיים רגישים על ידי העברתם לוועדות ציבוריות. אולם למעט המקרה של ועדת טל לא הצליחו הוועדות להגיע לכלל תמימות דעים.

השלב השלישי ביחסי חרדים, דתיים-לאומיים וחילונים התאפיין בהתפרקות המערכת למגזרים חברתיים-פוליטיים ובמאבק חסר עקבות על התקציבים הציבוריים. התהליך החל בשלהי שנות התשעים ונמשך עד שנת 2005. בשלב זה נוצרה בארץ מערכת חברתית-פוליטית מפוצלת שבה מהוות המפלגות החרדיות גורם פוליטי רב-חשיבות בעיצוב המדיניות החברתית, והן השתמשו בכוחן על מנת להעביר משאבים מהקופה הציבורית לציבור החרדי.

בראשית שלב זה התעצם המאבק התרבותי בין חרדים ללא-חרדים, אך הוא מותן בהמשך על ידי הקונפליקט בין ישראל לפלשתיין ובין יהודים לערבים.

בין השנים 1998 ל-2005 נמשך הגידול המואץ של האוכלוסייה החרדית. הפיריון הסגולי של אישה חרדית בתקופת הפיריון נשאר גבוה: כשבעה ילדים, בעוד שהפיריון הסגולי של אישה לא חרדית התייצב על כשני ילדים. כתוצאה מכך נרשם גידול מהיר במספר החרדים, והוא עלה מחצי מיליון בשנת 1998 לכ-700,000 נפש בשנת 2005, רובם כתוספת של ריבוי טבעי, וחלקם בשל מגמות התחרדות בקרב האוכלוסייה המזרחית. הצורך בדיוור לאוכלוסייה החרדית הגדלה במהירות גבר, והקושי לספק את הדיוור בערים הוותיקות הולך להקמת ערים חרדיות באזורי הספר לאורך הקו הירוק ומעברו. הרתיעה מאכלוס הטרונגי של שכונות על ידי חרדים ולא-חרדים יצרה שכונות הומוגניות מבחינה הזיקה לדת.

הריבוי הטבעי הגבוה של האוכלוסייה החרדית וההתרחבות של ש"ס בקרב הציבור המזרחי חיזקו את כוחן של המפלגות החרדיות בכנסת. הגידול בהשפעה האלקטורלית תורגם להקצאה הולכת וגדלה של משאבים למגזר החרדי, האשכנזי והספרדי כאחת. ש"ס המשיכה ללחוץ על מנת להשיג כספים, ולצורך זה אף הוקמו עמותות רבות במטרה להשיג כספים מהממשלה. היחסים בין דתיים-לאומיים לחילונים התחדדו גם כן על רקע ההתנחלות ביהודה ובשומרון. הפיצול במחנה החילוני בכנסת הגדיל את חשיבותן של המפלגות החרדיות, והן השתמשו בכוחן להשיג תקציבים לרשתות החינוך ולעמותות שלהן. הכנסת הפכה לגוף מפוצל שבו כל מפלגה דואגת למגזר של בוחריה: הרשימה הדתית-לאומית - להתנחלויות שזה מקרוב סופחו והפכו לחלק מהמדינה, הרשימות החרדיות - לחרדים, הרשימות של עולי חבר העמים - לעולים מארצות אלה והרשימות הערביות - לערבים. הציבור הגדול והוותיק בעל האופי החילוני והמסורתי הפך לשולי במערכת הפוליטית. בשלהי שנות התשעים ובשנים הראשונות של המאה ה-21 חש הציבור החילוני מאוים מול עליית כוחם של החרדים. הצלחתה של מפלגת 'שינוי' שקמה בבחירות 1999 ביטאה את החשש הגובר בקרב חלקים בציבור החילוני. גם התחזקות מר"צ שיקפה מגמה דומה.

התרעומת בציבור החילוני כלפי הנציגים בכנסת וכלפי החוקים שחוקקו גברה עם הזמן. חברי הכנסת התעלמו מהכעס הגובר. בעיתונות פורסמו מאמרים רבים על הניגוד בין ההחלטות המתקבלות בכנסת למציאות הכלכלית, על יצירת תמריצים ממשלתיים להשתמטות מעבודה, להונאה ולעידוד נחשלות. ביחס הציבור המבוסס והמשכיל כלפי הכנסת כגורם מייצג היכול לקבל הכרעות המשרתות את כלל הציבור חל פחות ניכר. הדמוקרטיה הישראלית הוגדרה עתה כמכשיר בידי רשימות שונות לקידום האינטרסים של חבריהם. הטענות הנפוצות ביותר היו כי חברי הכנסת הם פופוליסטים הדואגים רק לעצמם ולציבור הבוחרים שלהם, כי הם מושחתים, וכי האזרחים העובדים קשה, מגינים על המדינה ותורמים לביסוסה הכלכלי נסחטים על ידי חברי הכנסת, במיוחד אלה המייצגים ציבור שאינו משרת בצבא ואינו תורם לצמיחה הכלכלית. במצב זה גברו הדיבורים בקרב החילונים על ירידה מהארץ. אחרים רשמו את מפעליהם במדינות אחרות במטרה להימנע מתשלום מסים למדינה.

לעומת הירידה הדרסטית במעמדה של הכנסת נתפס בית המשפט העליון על ידי רוב הציבור החילוני והמסורתי כצוק של שפיות וכמגן הדמוקרטיה. הכרעותיו, לרבות העמידה על העיקרון כי הכל שפיט, זכו להערכה רבה. עם זאת נמנע בית המשפט העליון מעיסוק

בתחומים רגישים והעדיף להעביר את הדיון בהם לוועדות ציבוריות. הציבור החרדי והדתי-לאומי, לעומת זאת, הרבה לתקוף את בית המשפט, ובמיוחד את מה שהוגדר בפי נציגי מגזרים אלה כחדירת בית המשפט לתחומים ערכיים שצריכים להימצא מחוץ לזירת בית המשפט ולהידון בפורומים ציבוריים או בבית המחוקקים. מאבקים נוספים בין שתי הקבוצות נרשמו בנושא דיני האישות, שבהם היה לבתי הדין הרבנים מונופול, בנושא גיוס בחורי ישיבה לצה"ל, בדמות הפרהסיה בשבת ובמועד ובנושא תכניות הלימודים.

בעיצומם של מאבקים אלה התפרץ באוקטובר 2000 הסכסוך הלאומי בין יהודים לפלשתינים ובין יהודים לערבים בתוך ישראל, והפך עד מהרה למאבק אלים. תחושות האיום מול אויב חיצוני יצרה תחושה של ליכוד וכיסתה על המתחים הפנימיים המתעצמים בין קבוצות התרבות השונות. חברי כנסת חילוניים וחרדים טענו כי בשעה זו יש לדחוק הצידה את המאבק הפנימי ולהתלכד נוכח המאבק החיצוני. המאבק בין ישראל לישות הפלשתינית התגבר ודעך חליפות עד לפרוץ מלחמה אזורית בשנת 2003. במלחמה השתתפו פלשתינה, סוריה ולבנון ובאופן חלקי אף עיראק. ירדן ומצרים שמרו על ניטרליות, תוך סיוע הצהרתי למדינות הלוחמות בישראל. סעודיה ומדינות המפרץ הפרסי תמכו במדינות הלוחמות בכסף, אך לא נטלו תפקיד פעיל בלחימה.

מאורעות הדמים והמלחמה גרמו לירידה ניכרת בצמיחה הכלכלית. ההשקעות הזרות בארץ נעצרו, התיירות פסקה כמעט כליל. בהתחלות הבנייה נרשמה ירידה גדולה. הגידול השנתי בתמ"ג שהגיע לכדי 5.3 אחוזים בשנת 2000 ירד לאחוז אחד בשנת 2001 ונשאר ברמה זו גם בשנים 2002 ו-2003, כלומר גידול שלילי בתמ"ג לנפש. בתקופה זו נרשמו גידול באבטלה וירידה ברמת החיים. רק עם תום הלחימה נרשמה עלייה בתמ"ג והוא הגיע ל-4 אחוזים בשנת 2005. אולם הנושא הכלכלי לא היה נושא מרכזי בתקופה זו. נוכח המשימות הלאומיות גברה תחושת הסולידריות. רוב הציבור התגייס לנוכח הסכנה שנושקפה. בין המתגייסים היו גם חרדים שעברו הכשרה קצרה ונשלחו לחזית. חרדים רבים התנדבו לפעילות בעורף וסייעו בפינוי נפגעים, בקבורה ובשירותים אחרים.

מלחמת 2003 ותוצאותיה

במלחמת 2003, בניגוד למלחמות קודמות, נרשמו פגיעות קשות בעורף, ואלפי אזרחים נהרגו ונפצעו על ידי טילים ששיגרו סוריה ועיראק. תגובת הנגד הקשה של ישראל גבתה מחיר יקר מהתוקפים. שדה הקרב של שנת 2003 שהושתת על אמצעים אלקטרוניים חדישים הקנה עדיפות ברורה לכוחות הישראליים בחזית. בתגובה על הפגיעה בעורף האזרחי שיגרה ישראל טילים לעבר יעדים אזרחיים במדינות התוקפות ופגעה בהם קשות. במיוחד נפגעו הבירות דמשק ובירות. המלחמה גרמה לגל גדול של הזדהות עם ישראל בקרב

יהדות התפוצות, ועשרות אלפים מהם הגיעו לארץ על מנת לסייע במאמץ המלחמתי. עם התמשכות המלחמה גבר החשש מהתלקחות אזורית כוללת. על רקע חשש זה מפני התרחבות העימות התערבו המעצמות הגדולות וכפו על הצדדים הפסקת אש.

במהלך המלחמה הפגינו חלק מערביי ישראל תמיכה בצבאות הלוחמים בישראל, כבישים נחסמו ואירעו מעשי חבלה ופגיעה ברכוש. במקומות מספר אף התארגנו קבוצות קטנות של תושבים ערבים למאבק מזוין לצד הפלשתינים. עם זאת, רוב הערבים בישראל לא הצטרפו למאבק, והיו שהתנדבו לשרת ביחידות העורף, לתרום דם ולסייע בבתי החולים. במהלך המלחמה הכריזו הפלשתינים על הקמת מדינת פלשתינה, והיא זכתה להכרה מצד רוב אומות העולם. עם תום המלחמה נקבעו הגבולות בין ישראל לפלשתינה. פלשתינה השתרעה על רוב שטח הגדה המערבית ורצועת עזה. תיקוני גבול נעשו באזור ירושלים, לטרון ובשיפולי השומרון. רוב תושבי ההתנחלויות רוכזו בגושי התנחלות על כ-5 אחוזים משטח הגדה המערבית. השכונות הערביות במזרח ירושלים הועברו לרשות הפלשתינית. נקבעו הסדרים של ניהול משותף בעיר העתיקה, ואילו על המקומות הקדושים הוחלו הסדרי הסטטוס קוו תוך פורמליזציה של הסדרים שגובשו במהלך שלטון ישראל בעיר. בפלשתינה החל תהליך ממושך של מאבקים פנימיים, והמערכת הפוליטית סבלה מחוסר יציבות. ישראל גיבשה תפיסה כוללת של הפרדה גאופוליטית וחברתית מפלשתינה, והסתפקה במגע כלכלי מצומצם. לאורך הגבול נמשכו תקריות ששיקפו את הטינות הלאומיות ואת הפערים הכלכליים בין שני המשקים. הפגיעות היו בעיקר פגיעות ברכוש ולעתים אף בנפש, אולם אלה הלכו ודעכו אם כי גם היום, 15 שנה לאחר המלחמה, טרם פסקו, ומי יודע אם איננו צפויים בעתיד למלחמה נוספת.

האינתיפאדה והמלחמה של שנת 2003 שהתרחבו לתוך היישובים הערביים בישראל עוררו סימני שאלה קשים לגבי עתיד היחסים בין יהודים לערבים. העמדות הקיצוניות ביותר הובעו על ידי החוגים החרדיים והדתיים-לאומיים. הלכי רוח וביטויים לאומניים שהיו בעבר נחלתן של קבוצות קיקיוניות בימין הדתי החלו רווחים בציבור הרחב. מגמות אלה חיזקו את תחושת האחדות הלאומית. הסולידריות הלאומית דחתה את חילוקי הדעות, ודומה היה כי המתח התרבותי או מלחמת התרבות נעלמו כמעט כליל. אולם לאמיתו של דבר, המציאות הייתה הרבה יותר מורכבת.

עד כמה הייתה המציאות טעונה ניתן היה להיווכח בשנת 2004, כאשר האגודה לזכויות האזרח עתרה לבית המשפט העליון בנושא נישואין וגירושין אזרחיים. בעתירה נטען בין היתר כי המונופול בנושאי האישות שנמסר בלעדית לבתי הדין הרבניים מפלה לרעה אזרחים

שמבקשים להינשא שלא על פי ההלכה. בעקבות העתירה קבע בית המשפט כי מן הראוי לקבוע בהקדם הסדר אלטרנטיבי, והמליץ בפני המחוקק להסדיר בחוק מסלולי נישואים וגירושים אזרחיים. בפסק דין מוקדם יותר, שניתן בעקבות עתירתם של יוצאים בשאלה שתבעו את מערכת החינוך בשל הגבלת חינוכם, חייב הבג"ץ את בתי הספר של החינוך המוכר הלא-רשמי לקיים תכנית יסוד, ובה לימודים בתחום המדעים והאזרחות.

החרדים הגיבו בתדהמה ובתסכול על פסיקותיו של הבג"ץ ובמיוחד על הפסיקה בנושא המעמד האישי. אחד העיתונאים החרדים כתב: "אני מצטער ושמח שהשסע גובר. מצד אחד, אני מצטער על שהקשר האחרון המחבר עדיין את הציבור החילוני לציבור הדתי - נישואין וגירושין על פי תורת משה - מאוים על ידי הבג"ץ. נישואי רבנות אורתודוקסיים היו במשך שנים המלט המלכד בין שתי הקבוצות האזרחיות של יהודים בישראל, למרות הטינה והבוז ההדדיים. מצד שני, אני חש כי השינוי הוא דווקא לטובה. יש להבין כי בארץ יש שתי קהילות שאינן מבינות זו את זו. פסק הדין של הבג"ץ מחזק הפרדה זו. הוא יבדיל סופית בין שתי הקבוצות שיוכלו מעתה והלאה לחיות זו לצד זו מבלי להינשא זו לזו, ויחד עם זאת לשמור על יחסי שכנות טובה. הגיע הזמן שהציבור החרדי יחיה את חייו ללא כל קשר והשפעה מצד הציבור החילוני. יתר על כן, רצוי שהציבור החרדי יפסיק את תלותו במשאבי השלטון החילוני ויחזור למה שהיה מקובל תמיד בעם ישראל: הגבירים ובעלי היכולת יתמכו במוסדות הדת. צריך להינתק מהציבור החילוני ולפתח מקורות עצמאיים להמשך קיומה של הקהילה החרדית".

בעקבות החלטת הבג"ץ מוסדו בחקיקה מסלולי רישום אזרחי של נישואין וגירושין. הקהילות הדתיות והחרדיות החלו לנהל מערכות רישום עצמאיות, שלאמיתו של דבר התקיימו עוד לפני מעשה החקיקה. כמו כן דחו החרדים את פסיקת הבג"ץ בנושא תכנית היסוד וקבעו כי לימוד התורה הוא בבחינת ייהרג ובל יעבור, ואין למלכות הרשעה רשות להתערב בנושא קדוש זה.

השלב הרביעי ביחסים בין חרדים לחילונים, בין השנים 2005 ל-2010, עמד בסימן **ניידות כלכלית בקרב חלק מהחרדים והעמקת הפערים החברתיים-כלכליים בין חרדים שהשתלבו בכלכלה המודרנית לאלה שנותרו מחוצה לה**. בשנים אלה המשיכה ישראל להתפתח כמעצמה מודרנית המושתתת על טכנולוגיה מתקדמת. אולם הפיתוח הוגבל בעיקר למרכז הארץ. היישובים הערביים, החרדים ויישובי הפיתוח בנגב ובגליל נותרו במידה רבה מחוץ למעגל הפיתוח. ביישובי הפיתוח שבשולי הארץ וביישובי הערבים התגבר הכוח הדתי, ואילו במרכז התעצמה השפעת הגלובליזציה.

בעקבות התהדקות הקשר עם מערכת הכלכלה העולמית נרשמה במשק הישראלי צמיחה מרשימה, ושיעור גידול התמ"ג הגיע בשנים 2007-2010 לרמה של שמונה אחוזים בשנה. מרכז הארץ זכה לפריחה חסרת תקדים. מי שהוביל את הצמיחה הייתה קבוצה קטנה שעסקה בחידושי מחשב, ביוטכנולוגיה וננוטכנולוגיה (טכנולוגיה הפועלת ברמה של אטומים ומולקולות ומסייעת בין היתר בריפוי מחלות שנחשבו כשוכות מרפא ובמניעת מחלות). החידושים בתחום זה הביאו זרם אדיר של השקעות זרות למשק הישראלי. רובן ככולן נותבו למרכז הארץ.

חלק מהחרדים השתלב בכלכלה המודרנית בתמיכה מפורשת של הרבנים. ההתערות הכלכלית של "החרדים החדשים" כפי שכונו בארץ והביקורת שלהם על ההסתגרות הכלכלית של הציבור החרדי המסורתי יצרו סדקים בחומת ההסתגרות הכלכלית. יותר ויותר חרדים החלו לצאת לשוק העבודה. חרדים במספרים גדולים הגיעו לקורסים למחשבים, ונוצר רובד חדש של בעלי מקצועות טכנולוגיים בציבור החרדי. בבני-ברק הוקמה אקדמיה חרדית. עד מהרה נוצר ריבוד חברתי בקרב החרדים, כשבראש הסולם נמצאים חרדים ליטאיים מתחתיהם חרדים חסידיים ונמוך יותר חרדים מזרחיים. במקביל החלו תהליכי יציאה של המבוססים מבין החרדים משכונות עוני ומיישובי השוליים לעבר המרכז. במרכז הארץ, בערים כמו פתח תקווה, נתניה, אשדוד, רחובות, ראשון לציון, הקימו לעצמם "החרדים החדשים" שכונות נפרדות שהתאפיינו בדיור מרווח ובסביבה מטופחת. בשכונות אלה הם המשיכו לקיים את אורח חייהם, לשלוח את ילדיהם למערכות חינוך נפרדות, להתרועע עם בני סוגם ולציית להוראות הרבנים.

הפיצול הכלכלי בתוך הציבור החרדי התרחב בשל עלייה גדולה של חרדים מהתפוצות ובעיקר מארצות-הברית. בעקבות השינוי הדמוגרפי והתרבותי באירופה ובארצות-הברית, ירדת קרנה של ישראל והתגברות זרמים אנטישמיים הקשורים עם הימין באירופה החלה הגירה של מאות אלפי יהודים לישראל. בין המהגרים היו יהודים אורתודוקסים וחרדים וגם מספר רב של ישראלים חוזרים. שתי הקבוצות: החרדים המהגרים והישראלים החוזרים, בחרו להשתקע באזור המרכז תוך שהם נהנים מהתשתית האנושית והטכנולוגית המצויה במקום. עלייתם לארץ של יהודים חרדים ואורתודוקסים שינתה דעות קדומות ומיתנה במידה מסוימת את המתח בין חרדים לבין לא חרדים. התברר כי החרדים אינם עשויים מקשה אחת, וכי אלה שבאו זה מקרוב מייצגים תפיסה שונה לחלוטין כלפי הכלכלה והמדינה. רבים מהם עבדו במסחר ובשירותים, והם ביקרו בחריפות את מה שהגדירו "מעשי הסחטנות של החרדים בישראל", מעשים המשניאים את החרדים כולם על הציבור.

התגברות האנטישמיות והגירה לישראל

בשנים אלה התגברה האנטישמיות במערב אירופה ובארצות-הברית. באירופה נרשמה עלייה גדולה בתנועות הימין שהתנגדו לכניסת זרים לארצותיהם. עלייה זו לוותה בהלכי רוח אנטישמיים ובפגיעות באוכלוסייה היהודית הוותיקה. הצמיחה הכלכלית בארצות-הברית חיזקה את המפלגה הרפובליקנית, שעמדתה כלפי ישראל הייתה פחות רגשית ופחות מזדהה מאשר המפלגה הדמוקרטית. גם המפלגה הדמוקרטית עברה שינוי גדול בעקבות הצטרפות היספנים אמריקאים רבים לשורותיה. בניגוד למצביעים הוותיקים של המפלגה הדמוקרטית לא הייתה למצטרפים החדשים כל זיקה לישראל וליהדות ארצות-הברית.

התייצבות המצב במזרח התיכון לאחר מלחמת 2003 וייצוב מחירי האנרגיה

בארצות-הברית העתיקו את תשומת הלב של הממשל בארצות-הברית לעבר דרום מזרח אסיה ובעיקר לעבר הסכנה הנשקפת מטורר עולמי שמוצאו באפגניסטן ומהפיכתה המהירה של סין למעצמה בעלת שאיפות גלובליות. לנוכח האיום המתגבר מצד סין גברה ידם של מי שהטיפו ליצירת ציר עם העולם הערבי ובמיוחד עם יצואניות הנפט הגדולות במזרח התיכון ובמפרץ הפרסי. ישראל נתפסה בהקשר זה כבעלת חשיבות משנית מבחינה גאו-אסטרטגית שאין טעם להסתכן בגללה.

החרדים שהשתקעו במרכז ציינו כי אינם מוצאים סתירה בין גלובליזציה ליהדות. "ניתן להיות יהודי חרדי", כתב אחד מהם, "ויחד עם זאת להשתלב במסחר הבינלאומי. ההטפה להסתגרות אינה מחויבת המציאות. להפך. עמדה זו של הסתגרות אינה נובעת ממקור דתי אלא ממקור פוליטי. היא מלמדת על מאווייה הפוליטיים של אליטה חרדית המשתמשת באיום הגלובליזציה על מנת לבצר את שליטתה בציבור החרדי". למאמר הייתה השפעה ניכרת על חוגים מסוימים בציבור החרדי, ובמיוחד על יוצאי הנח"ל החרדי. החרדים החדשים הביאו עמם דפוסיים חדשים של בילוי ויחסים בין המינים. הנשים האמריקאיות היו הרבה יותר אסרטיביות מהנשים החרדיות בישראל. הן הקימו מקלטים לנשים מוכות, פעלו לעיצוב מחדש של סביבת המגורים, קידמו תהליכים של יציאה לעבודה ואף תמכו בכך שצעירים שלא נקלטו בישיבה ישרתו בצבא ויצאו לעבוד. היחסים בין התושבים החילוניים והחרדים במרכז היו תקינים. הם עבדו במקומות עבודה משותפים, השתמשו באותן מערכות תחבורה ושירותים ולעתים נפגשו גם בנסיבות חברתיות. באחת הכתבות על היחסים בין חרדים חדשים לחילונים נאמר: "סוג היחסים שנוצרו בין שתי הקבוצות מעיד כי החלוקה החברתית אינה לפי מפתח דתי, אלא לפי מפתח כלכלי-תרבותי: תרבות של עבודה, תרומה לחברה ולמשק במרכז לעומת תרבות של בטלנות, השתמטות וסחטנות בפריפריה".

בעוד שהערים והיישובים במרכז הארץ עברו תהליך של "אמריקניזציה" וגלובליזציה תוך שהם הופכים לקוסמופוליטיים יותר, עברו הערים והעיירות בדרום הארץ ובצפונה תהליך של הומוגניזציה כלכלית ותרבותית. רוב העולים שהגיעו מהחלקים האירופאים של ארצות חבר העמים והתיישבו בשנות התשעים בערים ובעיירות בצפון ובדרום עברו הראשון של המאה ה-21 ליישובי מרכז הארץ. שיעורי עזיבה גבוהים במיוחד נרשמו בקרב העולים שהצליחו להתבסס מבחינה כלכלית. אחת הסיבות לעזיבת היישובים בשולי הארץ הייתה הסכסוכים הגוברים בין העולים החילוניים והלא-יהודים לבין האוכלוסייה המזרחית בערים ובעיירות שאוכלוסייתן נעשתה דתית וחרדית. סכסוכים חמורים מלווים במעשי אלימות נרשמו בבית-שמש, בקריית-מלאכי, באופקים ובבאר-שבע. בכל המקומות פרצו החיכוכים בשל מאבקים על דמות השבת, פתיחת חנויות לממכר בשר לא כשר ואופי ההתנהגות בפרהסיה. ביישובי השוליים נותרו בעיקר אנשי ש"ס שהתגוררו בעיירות הפיתוח וחרדים חסידים אשכנזים שעברו ליישובי הספר החדש באזורים שמעבר לקו הירוק: ביתר עילית, תל ציון, קריית-ספר, עמנואל ועוד. הקיטוב החברתי בין מרכז לשוליים העמיק בעקבות תהליכים אלה. למעלה מ-70 אחוזים מהילדים החרדים ביישובי השוליים חיו בשנת 2010 מתחת לקו

העוני. תושבי היישובים בשוליים, רובם דתיים, חרדים וערבים, התאפיינו ברמת השכלה נמוכה, ברמת הכנסה נמוכה ובאבטלה גבוהה.

בעוד שהחרדים החדשים במרכז הארץ עברו בהדרגה מחברת לומדים לחברת לומדים ועובדים, הפכו החרדים בפריפריה וכן בשכונות הוותיקות בבני-ברק וירושלים מחברת לומדים לחברה שורדת, כלומר חברה שמקיימת את עצמה בדוחק רב. חלק גדול מהתושבים עבדו בפרנסות בסיסיות, והפער הכלכלי בינם לבין מרכז הארץ נותר בעינו. חרדים אלה נאלצו להסתמך על נציגיהם בכנסת לשם קבלת משאבים נוספים.

הארץ התחלקה לשני חלקים ברורים. האחד - מודרני, פתוח ומרושת במערכת הגלובלית, והשני - מסורתי, דתי וסגור במידה רבה כלפי חידושים ותמורות. הגידול בתוצר הלאומי אפשר לממשלה להמשיך במדיניות ההעברות ולתמוך ביישובי השוליים. אולם עם הגידול של האוכלוסייה ביישובים אלה הלכו ההעברות וגדלו, והתרעומת בקרב התושבים במרכז הארץ גברה. התושבים המבוססים שבמרכז, ובהם חילונים, מסורתיים, דתיים-לאומיים וחרדים מבוססים, התכנסו בתוך בועה מפותחת בעלת איכות חיים גבוהה תוך ניתוק ממה שקורה בשוליים.

הפער החברתי שימש כר נוח להתפשטות אידיאולוגיות דתיות רדיקליות ביישובי השוליים. התנועה האיסלמית התעצמה ביישובי המגזר הערבי. ש"ס המשיכה להתחזק בעיירות הפיתוח ובשכונות המצוקה. החרדים האשכנזים ביישובי הספר המשיכו להסתגר. המשך הגידול של האוכלוסייה החרדית והערבית בפריפריה יצר לחץ כבד על הקופה הציבורית. הממשלה גישרה על הפער בין המרכז לשוליים על ידי הגדלת המיסוי והגדלת תקציבי ההעברה. בין השנים 2000 עד 2015 גדלו תשלומי ההעברה ב-150 אחוז, לעומת גידול של 1000- אחוז בעשרים השנים שבין שנת 1980 לבין שנת 2000. מי שנשארו בעיקר הנטל היו בני המעמד הבינוני והגבוה. המגזרים החלשים נהנו ברובם מפטור ממסים בשל רמת הכנסה נמוכה. הסבסוד שקיבלו הקבוצות החלשות ריתק אותם למקומותיהם: לשיבות, לעמותות וליישובים. התמריץ לצאת לעבודה הלך ונחלש. במטרה לצמצם את שיעורי המס רשמו רוב החברות של טכנולוגיית העילית את עסקיהם בחו"ל, ובעקבות כך הצטמצמו המקורות העומדים לרשות הממשלה.

בשל צמצום ההכנסות ממס ההכנסה שינתה הממשלה את אופן גביית הארנונה והיטלי ההשבחה. הגבייה הועברה מידי הרשויות המקומיות לידי הממשלה, והתקבולים חולקו לעיירות הפיתוח, ליישובי החרדים וליישובי המגזר הערבי. בשנת 2010 עתרו בעלי עסקים לבג"ץ בטענה כי הם משלמים מסים, אך אינם נהנים מהתשלום. בג"ץ פסק כי אין קשר בין תשלום הארנונה לבין קבלת שירותים, כיוון שהארנונה אינה אגרה, אולם הוא הוסיף כי פעולה גורפת של גביית מס רכוש במקום אחד והפנייתה למקום אחר יש בה מידה גבוהה של חוסר סבירות וחוסר צדק. לאור זאת קבע בג"ץ כי על הממשלה למצוא הסדר שיותיר 70 אחוז מתשלומי הארנונה במקום שבו נגבו, ורק 30 אחוז יועדו למקום אחר. פסיקת בג"ץ זכתה לביקורת נזעמת בפריפריה ולתמיכה במרכז הארץ. "לא אכפת לנו לתמוך בעניים, אמרו תושבים במרכז, אנו בהחלט מאמינים בערבות הדדית, אך הם לא יכולים לסחוט את כספנו, להשתמט משירות בצבא ולא לעבוד". בכתבה באחד העיתונים הראשיים נכתב: "שוב הוכיח הבג"ץ כי הוא מגדלור של שפיות בים הסחי והמיאוס המאפיין את המדינה. נוכח כנסת

המשרתת אינטרסים צרים שאיבדה את אמון מחצית העם עומד הבג"ץ כצוק של יושר ושפיות".

כעסם של התושבים במרכז כנגד "הסחטנות של הפריפריה הדתית" לא גרר אחריו הגירה של ממש מהארץ. היו לכך מספר סיבות. אחת הסיבות הייתה האפשרות להתגורר בארץ סמוך למשפחה ולחברים ובתרבות מוכרת ויחד עם זאת ליהנות מקשר מהיר עם המרכזים בחוץ לארץ. סיבה אחרת הייתה התעצמות האנטישמיות ושנאת הזרים באירופה ובארצות-הברית.

ראשי עיירות הפיתוח ציירו תמונה עגומה של המציאות המתהווה בהן והתריעו נגדה. בפגישה שקיים ראש הממשלה עם ראשי עיירות הפיתוח הובהר לו כי נושא המעמד האישי, גיוס בחורי ישיבות וטיסות אל-על בשבת מעניינים את תושבי עיירות הפיתוח כשלג כאשתקד. בראש מעייני התושבים, אמרו ראשי הערים, עומדים נושאים חברתיים-כלכליים: עבודה, שכר, שירותים, חינוך. אם לא יחול שיפור במצב, הזהירו ראשי העיירות, יעבור השלטון לידי התנועות הדתיות הקיצוניות הן במגזר היהודי והן במגזר הערבי. ראש עיריית נצרת אמר לראש הממשלה כי המשך ההתעלמות מהבעיות החברתיות יביא לכאן את החמאס והג'יהאד האיסלאמי. ראש עיר אחר אמר: "אתם שם למעלה בשלטון עדיין עובדים על סדר היום הישן שבו יחסי דת ומדינה היו במוקד. הבעיה כיום היא לא דת ומדינה אלא יחסים בין פונדמנטליסטים למודרניים, אם לא תשקיעו בחברה בשוליים, בערבים, במזרחים, בבדואים תקבלו מחר בועה מודרנית בתוך ג'ונגל פונדמנטליסטי. זהו סדר היום החדש, וחבל שעניכם לא נפקחות לראות את הדברים כמות שהם באמת".

השלב החמישי שהתחולל בין השנים 2010 ל-2018 - עמד בסימן **התחדדות המאבק התרבותי על צביונה ועל זהותה של מדינת ישראל**. במהלך מאבק זה ניצבו משני צדי המתרחש שתי קואליציות. האחת הורכבה מחילוניים בעלי השקפת עולם לאומית, ציונים דתיים וחרדים. ואילו השנייה הורכבה מחילוניים ודתיים בעלי השקפת עולם ליברלית ומערבים. במרכז הוויכוח עמדו חילוקי דעות תרבותיים-ערכיים עמוקים בנוגע לגישות ולעקרונות שצריכים להנחות את החברה בישראל בנוגע לזכויות האדם והזכויות הלאומיות של ערביי ישראל.

חילוקי דעות אלה לא היו בגדר חידוש. כבר בשנות התשעים של המאה הקודמת עלו תביעות בקרב ערביי ישראל לשנות את אופי המדינה ממדינה יהודית ודמוקרטית למדינת כל אזרחיה. לתביעה זו הצטרפו חוגים קטנים בציבור היהודי, במיוחד ממחנה השמאל הרדיקלי. המאבק עם הפלשתנים דחק לשוליים תביעות אלה, אולם הן שבו והתחדשו עם הרגיעה הביטחונית שהושגה לאחר מלחמת 2003. בעקבות הגידול המהיר של האוכלוסייה הערבית בשנים 2010-2000 ובעקבות העמקת אי השוויון בין ערבים ליהודים בתחומי הקצאת קרקעות, תשתית, חינוך, תעסוקה ושירותים ציבוריים שבה ועלתה בשנת 2012 על סדר היום סוגיית הזהות של המדינה.

בדיון בסוגיה זו התפלגה הכנסת בין החוגים הימניים-דתיים והחוגים הליברליים-שמאליים. עמותות ערביות, ועדת המעקב העליונה לערביי ישראל וארגוני זכויות האזרח עתרו לבית המשפט העליון בתביעה לשוויון אזרחי גמור וביקשו כי ברוח מגילת העצמאות ייקבע באופן הצהרתי כי מדינת ישראל היא מדינת כל אזרחיה. בית המשפט דחה את העתירה, אך עם זאת הכיר בצורך להתאים את הגדרת צביונה של המדינה לתמורות הדמוגרפיות והחברתיות שחלו

בהרכב תושבי המדינה. בפסק דין משנת 2013 נאמר כי יש להדגיש את חובתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לקיים את המחויבות שבוטאה במגילת העצמאות, לפיה "תשקוד מדינת ישראל על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה... תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע, ומין". מחויבות זו פסק הבג"ץ חייבת לקבל ביטוי מעשי בהקצאת קרקעות ליישובים הערביים, בהקצאה הוגנת של משאבים ציבוריים, ובמתן מעמד רשמי ומוכר להיסטוריה ולתרבות של אזרחי המדינה הערבים. בדרך זו, נאמר, תממש מדינת ישראל את מחויבותה להקמת מדינה דמוקרטית. החלטת בית המשפט התקבלה בביקורת מסויגת מצד ערביי ישראל שחשו כי אין בכך מענה לתביעתם לשוויון אזרחי, אך זכתה לתמיכה בחוגים ליברליים שטענו כי מה שהיה נכון לשנת 1948 שוב אינו מתאים למצב שהתהווה שבעים שנה מאוחר יותר.

עמדת הבג"ץ עוררה תרעומת רבה בקרב חוגי הימין והדתיים. הרב דוד יוסף, מנהיגה הרוחני של תנועת ש"ס, הגדיר את עמדת הבג"ץ כ"מכירת ישראל לצורריה". "בכל דור ודור", אמר המנהיג, "עומדים עלינו לכלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם". בקרב חוגים רחבים של הציבור החרדי התגברה המגמה להגדיר עצמם כמשולבים בעם ישראל אך לא במדינת ישראל. דוברי הימין, הדתיים והחרדים טענו כי פסיקת הבג"ץ פירושה "גירושין של המדינה מהאומה ותינוי אהבהבים עם האזרחות". פסיקת הבג"ץ הביאה להטלת חרם על הבג"ץ ולקביעה כי החרדים וחלק מהציבור הדתי יישמעו אך ורק להוראות הרבנים. גם יהודי התפוצות, ובמיוחד יהודים חרדים ואורתודוקסים בצפון אמריקה, מתחו ביקורת על עמדת הבג"ץ, והצביעו על הסכנה הטמונה בשינוי ציונה התרבותי של מדינת ישראל בעקבות הפסיקה.

חלק גדול מציבור החילוני ורוב הציבור הדתי-לאומי הצטרף לביקורת על החלטת הבג"ץ. חלק זה צידד במה שכינו חבריו "עמדה לאומית גאה" משולבת במדיניות סוציאלית. בין היתר הועלו רעיונות בדבר העברת כספים ליהודים והעברת הערבים אל מעבר לגבול במטרה לצמצם את משקלם ואת תביעותיהם מהקופה הציבורית. תנועת "היהודים הדפוקים", שהחלה בשכונות דרום תל-אביב בשנת 2013 ומשם התפשטה ליישובי הפריפריה סחפה אליה רבבות עניים, חרדים ועולים החדשים. התנועה התאפיינה בפעילות מיליטנטית ובתוקפנות כלפי עובדים זרים, פלשתינים וערביי ישראל.

בשנת 2012, מאה ועשר שנה לאחר פרסום "אלטנוילאנד - ארץ עתיקה חדשה" של חוזה המדינה, תיאודור הרצל, התכנסה קבוצה ובה רבנים חרדים, רבנים דתיים-ציוניים, פוליטיקאים ואנשי אקדמיה במטרה ליצור חזון ולעבד מחדש את הפרוגרמה למדינת היהודים. במהלך הדיונים התברר כי יקשה על המשתתפים לנסח חזון ולעבד פרוגרמה, בשל הפער הבסיסי בערכים ובתפיסות. המשתתפים הציונים-דתיים שאפו ליישם את עקרונות הרב קוק בדבר ארץ ישראל לעם ישראל. המשתתפים החילוניים שאפו למסד את הנוסח של מדינה יהודית ודמוקרטית שבמרכזה זכויות הלאום, ואילו המשתתפים החרדים עמדו על דעתם כי קיום מדינה יהודית הוא אפשרי רק אם המדינה מכירה בחוקי התורה כחוקה היסודית שלה, ושהנהלתה היא על פי התורה. בהיעדר יכולת לגבש חזון המוסכם על כל הצדדים גובשה הסכמה ליצירת חזון מסדר נמוך יותר, ולפיו יש למנוע בראש בראשונה את הפיכת מדינת ישראל למדינת כל אזרחיה. המשתתפים הסכימו כי במדינה הרצויה יש

להקנות עליונות ללאום היהודי, וממילא כרוך הדבר במידה מסוימת של אי-שוויון, כמו בכל מדינת לאום אחרת אשר בה חיים מיעוטים שאינם בני הלאום.

בכנס אחר שנערך באותה שנה על ידי יהודים חילוניים וערבים נמתחה ביקורת על מה שהוגדר "החזון השלילי". בכנס גובש חזון מפורט, ולפיו על מדינת ישראל להפוך למדינת כל אזרחיה כתנאי בסיסי לקיום הדמוקרטיה ולהענקת זכויות אזרח אמיתיות לערביי ישראל. בחזון פורטו דרכים לשינוי אופי הסמלים הלאומיים ולהכללת סמלים לאומיים ערביים בדגל, בהימנון, באתרי ההנצחה ובחגיגות הקשורות במועדים לאומיים. כך, למשל, הוצע לציין את יום הנכבה כיום צער לאומי, להקים גל עד לכפרים שחרבו, לשקם חלק מהמסגדים ולשלב בתכניות הלימודים את ההיסטוריה היישובית הפלשתינית בתקופה שלפני שנת 1948. החזון גם פירט אמצעים לשיפור מעמדם החברתי והכלכלי של התושבים הערביים בישראל, בין היתר באמצעות הקצאת קרקעות ומשאבים ליישובים הערביים, הרחבת שטחי השיפוט וניסוח זכויות קבוצתיות לאוכלוסייה הערבית.

הגידול הדמוגרפי של החרדים והערבים הגביר את הצורך למצוא דרכים חדשות שיאפשרו חיים משותפים בד בבד עם כיבוד השונות התרבותית. בשנת 2018 מנתה אוכלוסיית ישראל שמונה מיליון נפש, מהם שני מיליון ערבים (25 אחוז) ולמעלה ממיליון (12.5 אחוז) חרדים. בין השנים 2015 עד 2018 נעשה מאמץ למצוא פתרונות חדשים לשסעים התרבותיים בישראל. התחושה הייתה שהניסיון ליצור מערכות נורמטיביות משותפות ודפוסים של מעורבות בחיי האחר לא יצלח. החרדים לא ישנו את אורח החיים של החילונים, והחילונים לא ישפיעו על החרדים. ההסתגרות של כל קבוצה בטריטוריות נפרדות כונתה "גטו מרצון", ורבים תמכו בהצעה להעניק לישויות הנפרדות זכויות לא רק ברמת הפרט, אלא גם ברמת הקבוצה. המטרה הייתה להגיע למצב של היפרדות שתאפשר לכל קבוצה לקיים את אורח חייה באין מפריע, מעין "גירושין מפויסים" בלשונו של אחד הפובליציסטים הפופולריים בעיתונות היומית. היו מי שחלקו על הדימוי ואמרו כי לא ניתן להתגרש, כי ישנם תחומים משותפים שיש להסדירם יחד כמו, למשל, תכנון ופיתוח, הנחת תשתיות ושירותי ביטחון. עיקר המאמץ כוון ליצירת הסדר שיאפשר ניהול משותף של תחומים הנוגעים לכלל האוכלוסייה מחד והפרדה בכל מה שקשור לתחומי החינוך, החברה והתרבות מאידך.

במאמץ למתן את הקונפליקט הלאומי-תרבותי המתעצם החלו חוגים שונים לתמוך ברעיון של חקיקת חוקים אשר יעניקו מידה גבוהה של אוטונומיה לקבוצות השונות בתחומי התרבות, החינוך, הניהול והמשפט. בקיץ 2015 החל לפעול צוות מומחים שבחן את הצעת האוטונומיה וגיבש קווים מנחים ליישומה. בשנת 2016 הגיש את המלצותיו לכנסת. במבוא להמלצות הצוות נכתב כי הסדר האוטונומיה התרבותית אינו חדש בישראל. הוא התהווה לאיטו במגזר החרדי מאז הקמת המדינה בשנת 1948. בראשית המאה ה-21 התחזק דגם האוטונומיה התרבותית בשל הקיטוב בין מרכז לשוליים ובשל הסתגרות חרדים מבוססים בשכונות שבמרכז הארץ. האוטונומיה, טענו חברי הצוות, תסדיר את היחסים בין ערבים ליהודים ובין חרדים למי שאינם חרדים. במסגרת האוטונומיה הוצע לגוון את מקורות הסמכות ולהעניק תוקף לבתי דין רבניים ולבתי דין שרעיים גם בנושאים שאינם נוגעים בתחום האישי, למשל, בתחום של דיני ממונות, לרבות סמכויות אכיפה. בשנת 2017 חוקקה

הכנסת את חוק האוטונומיה, המעביר סמכויות רבות לקהילות התרבותיות והלאומיות ובכלל זה גם הקהילות החרדית והערבית בישראל.

רבנים חרדים אחדים תמכו בהסדר המוצע, אם כי מתוך מידה לא מבוטלת של פסימיות. אחד הרבנים אמר: "אנחנו שני עמים. התקווה שלנו היא למצוא דרך לחיים משותפים כשכל אחד חי בדרכיו שלו. ישראל, אף שחטא, ישראל הוא, ועלינו לקוות כי ההסדר המוצע של הפרדה כמו הסדר ההפרדה עם הפלשתינים יאפשר לנו לחיות בשלום זה עם זה". רב חרדי אחר תהה על אופייה של המדינה, ושאלתו המרכזית הייתה במה מתבטא אופייה היהודי של המדינה. תשובתם של החילונים, כי היהדות ניכרת בשימוש בשפה העברית, בציון חגים, בזיקה לטקסטים משותפים ולהיסטוריה משותפת נדחתה על הסף. לדעת החרדים, תשובות אלה נוגעות לפולקלור ולא לתוכן ולמהות. התחושה בקרב המנהיגות הרוחנית החרדית הייתה כי האוטונומיה תפרק את הקשרים האחרונים שעוד נותרו. על רקע זה דחו רוב הרבנים החרדיים את חוק האוטונומיה וכינו אותו בשם חוק "חוכא ואיטלולא". גם הציבור הליברלי במחנה השמאל היהודי וערבים חילוניים ודתיים ביקרו את החוק והגישו עתירה לבג"ץ לפסילת החוק. לטענתם, מתחמק החוק ממה שטעון תיקון: כינונה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית ליברלית המבוססת על ערכים של שוויוניות, חירות הפרט והגנה על זכויות המיעוט. גם בבירות העולם נמתחה ביקורת על חוק האוטונומיה בנימוק כי החוק יוביל למדינת אפרטהייד, שבה מיעוט לאומי משליט את ההגמוניה שלו על הרוב.

כיום, בשנת 2018, בניגוד למצב ששרר בעבר, סיימה פרופ' הגר שם טוב את דבריה בפני באי הכנסת, אנו חיים במדינה של הפרדה רבת-פנים. ישראל יצרה הפרדה בינה לבין הפלשתינים והפרדה רבת פנים בתוכה. כיום, בשנת 2018, אנו חיים בארץ של גטאות תרבותיים הממוקמים בתוך מרחב מקוטב מבחינה כלכלית. המגזר החרדי עבר תהליך של קיטוב מבחינה כלכלית והתפצל למגזר מודרני ומבוסס ולמגזר מסורתי ונחשל. קיטוב זה מוצא ביטוי בהפרדה מרחבית בין חרדים מבוססים המתגוררים במרכז הארץ וחרדים שאינם מבוססים המתגוררים בערי השוליים ובשכונות העוני במרכז. עם זאת, לא נכנסו החרדים המבוססים לשכונות חילוניות והעדיפו להתגורר בשכונות נפרדות שבהן הם יכולים לקיים את אורח חייהם.

במישור הלאומי מצויים כיום הציבור החרדי המודרני והמסורתי באותו מחנה יחד עם הציבור החילוני הלאומי והציבור הדתי הלאומי. קבוצות אלה אמנם לא הצליחו לגבש חזון משותף לעתיד המדינה, אך הן מסכימות לחלוטין על מה שיש להימנע ממנו: יצירת מדינת כל אזרחיה. החיכוך המתמיד בין מדינת ישראל למדינת פלשתינה, שבו נרשמות עליות וירידות מאז מלחמת 2003, מעצים תחושה זו. בכנסת יש לקבוצה זו רוב, והיא מנסה לעצב נוסחת אוטונומיה שתבצר את מעמד הלאום היהודי בארץ. מול קבוצה זו מתייצבת קבוצה, המורכבת מיהודים חילוניים בעלי השקפת עולם ליברלית וערבים בעלי השקפות שונות: לאומית, דתית וליברלית, הפועלת לסכל באמצעות הבג"ץ את נוסחת האוטונומיה. קבוצה זו חותרת ליצירת מדינת כל אזרחיה. זהו מאבק בין המצדדים בדמוקרטיה שבמרכזה עומדים ערכי הלאום לבין השואפים להשתית את הדמוקרטיה על עקרונות ליברליים. במאבק זה הקו המפריד אינו בין חרדים לחילונים, אלא בין בעלי השקפה לאומית לבין בעלי השקפה

ליברלית. דווקא קונפליקט זה שהוא על עצם מהותה של המדינה צריך להדיר שינה מעיני קובעי המדיניות.

6 תסריט מערכת: חברה רב-לאומית רב-תרבותית

יוסף עזרן ותמר אלאור

היסטוריונים של העת האחרונה נוטים לסמן את תחילת התמורות שחלו באזורנו באירוע הטראומטי של רצח ראש ממשלת ישראל יצחק רבין בשנת 1995, מעין נקודת מפנה פוליטית, תרבותית ואזרחית המחלקת את רצף הזמן ל"לפני" ו"אחרי". אין ספק שזהו אירוע בולט, אף-על-פי שאירועים אלימים וקשים קרו מאז, אבל נדמה לנו כי רצח ראש הממשלה - יותר משהוא מסביר את מה שקרה מאז, סוגר תקופה, בבחינת תוצאה של מה שהיה עד אז.

הרצח סימן בקע, שבר, מרחק ואנטגוניזם בין חלקי החברה השונים. הרצח גרר אחריו יוזמות רבות לפיוס, לגישור ולחיבור בין החלקים. היום, שלושים וחמש שנים לאחר הרצח, ניתן לומר בבירור, כי סדר היום החברתי-פוליטי שביקש לאחות את השברים ולמסד דרכי גישור ופיוס כדי להחזיק באתוס הציוני-לאומי נעלם. עמו נעלמו גם האיומים כי עם נטישת אתוס זה תפרוץ מלחמת אחים שתביא לחיסולה של מדינת ישראל. אנחנו חיים בחברה יצרנית, טכנולוגית, צפופה ודינמית. אנחנו חיים במדינה מפוצלת תרבותית, קהילתית, ולצערנו אף מעמדית. החוטים המחברים בינינו נטוים מן השפה העברית והתרבות שנוצרה סביבה ומן האינטרסים הכלכליים. יותר מכל תלוי קיומנו בשמירה קפדנית על החוקים המאפשרים את המשך קיומנו בתנאים של פיצול. איננו יודעים אם לכך התכוונו הוגי סוף המאה העשרים כשדיברו על מדינת כל אזרחיה, אך אין לנו ספק שזוהי גרסה שלה: חברה רב-תרבותית, המקיימת במאמץ רב את היחד האזרחי העברי-ישראלי, הכולל אזרחים ערבים, זרים לא יהודים שהתאזרחו, אזרחים יהודים ותיקים וותיקים פחות.

ננסה לעצור בכמה תחנות בדרך כדי לתאר את האופן שבו נתגלגלו הדברים עד כאן.

שנות האלפיים הראשונות

הזירה הפוליטית איננה יציבה, ישנן מגמות סותרות, תהליך השלום מתקדם בעצלתיים, אך איננו נעצר. מהומות אזרחיות בשטחים, כולל מהומות של אזרחים ישראלים הרואים בהסכמים המתגבשים לקראת הסדר הקבע איום ישיר על חייהם. המגזר החרדי איננו מגיב באופן אחיד על תהליך השלום, ומדבר בשני קולות. קבוצות השמאל והמרכז אינן יכולות לסמוך על תמיכה של החברה החרדית, אפילו לא על זו המזוהה עם מורשת הרב שך, או הרב עובדיה יוסף. החרדים עסוקים עדיין בהבטחת הדרישות הקהילתיות שלהן, שעל פי מידת ההיענות להן הן תומכות או אינן תומכות בתהליך השלום.

התנחלויות מסוימות מתוך עשרים האחוזים שנותרו בשטח הרשות פונו בשקט, אחרות מהוות מוקד פתוח וסוער לקונפליקטים ומשהות את ההכרה הבינלאומית במילוי התחייבויות הסכם השלום מצד ישראל. קבוצת בני מתנחלים שהתבצרה בחוות מעון ואנשי

בית הדסה, מסרבים לכל הסדר, הם הביעו נכונותם לגור תחת שלטון הרשות. דיירי בית הדסה פונו בכוח לאחר המהומות שהיו בחברון, ובהן נהרגו יהודים ופלשתינים רבים. המתנחלים בחברון הצטרפו (לעת עתה, לדבריהם) לתושבי קריית ארבע.

החברה החרדית חשה בתוכה (אם כי כלפי חוץ ממשיכה לטעון לקיפוח יחסי), גדולה וחזקה דיה במוסדותיה, בחינוך שהיא מעניקה לילדיה ובכוחה הפוליטי. תנועת ה"תשובה" שהקיפה אלפים מבני עדות המזרח, יוצרת אווירה תוך קהילתית המשדרת ניצחון תרבותי. האירועים סביב ישיבת "שאגת אריה" ליד כלא רמלה, ושחרורו המוקדם של אריה דרעי מן הכלא מעצימים תחושה זו. עם זאת הנטל הכלכלי-חברתי הולך וחונק את החברה החרדית. רבים מבין אלפי החוזרים בתשובה מתקשים להשתלב בחברה הלומדת, ילדיהם עוזבים את הדת ומסתובבים ברחובות, ממלאים את המקלטים העירוניים. גודל המשפחות, עליית מחירים, הצפת הישיבות ב"נוכחים נפקדים" המורידים את רמת הלימודים מביאים את ההנהגה להודות כי עידן הבנייה מחדש של הקהילות החרדיות תם, ועתה יש לעסוק בתחזוקה ובפיתוח. תחילה נאמרו הדברים פנימה ובשקט, ואחר כך באופן ציבורי. המסקנה העיקרית מתורגמת לקריאה לגברים לצאת לשוק העבודה.

בבתי הספר של רשת "בית יעקב" משתנה הנימה, עדיין מהללים את בן התורה כמי שממצה ומגשים את הייעוד של האדם היהודי, אך במקביל מועברים מסרים אחרים, ולפיהם גבר היוצא לעבודה בתחומי הטכנולוגיה, המדע, או הטיפול הקהילתי נחשב לחתן ראוי המתואר בפתגמים ובפסוקים מן המסורת הרואים באדם העובד אדם מכובד. על רקע עשרים שנה של הכשרה מקצועית שעברו הנשים ועל רקע שינויים שחלו זה פקטו ביציאת גברים לשוק העבודה מתחולל שינוי מהיר ורב עצמה. אלפים מבני הקהילה החרדית מצטרפים לתכניות ההכשרה המקצועית ויוצאים לשוק העבודה. "המרכז החרדי להכשרה מקצועית", מיסודו של הרב יחזקאל פוגל, שהילך על קצות האצבעות בשולי ירושלים, בני ברק, אשדוד וביתר עילית, הופך למוסד דגל שהקהילה מתגאה בו. הוא הופך לרשת השכלה ארצית לגברים ולנשים הבאים בבוקר ובערב לרכוש מקצועות טכנולוגיים, ניהוליים וטיפולים. בשנת 2005, לאחר מאבקים מרים, זוכה הרשת להכרת המועצה להשכלה גבוהה ולתקציבים הראויים.

החברה החילונית מנסה לפנות מקום לקהלי העובדים החדשים הללו. מוקמות חוות עבודה טכנולוגיות אשר בהן עובדים חרדים בלבד. חלקם כ"פרולטריון" של היי-טק, וחלקם במקצועות יוקרתיים כמו יזמות, הנהלה, חברות סטארט אפ וכדומה. נשים חרדיות נהנות מן האפשרות של עבודה מן הבית.

החברה החרדית מפתחת סגנון חיים של מעמד בינוני ומקצה חלק מן ההכנסה החודשית שלה למימון חופשות ובילויים משפחתיים. קניון "שפע מהדרין" בשכונת סנהדריה שנפתח בשנת 1999 וסבל מהפסדים קשים, נסגר אומנם לשנתיים (למעט מסעדת ההמבורגרים הפופולארית שלו, והמרכול שפעל בשוליו) אך החל משנת 2003 ראו המשקיעים רווחים, והקניון הפך לאתר הקניות והבילוי הפופולארי ביותר לתושבי ירושלים החרדים. במקביל המשיכו רבים לפקוד את סנטר 1 שהפך חרדי למהדרין, ואף את קניון מלחה המעורב. את קניות המזון והבגדים שאירה רוב האוכלוסייה מחוץ לשטח הקניון, אך המבוססים מבניהם והלא ירושלמיים פקדו את החנויות כולן. רבנים מסוימים גינו את ה"מנהג הנפסד, לילך לקניונים (מאלט) ולהיראות בפרהסיה כעוברי בטל ולצים", אך הפשקווילים הללו פעלו על

מיעוט מקפיד, ולא על הרוב. חברי הקהילה יוצאים בתקופה זו לשטחי מגורים בפריפריה בשל יוקר הדירות במרכזי הערים. יציאה זו הרחק מן המרכזים הרבניים מסייעת בפיתוח הוויית חיים משוחררת יותר: חוגים במתנס"ים, פעילויות של קהילת הנשים ואף עבודה במוסדות מעורבים שהיו עד לאותה העת מחוץ לתחום החרדי. כמה גופים כלכליים חילוניים כמו אינטל, בזק (שהפכה חברת תקשורת בינלאומית) ואחרים, מגלים הבנה לצורכי הקהילה החרדית ומתאימים את סביבת העבודה לצורכיהם. רמת הילודה שעמדה עד לאותה העת על ממוצע של שבעה ילדים למשפחה נעצרת, ובשנת 2006 נמצאת במגמת ירידה. הנשים (ששישים אחוזים מהן עובדות מחוץ לבית), משתלבות בתפקידי הנהגה קהילתיים במידה גדלה והולכת.

אלפיים ועשר עד אלפיים וחמש עשרה

תחושת האזרוח של קבוצות שהיו בשולי החברה הישראלית הולכת וגוברת. המהלכים החלקיים של אזרוח החברה, כמו: ביטול סעיף הלאום, קבורה אזרחית, נישואין אזרחיים שהחלו בתחילת האלף, ועברו בשלום, דוחפים לקראת ביצוע תוכנית מקפת. ממשלת אחדות לאומית, בהסכמת המפלגות החרדיות האשכנזיות, שולפת מן המגירה את תוכנית העבודה שעיצבו בראשית האלף פרופ' רות גביזון והרב יעקב מדן במכון הרטמן. התכנית מתייחסת ליחסי הדת והמדינה, לחוק השבות, לנישואים אזרחיים, לשבת ולפרהסיה ולאזרוח עובדים זרים, והיא מופעלת בשינויים קלים.

רגיעה מסוימת בשטחים והשתלבות החברה החרדית בשוק העבודה ממתנים את הגישות הלאומיות של הציבור שלה. במקביל מתחיל תהליך של דה-מיליטאריזציה של החברה, המפחית את האנטגוניזם שבין החילונים לחרדים. מכל מחזור מתגייסים רק כשלושים אחוזים לצה"ל. הולך ומתגבש צבא מקצועי המעלה את משכורות חייליו ומאריך את חוזה ההתקשרות עמם. צה"ל מפתח יחידות לוחמה טכנולוגיות, מצמצם את חיל האוויר, אך שומר על רמה טכנולוגית ואנושית גבוהה ומשקיע ביחידות מודיעין. צה"ל מתרכז בעיקר במשימות שיטור, בניהול אוכלוסייה אזרחית שאיננה סרה לחוק המדינה ובפעולות מצומצמות על קו התפר.

בשנת 2007 מתחלפת ההנהגה הפלשתינית. לאחר חמישה חודשי מאבק עובר השלטון בהליך בחירות דמוקרטי לידיו של שריף חוסייני. הוא נאלץ להרכיב קואליציה עם גופים דתיים המקורבים לאוכלוסייה הפלשתינית השמרנית דתית-מתונה. בשנת 2010 נחתם הסכם שלום עם סוריה, ובעקבותיו מתחדשים היחסים בין ישראל לאיראן. פינוי הגולן, שהתחיל בהדרגה שלוש שנים קודם לכן, מסתיים באירועים אלימים מוגבלים. יקבי הגולן מתמקמים בגליל, היקף העסקות לא נפגע, קיבוצים רבים שהתפרקו באזור הצפון הופכים לחוות חקלאיות למוצרי "בוטיק": יין, גבינות משובחות, ירקות אורגניים, כרמים, חוות טיפול, בריאות ונופש.

בשנת 2016 נקלעת החברה למשבר כלכלי אזרחי. טכנולוגיות חדשות שתלו בהן תקוות רבות מוחלפות באחרות ומותירות חלק מן המחקר והפיתוח בישראל כמפעלים לא רלוונטיים. מפעלים רבים נסגרים. עובדים זרים שלא זכו לאזרוח וקבוצות הולכות וגדלות של מובטלים ועניים (ביניהם אזרחים מן הפריפריה, ערבים, בדויים ולא מעט חרדים) מסמנים גוש אנושי במצוקה.

שנת אלפיים עשרים עד אלפיים ושלושים

מבנה חלוקת ההכנסות בישראל המשיך את המגמה שהחלה בשנות השמונים של האלף הקודם. הפערים בין שני העשירונים העליונים לשאר האוכלוסייה הולכים וגדלים. המעמד הבינוני מתקשה לקיים את סגנון חייו. אנשים רבים נאלצים למכור את בתיהם כדי לכסות חובות. מתחיל גל הגירה מישראל המורכב ברובו מבעלי מקצועות טכניים שאין להם ביקוש בהיי-טק, מסוחרים וגם מרופאים, מהנדסים ועורכי דין.

דוח לשנת 2019 של הבנק הבין לאומי מגדיר את ישראל כמדינה בעלת סממנים של "עולם שלישי" בכל הנוגע לחלוקת הכנסה ולהפעלת מנגנוני רווחה. הפגנות פורצות בכל חלקי הארץ, ובהן צועדים זה לצד זה אזרחים יהודים, ערבים, פועלים זרים וגם חרדים. בשנה זו קמה תנועה חברתית, החוצה קהילות ומוצגת כא-פוליטית. התנועה מתרכזת בתביעות חברתיות-מוסריות הקשורות לפערים הכלכליים, לעוני העמוק ולשרשור הבורות מדור לדור. התנועה צוברת כוח רב וגורמת לנפילת הממשלה. בראש התנועה עומדת סמדר ביטון, בת לתושבים ותיקים שומרי מסורת מהנגב. בוגרת אוניברסיטה בכלכלה ומנהל. ביטון שימשה כראש המועצה האזורית שער הנגב, הייתה מעורבת בפריסת קו הרכבות באזור, בהקמת מרכז מחקר ופיתוח גדול של חברת בת של מיקרוסופט (שפורקה לשבע חברות בשנת 2009). התנועה שמנהיגה ביטון איננה הופכת למפלגה, אך השפעתה על ההתרחשות הפוליטית עצומה. מוקמת ממשלה חדשה, המורכבת משתי המפלגות שהתחייבו בקמפיין שלהן לעשות למען שינוי כלכלי-חברתי.

חלק מן החברות הטכנולוגיות הרב-לאומיות הפועלות בארץ תומכות בתכניות לשינוי כלכלי-חברתי. הן פועלות כגופים כלכליים בלתי תלויים המונחים על ידי אינטרסים כלכליים המשולבים באינטרס חברתי-רעיוני. פרישת קווי הרכבות על פני הארץ כולה מאפשרת פיתוח מואץ של הנגב והערבה. (הממשלה הקודמת הצליחה להתגבר על היעדר תכנון ותשתית וכפתה את תכניתה בעלות של מיליארדים, ולכן גם נפלה). הממשלה החדשה מאכלסת באופן מתוכנן ומאורגן עיירות בעובדים של חברות רב-לאומיות ומפנה אליהן אזרחים מסקטורים שונים, המקימים שכונות וקהילות נפרדות באזורים אלה.

שיפור כלכלי מסוים לקראת 2025 מאפשר התארגנות גוברת והולכת של קהילות סקטוראליות החוברות לעבודה משותפת בתחומי הטכנולוגיה, הבנקאות והמסחר במקביל לחיים נפרדים מבחינה תרבותית וחברתית.

"ספרי הקהילות" הולכים ומתרחבים, אנשים חילוניים נמנעים מלהשתמש בשירותי הדת. הרבנות פורקה ממילא כבר עשר שנים קודם לכן, בהמשך ליוזמתו של הרב בקשי דורון שפרש בשנת 2004. רבים מתחתנים בנישואים אזרחיים, המלווים בטכסים "עבריים" בהן נתפר טקסט רב שכבתי המשלב גם את הנוסח ההלכתי. קבוצות חילוניות מסוימות המשתייכות למעמד הבינוני והבינוני-גבוה עסוקות בחשיבה מחדש על עולם הערכים ועל המרחב הרוחני שלהם ושל ילדיהם. ניכרת פריחה של תנועות רוחניות המשלבות גישות שונות (ניו-אייג'), ובתוכן תנועות המדגישות את המורשת היהודית מבלי להיות דתיות.

בהשפעת הגופים הירוקים והגופים האנטי גלובאליים מתעוררות הפגנות סביב מפעלים טרנס-לאומיים. אוניברסיטת תל חי בשיתוף עם האוניברסיטה הערבית בגליל מקיימות כנס

גדול בנושאים אלו בחורף 2022. נעשה ניסיון לסמן את סדר היום הציבורי העתידי ככפול פנים: גלובאליזם כמפתח לעל-לאומיות ולרווחה כלכלית מחד, וכשיטה הממשיכה את דיכוי הפריפריה, מעשירה את הגופים הגדולים ומכחידה תרבויות לוקאליות מאידך.

ירידת משקלו של המרכיב הלאומי בשיח הציבורי מפרק מטענים אידיאולוגיים. הזירה הציבורית עמוסה בעיקר בנושאים כלכליים, בזכויות הפרט ובזכויות מיעוטים. החברה נחלקת לקהילות שונות: חרדיות אשכנזיות וספרדיות (עם עלייה בשיעור הנישואין הבין עדתיים בקהילה החרדית), קהילות דתיות מודרניות, קהילות עבריות (שגם ביניהן מתקיימים עדיין נישואין), קהילות לא יהודיות וקהילות ערביות. שיעור נשואי התערובת בין יהודים ללא יהודים הוא שני אחוזים. רוב המפגשים בין הקהילות מתקיימים במישורים כלכליים ועסקיים, לעתים על רקע של עניין תרבותי וחברתי משותף, אך רוב הזמן חיות הקהילות בפירוד למרות הקרבה הגאוגרפית.

בשנת 2030 מדינת ישראל היא חברה רב-לאומית רב-תרבותית. ההכרעות החברתיות-תרבותיות הן לוקליות בעיקרן וקשובות לצורכי הקהילות. ההחלטות הלאומיות קשורות בעיקר לצבא, לתשתיות, לניהול בעיות המים המחמירות ולניהול גג של מיסוי וסחר בינלאומי.

אחרית דבר

בסמינר שמתקיים במרכז הכנסים של יוטבתה, פותחת אורחת הכבוד של הכנס, סמדר ביטון, בשאלה: "נו? אז מה הופך אותנו בכל אופן לישראלים? או אם תרצו להקשות, למדינת ישראל-מדינת היהודים? זה לא הצבא, ולא הפחד המתמיד ממלחמות, זה לא הלאום הדומיננטי של יהודים בלבד, ולא הקשר עם התפוצות.

אני משוכנעת שתשמעו במהלך היום תשובות מתשובות שונות. עבורי, כבת דור שלישי לילידי המקום הזה, הדברים די ברורים. רובו של העם היהודי חי במדינה הזאת. כולנו, יהודים, ערבים ואחרים, כולל ילדי העולים מברית-המועצות לשעבר מדברים, חיים ואף חולמים עברית. השפה: מורשתה, כתביה והשיח שבעל פה, עומדים במרכז הציר המחבר את תרבותנו, וכל שנותר לנו הוא לשמור בשבע עיניים על משטר תקין שלא יגרום לעוול מיותר למי מן הקבוצות החיות כאן."

7 תסריט מערכת: מלחמת התרבות

שחר אילן ואמנון דה-הרטוך

2003

ינואר

שיעור הלא יהודים בין עולי ברית-המועצות לשעבר הגיע ל-80 אחוז, כך עולה מנתונים שמסרה לשכת הקשר. בסך הכל כחצי מ-1.2 מיליון איש שעלו לישראל מאז 1990 אינם יהודים. ח"כ נסים ישראל מש"ס הגיש הצעה לסדר היום, ובה דרש לעצור לאלתר את העלייה מרוסיה. חברי כנסת חרדים אספו ארבעים חתימות לתיקון חוק השבות כך שימנע כמעט לחלוטין את עלייתם של מי שאינם יהודים.

חמישה פצועים, אחד מהם קשה, בקרבות רחוב בין חברות של נערים ותיקים ועולים בכרמיאל שבצפון. הוותיקים מאשימים את העולים בהיטפלות לנערות שלהם ובביצוע מעשים מגונים בכפייה. בקטטות שהתפתחו נעשה שימוש בסכינים קפיציות, באגרופנים, באלות ועוד. רבים נפצעו, כולם באורח קל.

פברואר

בית הדין הגבוה לצדק בהרכב של תשעה שופטים קיבל החלטה האוסרת על כפל הקצבות לשיבות קטנות (ישיבות לגילאי תיכון). משמעות ההחלטה היא הקטנת המימון ללימודי נערים חרדים בגיל תיכון בשליש. שופטי בג"ץ קבעו כי מתן מימון כפול לנער רק משום שהוא לומד בישיבה ולא בתיכון הוא פסול. בהערת אגב ציינו השופטים את האבסורד בכך שדווקא ישיבות שמפירות את החוק ואינן מלמדות את תוכנית היסוד של מערכת החינוך מקבלות תקציב גדול בהרבה.

האדמו"ר ממעשיהו פרסם הודעה, ובה האשים את בית המשפט העליון בניסיון לחסל את החינוך החרדי. ח"כ יעקב קרביץ מדגל התורה הזכיר שרק לפני זמן קצר קיבל בית המשפט העליון החלטה המבטלת את קצבאות הבטחת ההכנסה לאברכים כיוון שאינם עובדים, וטען שהטרור הליברלי מנסה להרעיב את הציבור החרדי. ראשי ישיבות הזהירו שההחלטה החדשה תביא לחיסול מוסדותיהם.

אפריל

מנהיג התנועה הימנית הגזענית "ישראל היהודית" גדעון מרזב הודיע אתמול על הקמת מפלגה לקראת הבחירות הבאות בנובמבר. הוא הודיע שיתמודד בעצמו על ראשות הממשלה

והגדיר את המועמדים האחרים "משת"פים של הפלשתינים". מקורות מקורבים למרזב גילו שמצע המפלגה יכלול רק מובאות מהתנ"ך ומהתלמוד כדי להקשות על בג"ץ לפסול את הרשימה. סקרים מראים שאם תתמודד התנועה היא צפויה לקבל שמונה מנדטים על חשבון ש"ס, האיחוד הלאומי והליכוד. מרזב זוכה לתמיכה גדולה באזורים חרדיים. רבנים חרדים חתמו בימים האחרונים על גילוי דעת האוסר על אנשיהם לפעול למען מרזב ותנועתו.

מרזב דורש לגרש לאלתר את כל העובדים הזרים ואת העולים הלא יהודים ולשלול מהנותרים בארץ את זכויותיהם, ובכלל זה ביטוח בריאות ושירותי חינוך. כן הוא דורש לשנות את חוק השבות באופן שימנע כניסת כל מי שאינו יהודי על פי ההלכה ויחייב יהודים שהתחתנו בנשואי תערובת ורוצים לעלות לארץ להיפרד מבני זוגם. בין היתר מאשים מרזב את הזרים בהפצת מחלות מדבקות דוגמת איידס, שחפת ומחלות מין, וטוען שהם גורמים לעלייה בפשיעה המינית בישראל.

יוני

סקר שנערך לאחרונה גילה שרוב החנויות בישראל שבהן יותר מעשרים עובדים פועלות בשבתות וחגים. מדי שבת עורכים 400 אלף איש קניות במרכזי הקניות השונים, ורווחי רשתות השיווק הפועלות ביום זה כפולים מבכל יום אחר. עוד מתברר שהקניות הן הבילוי המועדף על ישראלים בשבת. ארגון התיאום של רשתות השיווק מדווח על פעילות נמרצת של הפקחים הזרים של משרד העבודה והרווחה שרושמים להם דוחות ברירת קנס. (הפקחים הדרושים הוחלפו בפקחים מפורטוגל ומתאילנד.) לדברי מנכ"ל הארגון, הפעילות בשבת משתלמת גם לאחר תשלום הדוחות.

יולי

פילוג בש"ס. פלג הימין בראשותו של האדמו"ר ממעשיהו הודיע אתמול על הצטרפותו לגוש הימין בשיתוף עם מפלגות חילוניות. בפלג הזה תומכים תנועת התשובה וכן חלק גדול מחברי הכנסת של המפלגה. הפרישה התרחשה לאחר תקופה ארוכה של מלחמת מחנות בש"ס שכוונה נגד י"ר המפלגה, שר הבינוי והשיכון אלעזר דוד השולט במנגנון המפלגה אך סובל מהיעדר כריזמה. שני הצדדים הפיצו אתמול כרוזי השמצה. קטטות בין תומכי שני הצדדים פרצו ברחוב הבונה בשכונת הר נוף בירושלים, אשר בה גרים ראשי התנועה. השב"כ הצמיד לדוד מאבטחים. הפילוג מחלק גם את משפחת יעקב השולטת במפלגה והאחים יעקב מחליפים האשמות קשות על בגידה בדרכו של אביהם.

אוגוסט

רשת מרכולים גדולה שפעלה עד כה בקרב עולי ברית-המועצות בלבד תקים לראשונה סניפי ענק באזורים חילוניים. בעל הרשת המיליונר סלאבה חרומצ'נקו מסר שהצרכן הישראלי יוכל לקנות ברשת מוצרי מזון בלתי כשרים כולל בשר חזיר. כל רשתות המזון האחרות מוכרות מוצרים כשרים בלבד.

בתגובה לאיומי הרבנות שתורה למפעלי המזון הישראליים הגדולים להחרים אותו, הבהיר חרומצ'נקו שהוא הסתדר עד היום היטב בלעדיהם. לדבריו, אם הם ייכנעו לרבנות יהיה הנזק כולו שלהם. "המחירים אצלנו, הזכיר חרומצ'נקו הרבה יותר זולים ואנחנו, כמובן, נהיה פתוחים בשבת".

נובמבר

ראש הממשלה, מיכאל נגב, מן ה"ליכוד" זכה אתמול בבחירות לכנסת, 42- מנדטים מול 23 לעבודה. זאת לאחר שנגב הצליח להפחית מאוד את היקף מעשי האלימות בשטחים בעזרת מדיניות היד הקשה שלו. קמפיין הבחירות של השמאל שהזהיר כי מדיניות נגב תגרום למלחמה כלל אזורית התגלה כבלתי אפקטיבי. נגב קרא להקמת ממשלת ליכוד לאומית. למרות הניצחון המוחץ של הליכוד נותרו המפלגות החרדיות לשון המאזניים.

שני פלגי ש"ס תובעים במשא ומתן הקואליציוני להגדיל את תקציב יחידת פקחי השבת הזרים של משרד העבודה והרווחה פי עשרה, לשנות את חוק השבות כך שימנע עליית לא יהודים ויאסור על ביצוע טקסי גיור רפורמיים בישראל. דרישות נוספות: הפסקת כל חפירה ארכיאולוגית בקברים וסגירת רחוב יפו בירושלים לתנועה בשבת. בכיר בש"ס הבהיר שהמפלגה תוותר על הדרישה לסגור את רחוב יפו אם תתקבל דרישתה האמיתית לסגור את הרחובות המובילים לשכונת הר נוף אשר בה מתגורר מנהיג התנועה הרב יעקב.

2004

פברואר

ביקורת קשה נמתחה אתמול במערכת המשפט על שני המינויים החדשים לבית המשפט העליון: השופטים שמריהו חן וישראלה גרינברג-רכלבסקי. בכירים במערכת המשפט טענו כי מדובר בשני שופטים בינוניים, וכי במערכת שופטים טובים מהם בהרבה. לטענת המבקרים, הסיבה העיקרית למינויים אלה היא תמיכת השניים במדיניות האקטיביזם השיפוטי של נשיא בית המשפט העליון.

עורכי דין בכירים טענו אתמול כי אם יימשכו מינויים כאלה יהיו השופטים בהרכבים של 'בג"ץ קטן' בבתי המשפט המחוזיים בירושלים ובתל-אביב טובים ואיכותיים בהרבה משופטי הבג"ץ הרגיל. כזכור, גם סבב המינויים הקודם לבית המשפט העליון נתקל בביקורת קשה.

מאי

הרכב של תשעה שופטי בג"ץ פסק אתמול כי על משרד הפנים לרשום את נישואיהם של זוג גברים. השניים, ישראלים תושבי רמת השרון, יוצאי יחידות קרביות מובחרות, נישאו באמסטרדם, הולנד. בפסק הדין שהוא טכני בעיקרו ואינו נוגע בשאלות ערכיות קבעו שמונה מתוך תשעת השופטים כי אין לפקדי משרד הפנים כל שיקול דעת ברישום טקסים שנערכו כחוק בחו"ל. עם זאת כתבה השופטת יעל בנדר בתוספת לפסק הדין כי סירוב לרשום בני זוג מאותו מין מהווה אפליה וסותר את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ואת ערכי הציבור הנאור.

בדעת מיעוט קבע השופט חובש הכיפה, יעקב גרינבוים, כי בני אותו מין אינם יכולים להיחשב זוג נשוי.

בתגובה לפסיקת בג"ץ התפרעו ברחבת הכניסה לבית המשפט אנשי תנועת "ישראל היהודית", שהוצאה אל מחוץ לחוק לפני הבחירות. הם ידו לעבר הבניין אבנים, עגבניות רקובות וביצים, ונשאו כרזות שכינו את השופטים סוטים. חמישה עשר מפעילי התנועה נעצרו, והם יועמדו לשיפוט מהיר על מעשי האלימות וחברות בארגון בלתי חוקי.

סיעת ש"ס הגישה הצעת חוק איסור משכב זכר. בהצעת החוק נקבע כי הסנקציה על משכב זכר תהיה אשפוז של חמש שנים בבית חולים לחולי נפש. כל העושה מעשה שיסייע למשכב זכר או יעודד אותו יהיה צפוי למאסר של עד שמונה עשרה שנה ולקנס של עד מיליון שקלים. מנהיג ש"ס, הרב יעקב כינה בשיעור הלווין שלו את שופטי בג"ץ "שופטי סדום". שר העבודה והרווחה, שמואל בן-עזרי, גינה את מעשי האלימות בפתח בית המשפט העליון, אך הדגיש שהוא מבין היטב את מניעי המתפרעים.

יוני

בכירי הרבנים החרדים והדתיים-לאומיים פרסמו אתמול גילוי דעת הקובע שכל שופטי בית המשפט העליון הם מחללי שם שמים ברבים, חייבים נידוי ואין להתפלל עימם במניין. עוד מורים הרבנים בגילוי הדעת כי אין להישמע לשום החלטה של בג"ץ בכל עניין ונושא שהוא, ואין להידיין בפני בית המשפט העליון גם כאשר עלול להיגרם נזק כספי גדול.

י"ר סיעת ש"ס, ח"כ מאיר בן פרץ, אמר שהרבנים מצפים שכל השופטים הדתיים בבג"ץ ובכלל זה היועץ המשפטי לממשלה לשעבר אליהו בירקנשטיין יתפטרו לאלתר. לחלופין, מוכנים הרבנים שהשופטים התלויים במערכת המשפט לפרנסתם יעברו לבתי משפט מחוזיים.

במוצאי שבת האחרון נערך טקס פולסא דנורא לשופטי בג"ץ בבית כנסת בצפת. מקורות חרדיים בצפון הבהירו שמדובר בטקס כהלכתו בהשתתפות עשרה מקובלים ולא בהצגה מבוזאת.

אוגוסט

ניסיון התנקשות בחיי שופטת בית המשפט העליון יעל קרן אור. אלמוני לבוש בבגדי חרדים חיכה לקרן אור בכניסה לביתה וירה שני כדורים בבטנה ובחזה. קרן אור נפצעה באורח בינוני. המאבטח הצמוד של השופטת חיסל את היורה, שהתגלה כאמיר ברוך, חוזר בתשובה. ח"כ משה תאנתי מדגל התורה אמר בתגובה שהוא מגנה את המעשה כיוון שהיהדות - דרכיה דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום. לדבריו, גם הזעם הגדול על השופטים אינו יכול להצדיק מעשה כזה.

העיתונות החרדית כתבה שמדובר במעשה ראוי לגינוי ככל ניסיון רצח אחר. היא הטילה את האחריות לרצח על החינוך החילוני שקיבל ברוך. מאבטחים הוצמדו לכל שופטי בית המשפט העליון ותוגברה האבטחה סביב היכל בית המשפט בירושלים. מאה וחמישים אלף חילונים

השתתפו בהפגנת ענק לתמיכה בבית המשפט העליון שנערכה בכיכר רבין. כרוזים שהופצו בקרב המפגינים הזהירו ש"אם לא יפסיקו הדתיים לירות בחילונים, נתחיל לירות ברבנים החרדים". על הכרוזים חתום ארגון בלתי ידוע בשם "החילוני הנוקם".

ספטמבר

כמה מבכירי אנשי הרוח החילוניים והדתיים ערכו כינוס משותף ותבעו מכל מגזרי החברה הישראלית לעשות חשבון נפש ולגבש אמנה חברתית חדשה. הם הזהירו ש"אם לא יגלו כל הצדדים נכונות לויתורים אמיתיים וכואבים אנו צפויים לחורבן בית שלישי". מהמגזר החרדי השתתפו בכנס נציגים זוטרים בלבד. הם תבעו כתנאי מוקדם לכל משא ומתן להפסיק לאלתר את המסחר בשבת.

אוקטובר

אלמונים רעולי פנים עשו פוגרום בדירתם של כמה פועלים זרים בדרום תל-אביב. הבריונים הכו באכזריות את הפועלים, כולם מגאנה, פצעו אחד מהם באורח אנוש ושברו את כל אצבעותיו של פועל אחר. הם הסבירו לו שעשו זאת "כדי שלא יוכל להמשיך לעבוד כאן ולטמא את הארץ". כן השליכו את כל רכושם של הפועלים מהקומה השלישית לרחוב, ושדדו את חסכוניותיהם שהסתכמו בחמישה עשר אלף דולר. לפני שיצאו ריססו על הקירות כתובות: "שחורים הביתה" ו"גוי טוב הוא גוי מת".

זה היה עוד אירוע חמור בגל האלימות הגזעני נגד עובדים זרים ששטף את המדינה. עד עכשיו נהרגו שני עובדים זרים ממוצא רומני ונאנסו שתי נשים. עשרות כתובות נאצה הופיעו על קירות השכונות שבהן מתרכזים העובדים הזרים. שר העבודה והרווחה שמואל בן-עזרי מש"ס אמר בעצרת של מפלגתו שכל פועל זר שהאוירה בישראל אינה נראית לו יכול לחזור לביתו. בן-עזרי אף הביע נכונות לממן את כרטיסי הטיסה.

2005

פברואר

דוח חמור של המכון לחקר השלום מזהיר כי המצב בשטחי הרשות הפלשתינית מהווה חבית חומר נפץ. האיסור על כניסה לישראל של עובדים מתחת לגיל ארבעים הביא משפחות רבות אל סף רעב, ואולם הגורם העיקרי לתסיסה בשטחי הרשות הוא האיסור המוטל כבר שנתיים על כניסת תושבי הרשות להר הבית. על רקע זה נרשמו בחודשים האחרונים עשרות מעשי אלימות וונדאליזם כנגד אתרים קדושים ליהדות בשטחי הרשות ובעיקר כנגד קבר יוסף בשכם.

על פי הדוח ניכרת ברוב מדינות ערב עלייה בנכונות למלחמה כוללת. המכון חושף את העובדה שנציגי הרשות הפלשתינית מנהלים כבר מספר חודשים מסע שכנוע בבירות ערב בדרישה שלא יפקירו את הרשות. ראש הממשלה נגב הגיב על הדוח באומרו שכל מי שיתייצב נגד ישראל יצטער על כך. נגב נכשל בשלוש הצעות אי אימון בעקבות הדוח, אך כיוון שלא

הושג רוב של שישים ואחד לא היה להפסד כל משמעות מעשית. הוא עצמו לא טרח להגיע למליאה בשעת ההצבעות.

אפריל

ספר חרדי שמטיל את האחריות לשואה על חטאי הציונים והרפורמים מעורר סערה קשה. מר"צ ושינוי דורשות להעמיד את מחבר הספר לדין על הכחשת השואה. מאמרים בעיתונות החרדית מכריזים כי הספר מבטא את האמת הצלולה בניגוד לשכתוב ההיסטוריה המתבצע ב"יד ושם", ומסבירים את הסערה בכך שקשה לחילונים לעמוד מול האמת.

לראשונה בהיסטוריה הפגינו בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה אלפי חילונים בכניסה ל"יד ושם" כנגד מה שהגדירו כמכחישי השואה החרדיים. חלק מהמפגינים נשאו כרזות שקראו לחרדים לחזור לפולניה.

מאי

צבאות סוריה, לבנון וכוחות של החיזבאללה מלבנון פתחו בליל יום העצמאות במתקפה משולבת בשלוש חזיתות. שלוש דיביזיות סוריות תקפו בשלושה צירים בגולן, ונבלמו בקרבות קשים ובסיוע מסיבי של חיל האוויר בבניאס בצפון ובאזור צמח בדרום הכינרת. הכוח האמצעי לא הצליח לחצות את הגבול. אנשי החיזבאללה תקפו חמישה יישובים בגבול הצפון, הצליחו להשתלט על אחד מהם ולקחו עשרות בני ערובה, רובם נשים וילדים. פעולת חילוץ בהשתתפות היחידה ללוחמה בטרור וסיירת גולני הביאה לשחרור בני הערובה אך תבעה קורבנות רבים. עשרות קטיושות נורו אמש מהגדה על מערב ירושלים וגרמו לעשרות הרוגים. קרבות וחילופי אש בין צה"ל לאנשי משטרת פלשתיין בכל רחבי הגדה. קרב קשה במיוחד בהשתתפות כוחות שריון ואוויר מתנהל בפאתי שכם. צבא הרשות הטיל מצור על כמה התנחלויות מבודדות, והן מופגזות באש מרגמות.

עשרות אלפי פלשתינים פתחו במסע רגלי בשלושה צירים מהגדה לירושלים, אך נהדפו במרחק של מספר קילומטרים מהעיר ופתחו במנוסה המונית. כוחות צה"ל ומתנחלים נאלצו לירות אל תוך השיירות אש חיה, כן השתמשו בכדורי גומי, בגז מדמיע ובזרנוקי מים. לפלשתינים עשרות הרוגים ומאות פצועים. התקשורת הזרה מבליטה תמונות אלה בדיווחים ומטילה את האחריות למלחמה על ישראל.

שמונה טילים פגעו אתמול בגוש דן, מהם שניים כימיים, וגרמו לעשרה הרוגים ולשלושים ושמונה פצועים. בסך הכל מגיע מספר הטילים שפגעו בגוש דן ובאזור חיפה והקריות במלחמת יום העצמאות לשלושים וחמישה. מספר דומה של טילים הושמדו באוויר על ידי טילים ישראליים. מהפגזות הטילים נהרגו חמישים איש ונפצעו מאה שישים ושלושה.

מטוסי ישראל השמידו אתמול שלוש תחנות חשמל בעיראק והעלו באש מספר לא ידוע של שדות נפט. בתי המלון באילת, באר שבע ודימונה מלאים עד אפס מקום במשפחות שברחו מגוש דן.

כל הטיסות היוצאות מנמל התעופה בן גוריון מלאות עד אפס מקום. חברות התעופה הכפילו את מחירי הכרטיסים כיוון שהמטוסים מגיעים לארץ ריקים. שבעים ושמונה נפקדים

ועריקים נתפסו בנמל התעופה כשהם מנסים להתחמק מהקרבות בגולן ובשטחים. במקומם עלו למטוס חלק מהממתינים הרבים הלנים בנמל התעופה בתקווה למצוא מקום פנוי. צעירים בני שמונה עשרה בדרכם להודו אמרו שאינם רואים שום סיבה לחכות לגיוס בארץ, וכי אינם מתכוונים לחזור עד לסיום המלחמה. "פרייאר מי שנשאר כאן למות", אמר עידן דאהן. "למה, מה המדינה נתנה לי?"

יוני

935 הרוגים ו-5,360 פצועים - זה היה מניין הנפגעים הישראליים במלחמת יום העצמאות עם ההכרזה אמש על הפסקת האש בגולן, בגליל ובפלשתין. המניין הזה אינו כולל את נפגעי הטילים בעורף. רוב ההרוגים והפצועים נפגעו בקרבות הבלימה, בקרבות בהריסות קוניטרה ובפאתי שכם ובכיבוש מחנה הפליטים בלאטה.

ישראל שבה וכבשה למעשה את פלשתין, להוציא כמה ערים הנתונות במצור. ישראל הודיעה כי תשיב לממשלת פלשתין את השליטה בשטחה רק לאחר שתקבל ערבויות בינלאומיות לפירוז פלשתין מנשק כבד. את השטחים שכבשה מסוריה תשיב רק לאחר חתימת הסכם שלום מלא.

יולי

יובל ברקן, בעל אות הגבורה, הפתיע כשניצל את טקס הענקת האות להתקפה חריפה על בחורי הישיבות. "כשאני וחברי שפכנו את דמנו, ישבו רבבות משתמטים והמיתו עצמם בעולה של בטלנות וצחקו עלינו", אמר ברקן. ברקן היה מפקד מוצב יובל שבלם בליל יום העצמאות דיוויזיה סורית במרכז הרמה ומנע את חדירתה לגולן. בכירים בצה"ל משווים את תרומתו לניצחון במלחמה לתרומתו של "כוח צביקה" במלחמת יום הכיפורים. ברקן קרא להתקוממות עממית נגד הסדר דחיית השירות לבחורי הישיבות. "אם אין ברירה צריך לשלוח משטרה צבאית לישיבות", הכריז ואף הציע להתנדב למילואים במשטרה הצבאית למטרה זו.

אוגוסט

ארבעה בעלי עיטורי גבורה ממלחמת יום העצמאות הקימו אתמול אוהל מחאה מול הכנסת בשיתוף פעולה עם ראשי תנועת "התעוררות". אלפי אנשי מילואים כבר חתמו על עצומה, אשר בה הודיעו על סירובם לשרת עד לגיוס מלא של בחורי הישיבות. סיעות שינוי ומר"צ הגישו הצעת חוק שלפיה לא תעביר הממשלה מימון לתלמיד ישיבה שלא שירת בצבא. מעשי ונדאליזם בוצעו בשלוש ישיבות: בבני ברק, באשדוד ובצפת. אלמונים כתבו כתובות גרפיטי בנוסח "פרזיטים, לכו לצבא", שברו חלונות וניקבו צמיגי מכוניות.

אוקטובר

ההפגנה הגדולה ביותר בתולדות המדינה נערכה אתמול בכיכר מלכי ישראל בדרישה לגייס את בחורי הישיבות ולהפסיק את המימון לתלמידי ישיבות שלא שירתו בצבא. על פי הערכות רשמיות של המשטרה השתתפו בהפגנה חצי מליון איש. המפגינים הגיעו עד לבניין הלונדון מיניסטור ברחוב אבן גבירול ועד לדיזנגוף סנטר.

חמשת אלפים ממשותפי ההפגנה הפקידו את פנקסי המילואים שלהם בידי המארגנים, תוך הודעה שלא ישובו למילואים עד שיגויסו גם בחורי הישיבות. בלט בהפגנה שלט ענק: "די לאפליה בין דם לדם". דוברים בהפגנה דרשו ליצור קשר ישיר בין זכויות וחובות ולהתנות את קצבת הילדים בשירות בצבא כפי שהיה בעבר.

כמו כן נישאו בהפגנה כרזות רבות בנוסח "בן-עזרי הביתה" ו"בן-עזרי גלגול של חזיר". זאת בתגובה לטענת השר בן-עזרי בהרצאה שבוע קודם לכן כי הרוגי מלחמת יום העצמאות, כמו הרוגי השואה, הם גלגולים של נשמות חוטאות שבאו לסיים את תיקונן. לדברי בן-עזרי סיבה נוספת להרוגים הרבים היא הפריצות הנוראה בצבא.

2006

ינואר

שר האוצר סילבן שטרית הודה אתמול לראשונה כי המשק נמצא במשבר עמוק שכמוהו לא זכור מאז ראשית שנות השמונים. במסיבת עיתונאים אישר השר את ההערכות כי הגירעון במאזן התשלומים גדל במהלך השנה האחרונה ב-50 אחוז. שיעור המובטלים עלה ל-13 אחוזים, ומספר מוקדי האבטלה הגיע לארבעים. לא פחות משלושים מפעלים גדולים ובינוניים סגרו לאחרונה את שעריהם בעיירות פיתוח. השר אמר שהגורם העיקרי למשבר הכלכלי הוא הוצאות הביטחון הכבדות בשל מלחמת יום העצמאות. לדבריו, הסיוע האמריקאי היה נדיב, אבל לא כיסה את הנזק.

שר האוצר הודיע על קיצוץ של כ-500 מיליון שקלים בתקציב משרד העבודה והרווחה. בין היתר ייפגעו מאוד השירותים למפגרים, לנכים ומעונות היום. השר הסכים שמדובר בפגיעה כואבת מאד, אבל הודיע שבמצב הכלכלי הקשה של המדינה כולם חייבים לשאת בנטל. כהכחה לשוויון בקיצוץ הזכיר שהממשלה ביטלה גם את התקציב בסך 50 מיליון שקלים לעידוד הקולנוע הישראלי ובכך גזרה למעשה כליה על חלק גדול מתעשיית הקולנוע המקומית שידעה פריחה בראשית העשור. בתשובה לשאלה מדוע לא יוקטנו קצבאות הילדים האסטרטגיות למשפחות החרדיות אמר שערך עידוד הילודה הוא ערך מרכזי בקואליציה שבה הוא מכהן.

פברואר

הפגנות אלימות של מובטלים מעיירות פיתוח נערכות מדי יום מול מרכזים של מפעלים טכנולוגיים עתירי ידע. המפגינים מיידים אבנים לעבר קירות הזכוכית של המפעלים, וכבר גרמו נזקים במיליוני שקלים. ענף ההיי-טק הוא הענף שנפגע פחות מכל מהמשבר הכלכלי. כתוצאה מכך גדל עוד יותר הפער העצום בין עשירים ועניים. בין היתר דרשו המפגינים למכור את העתק פסל "האדם החושב" המוצג באחד המפעלים ולחלק את התמורה לעניים. "שיחשבו פחות וירגישו יותר", דרשה מפגינה זועמת.

מרץ

המשטרה חושפת נתונים על עלייה גדולה מאוד במעשי השוד האלימים ביישובים ובשכונות יוקרה. במשטרה מייחסים את המעשים למשבר הכלכלי הקשה ולמצוקה בעיירות הפיתוח ובכפרים הערביים הסמוכים ליישובי היוקרה. רבים מהעבריינים הם עובדים זרים ששוהים בארץ באופן בלתי חוקי ומתגוררים באזורים חלשים.

פריחה גדולה ניכרת בחודשים האחרונים בענף חברות ההבטחה. יותר ויותר יישובים קהילתיים ושכונות יוקרה שכרו חברות כאלו כדי שיקימו עבורם משטרות פרטיות. במשטרה מביעים דאגה מהתופעה של הקמת מיליציות בשירות יישובים עשירים, אבל מודים שאינם יכולים לספק ליישובים אלה ביטחון סביר.

אפריל

מחקר חדש מגלה כי מאז הוחל חוק משפחות ברוכות ילדים ב-2002 גדל שיעור הפריון הסגולי של נשים חרדיות מ-7.5 ילדים לאישה ל-8.5. זוהי תופעה שאין לה אח ורע בעולם כולו. חוק משפחות ברוכות ילדים הגדיל את הקצבאות לילד החמישי ומעלה ב-40 אחוז. ח"כ יוסף קוזקיהו משינוי אמר שסבלנותו של הציבור החילוני הולכת ופוקעת, וכי הגיע הזמן שהחרדים ייקחו אחריות לפרנסת ילדיהם. ח"כ עוזי להב משינוי קרא לציבור החילוני להפסיק להיות פריירים ולהפסיק לממן את מה שהגדיר "הפרזיטים החרדיים שהתיישבו על העורק הראשי של כלכלת המדינה".

יוני

ארגון הגג של התנועות למען גיוס בחורי הישיבות הכריז אתמול על מרד מסים. זאת לאחר שכל דרישות הארגון להפחית את ההטבות לאברכים מצד אחד ואת עול המסים מצד שני נדחו על ידי ממשלת הימין והחרדים. ראש הארגון, אלדד שרגאי, ציין שלמרד שותפים מאות מעסיקים ולכן יוכלו להשתתף בו גם השכירים שלהם. המעסיקים יפנו לעובדיהם ויציעו להם להקפיא את ההעברות שלהם לביטוח לאומי ולמס הכנסה. שרגאי דחה את הטענות שמדובר במעשה עבריינות המוני, וטען שהמדינה היא שעושקת את הרוב למען המיעוט.

במקביל ציין שרגאי בסיפוק את הצלחת החרם על מוצרים עם הכשרי בד"צ. במרכולים בגוש דן חלה ירידה של כ-50 אחוז בצריכת מוצרים אלה. חברות גדולות כמו יצרנית השוקולד "פסגות" ויצרנית החלב "יבול" ספגו הפסדים של מיליוני שקלים, ונאלצו להחזיר סחורה למחסנים ולשלוח למרכולים בגוש דן אריזות ללא חותם בד"צ.

נובמבר

לאוניד איבנוב, מהנדס חשמל, עולה מאוקראינה ממוצא לא יהודי, נהרג אתמול בבוקר מפגיעת אבן בראשו בהפגנות השבת ברחוב יפו. איבנוב, תושב אשדוד, שהיה עם משפחתו בטיול שבת למקומות הקדושים לנצרות, פנה בטעות לרחוב יפו, ושם נרגמה מכוניתו באבנים. הוא נהרג במקום. אישתו אושפזה במצב של הלם.

אתמול אחר הצהריים פרצו בתגובה מהומות רחוב בכל רחבי הארץ. המון מאורגן של עולים חדר לשכונות החרדיות באשדוד והצית חמש עשרה מכוניות. קטטה המונית התפתחה בפתח

בית הכנסת של בוגרי הישיבות. כעשרים פצועים אושפזו, חמישה מהם במצב קשה. בירושלים ריססו אלמונים על הכותל כתובת גרפטי "חזירים חרדים".

2007

פברואר

שר הפנים יוסף ברונשטיין מסיעת "ישראל העולה" הודיע אתמול על מינוי ועדה קרואה לעיריית ירושלים, בעקבות המשבר הכלכלי החמור בעירייה. בראש הוועדה הקרואה יעמוד גזבר העירייה לשעבר אודי וקס, מי שכבר חילץ את העירייה מגירעון בעבר.

המשבר הלך והתפתח במהלך העשור האחרון, מאז תבוסתו בבחירות של ראש העיר טדי קולק, אבל הגיע לשיאו השנה עם הכרזת מרד הארנונה על ידי החילונים. כרבע מתושבי הבירה שמשלמים כחצי מהארנונה בעיר סירבו לשלם את המסים העירוניים וכן ביטלו את הוראות הקבע. מנהיגת מרד המסים, חברת מועצת העירייה עינת שופמן ממר"צ, הסבירה שהציבור החילוני בירושלים מאס בדו-קיום של חמור ורוכבו המתקיים בינו לבין הציבור החרדי בעיר.

מרד הארנונה בירושלים פרץ זמן קצר אחרי שהתברר שמרד המסים הכללי נחל הישגים. כזכור, נכנעה הממשלה למרד זה, הסכימה להשוות את קצבאות הילדים וכן ערכה רפורמה מקיפה במדרגות המס. ראש הוועדה הקרואה אודי וקס הודיע שלא ינסה לשבור את השביתה על ידי עיקולים, אלא יפתח במשא ומתן עם השובתים ועם הממשלה בניסיון ליצור חלוקה שווה יותר של נטל הארנונה.

אפריל

בחור ישיבה נהרג ושניים נפצעו כאשר הותקפו על ידי חבורת בריונים ממוצא רוסי בשכונת שערי חסד בירושלים. בסך הכל מגיע מספר התקריות האלימות בין חבורות עולים לחרדים מאז הרצח ברחוב יפו לשבע עשרה. צעירים חילונים המזוהים כתומכי שינוי הגיעו אתמול לרחוב יפו מלווים בכלבי תקיפה ושיסו אותם בחרדים. שלושה חרדים ננשכו. הכלבים התוקפים ובעליהם נעלמו לפני שהמטרה הספיקה לעצור אותם. החרדים מאשימים את המשטרה בעיכוב מכוון, אבל מודיעים שחלק מהתוקפים צולמו במצלמות השבת שלהם. כן תקפו מפגינים חרדים שלושה צלמי עיתונות שהיו במקום.

שלושם בצהרים תקפו נערים חילוניים נערה חרדית וגזרו את בגדיה. הם גזרו את שרווליה וקיצרו את חצאיתה לגזרת מיני. אחר כך שחררו אותה תוך שהם מזהירים אותה שלא לפנות למשטרה. כזכור, במהלך השבוע שעבר היו מספר מקרים של תלישת פיאות מראשי נשים חרדיות. בשכונות החרדיות נערכו אתמול כינוסים של הגברים, והוחלט על הקמת מליציות שיפטרו בשכונות. החרדים הודיעו שעד שייפסקו ההתקפות, כל עולה חדש שנכנס לשכונותיהם מתחייב בנפשו.

2010-2015

- א. ישראל מהווה מרכז לפעילות הנדסה גנטית במקביל להמשך שגשוגה כמרכז היי-טק עולמי. הקלות המס הרבות המוענקות ליזמים מחו"ל מושכות הון המוצא דרכו למי שפעיל באותם תחומים.
- ב. בירושלים, שבה יש לדתיים ולחרדים רוב מוחלט מאז סיום פעולתה של הוועדה הקרואה בקיץ 2008, גורמת פעילות מועצת העיר לביצור חומת השבת, להגירה שלילית של יהודים חילוניים רבים ולהגדלת המצוקה הכלכלית. העיר הופכת להיות הענייה בערי ישראל. היא ניצבת בשורה אחת עם ערים אחרות, שבהן מצוי ריכוז גדול של אנשים שאינם עובדים – מרצון ושלא מרצון. חזות העיר מידרדרת.
- ג. המתח החברתי גואה: בצד התעשרות קומץ יזמים ועובדי חברות חדשניות של טכנולוגיה עילית יורדת רמת החיים של תושבים רבים. העברות חד-צדדיות מגרמניה (פיצויים) הולכות וקטנות. גם הסיוע האזרחי האמריקני פוחת במידה משמעותית. האוכלוסייה העובדת מתקשה לעמוד בנטל המס המיועד ולקיים את האוכלוסיות החלשות, שחלקן היחסי בקרב האוכלוסייה הולך וגדל: מובטלים, אברכים, משפחות חד-הוריות, קשישים, גמלאים.
- מספר המובטלים הולך וגדל בשל חוסר במקומות תעסוקה בתעשייה. חל גידול במספר העובדים הזרים, המהווים תחליף מוצלח לתעסוקה בלתי מקצועית (חקלאות, סיעוד). הגידול החד במספר הלא מועסקים – תופעה כלל עולמית – גורם להקשחת אמות-המידה לתשלומי האבטלה. עקב כך גדל מאוד מספר חסרי הדיוור. במקביל גדל שיעור הפשיעה, בעיקר בתחום עבירות הרכוש.
- ד. העלייה מארצות חבר העמים ומאתיופיה נמשכת. נוכח שיפור מעמדה הכלכלי של ישראל מתעורר גל עלייה מאמריקה הלטינית. העולים החדשים, רובם מבוגרים וקשישים, מחזקים את המפלגות החילוניות, וממתנים את השפעת הגידול הנמשך עקב שיעור ילודה גבוה מאוד של הסקטור החרדי. התוצאה הכוללת היא גידול מהיר באוכלוסייה. מספר תושבי המדינה מגיע לשמונה מיליונים, 6.5 מיליונים מתוכם הם יהודים ואחרים שאינם ערבים. לראשונה זה שנים רבות חלקם של הערבים הישראלים מסתכם בפחות מחמישית האוכלוסייה.
- ה. ישראל היא המדינה הצפופה בעולם. הצפיפות ההולכת וגדלה – גורמת לעומסים בלתי אפשריים על התנועה בדרכים. ערי גוש דן מתפוצצות מעודף אוכלוסין. מחירי הדירות במרכז מגיעים לשיאים חדשים. כביש חוצה ישראל מתברר להיות אסון לאומי: נטיית כלל התושבים לעבוד במרכז, ללא יכולת לגור בו, גורמת לפקקי תנועה עצומים בכניסות לערי גוש דן. לעומת זה אין הגירה משמעותית לפריפריה בשל היעדר מקומות עבודה חדשים. גם המתנחלים, שהעתיקו את מקום מגוריהם מיהודה ושומרון לישראל, מעדיפים את מרכז הארץ ואת ירושלים, ותורמים בכך לעליית מחירים גם בריכוזים הדתיים.
- ו. לכל אלה מתווסף אסון טבע: כמה שנות בצורת רצופות בצפון הארץ גרמו לקריסת משק המים ולעליות תלולות במחירי מצרכי היסוד. מנהיגי החרדים הכריזו שזה עונש משמיים

על חטאי החילונים. לאסון הבצורת התווספו שטפונות שנתיים באזור המרכז בשל ליקוי מערכת הניקוז, המסבים נזקים כבדים לרכוש ולנתיבי אילון, הפקוקים ממילא.

ז. ההסדרים שהושגו עם הפלשתינים לא הניבו את הפרות המקווים. פלשתין שקעה עד צוואר במצוקת קיום (גם נוכח הבצורת שפגעה קשה גם בה), באבטלה, בשחיתות ובמחלוקות פנימיות. המצוקה הפנים-פלשתינית הקרינה גם לישראל: גניבות של רכב, של רכוש וציוד חקלאי הפכו לשגרה. אליהם נלווית אלימות קשה שלא ברורים מאפייניה: אידיאולוגית, פוליטית או כלכלית. הקרבה הגאוגרפית לפלשתין תרמה לעלייה ניכרת בפשיעה. עקב כך הוקמו בכל הארץ מוסדות וגופים פרטיים להגנת תושבים ורכוש. כמות הנשק הפרטי גדלה מאוד.

ח. בעקבות התערבות בג"ץ בפסק-דין של בית-דין רבני בסוגיה אזרחית, הוצא פסק הלכה האוסר על יהודי דתי להיזקק לערכאות אזרחיות של המדינה, גם אם הוא נתבע. כן נאסר לקיים פסקי דין של אותן ערכאות. על פסק ההלכה חתומים גם רבנים מהזרם החרד"לי. כתוצאה מפסק ההלכה ניתנים פסקי-דין רבים בהיעדר הגנה. כמה שופטים דתיים פרשו מכהונתם בבתי-משפט אזרחיים. קטן מספר המועמדים הדתיים לכהונות שפיטה.

באופן מפתיע מוביל פסק ההלכה לשקיעת מעמדו של בית-המשפט העליון בחברה הישראלית. שוב אין הוא מתבקש להכריע בסוגיות דת ומדינה ובסוגיות חוקתיות. גם כאשר מוגשת עתירה, בהיעדר תגובה של המשיבים הרלבנטיים, נפגעת האפשרות לדון במקרה מהיבטיו השונים, וכן מתעורר ספק בדבר יכולת אכיפת פסק-הדין הלכה למעשה. תגובתו של בית-המשפט העליון היא הסתגרות בד' אמותיו וחזרה לגישה הפורמליסטית של שנות החמישים והששים של המאה העשרים. שוב אין ניתנת הזדמנות לעותרים ציבוריים לשטוח את עצומותיהם. ובית-המשפט העליון הופך הלכות שנקבעו על-ידו אך עשור או שני עשורים קודם לכן.

ט. נוף הרחוב הישראלי השתנה מאוד בשנים האחרונות: חנויות רבות נפתחות בימי שבת ומועד. כן נפתחות חנויות רבות לממכר בשר לא כשר. כל זאת, למרות הוראות נוגדות של המחוקק. יכולת האכיפה נמוכה מאוד נוכח לחצים שהופעלו על המגזר הלא-יהודי, שלא לשלוח אנשים לאכיפת החוק. במקביל, עקב דרישת חלקים באוכלוסייה, נמכרים לראשונה מוצרים לא-כשרים ברשתות המזון הגדולות. לחץ הציבור הדתי בעניין זה נענה בלחץ מקביל של האוכלוסייה הלא דתית והלא יהודית הכוללת עתה אזרחים ממוצא רוסי ועובדים זרים רבים.

י. כל אלה מהווים רקע לבחירות לכנסת ולראשות הממשלה בשנת 2015. לבחירות אלה קדמו מסעי תעמולה חריפים. מועמד העבודה, שנתמך על-ידי מפלגות השמאל, העולים החדשים והערבים, ניצח בהפרש זעיר את מועמדה של ש"ס, שנתמך על-ידי החרדים, הדתיים-לאומיים ומפלגות הימין. ביום הבחירות הייתה אלימות קשה. הימין והדתיים לא קיבלו את תוצאות הבחירות. חברי הכנסת של מפלגות אלה החרימו את ישיבות הכנסת, ולא נטלו חלק בהצבעות. הפגנות רחוב גדולות נערכו בערים המרכזיות, והן התגברו לאחר שבית-המשפט העליון דחה את טענות הפסלות שהועלו בקשר לתוצאות

הבחירות. בעקבות פסק-הלכה שהוציאו בעניין רבנים מהזרם האורתודוקסי פרשו עובדי מדינה דתיים רבים מהשירות הציבורי.

יא. הכנסת הנבחרת חוקקה חוקים חברתיים רבים: שלילת הזכות להיבחר מנציגי מפלגות שהנהגתן נשמעת להוראות גורמים לא נבחרים באופן דמוקרטי, הענקת אזרחות לכל עובד זר הנמצא בישראל דה-פקטו למעלה מעשר שנים, הענקת זכות הצבעה לכנסת לישראלים השוהים בחו"ל, הטלת חובת שירות לאומי על כל ישראלי וישראלית שקיבלו פטור משירות צבאי (זולת אם קיבלו פטור מטעמים רפואיים), התניית זכויות סוציאליות רבות במיצועי כושר השתכרות, איסור לממן חינוך שאינו רשמי מכספי ציבור, השוואת סכום קצבת הילדים המשולם על-ידי המוסד לביטוח לאומי עבור כל ילד (כך קטן למעשה שיעור הסיוע למשפחות מרובות הילדים), הגבלת חופש הביטוי של כלי תקשורת שבית-משפט קבע שנקט לשון מסיתה נגד מוסדות המדינה או נגד המשטר הדמוקרטי.

יב. החקיקה החדשה מגבירה את המתחים החברתיים. השיח הציבורי מידרדר. המפלגות הדתיות מאיימות במרד מסים, בהחרמת הבחירות בעתיד, בהפרת חוקים "אנטי-דתיים". הפגנות הרחוב הופכות להיות עניין יומיומי, הפוגע קשות בתנועה החופשית ברחובות הערים. עיתונים שפרסמו מאמרים חריפים נגד רשויות השלטון איבדו רשיונותיהם. המשטרה החרימה משדרים של תחנות רדיו חרדיות-פירטיות. דא-עקא: תחת כל משדר שנסגר צצים שניים אחרים.

2015-2020

א. המתחים ההולכים וגוברים בין הדתיים לחילונים בארץ מרחיקים את ישראל מהמדינות המפותחות במערב. למרות התקדמותה הכלכלית נתפשת ישראל כמדינת עולם שלישי. ראייה זו, המקובלת על מדינות האיחוד האירופי, מסכלת את ניסיונה של ישראל להתקבל לגוש זה, שנמצא מקדם מאוד את המדינות שהצטרפו אליו בעשרים השנים האחרונות (מזרח אירופה, דרום אירופה, איי הים התיכון). הרחקתה של ישראל פוגעת בכלכלתה ובהזדמנויות הכלכליות של יזמיה ואנשי ההיי-טק שלה. המאמץ של אירופה לשמור על מעמדה מול כלכלתה החזקה של ארצות-הברית כרוך בגישה קשוחה כלפי מדינות שאינן חברות באיחוד. ישראל, שנהנתה עד-כה ממעמד מיוחד, נפגעת מכך יותר מכל.

ב. בעשור השביעי לקיומה של מדינת ישראל גוברים בה הקולות התוהים על הצדקת קיומה. מתפתחים ספרות, שירה וקולנוע ישראליים המבכים את כישלון ניסיונה של הציונות לברוא עולם חדש ליהודים. מסקנת הפוסט-ציוניסטים היא אחת: אין מנוס משיבה לגלות.

רוח הנכאים השורה על הציבור החילוני מוליכה לשיעורי הגירה גדלים והולכים, בעיקר של משכילים, לאירופה ולארצות-הברית. ההגירה של עובדים זרים ארצה (ענתה בעיקר מאפריקה) אינה חדלה. מדינות המערב נכונות לקלוט מדי שנה כ 100,000- ישראלים משכילים ובעלי הון, במיוחד בתחום תעשיית ההיי-טק,

הביוטכנולוגיה ושאר התחומים עתירי הידע. בשנת 2017 עלה לראשונה זה חמישים שנה מספר העוזבים את הארץ (105,000) על מספר העולים אליה (98,000). רבים מהעוזבים מוצאים בית חדש בארצות-הברית ובגרמניה.

ג. הממשלה הנבחרת בשנת הבחירות 2017 (קואליציה של המערך, הליכוד, הרוסים והערבים) נחושה בכוונתה להקטין את ממדי ההגירה השליטית שהפכו למגפה. לראשונה מופעלות תכניות שיכון נפרדות לציבור החילוני, בעיקר באזור המרכז. במתחמים אלה מוקמים על חשבון המדינה מרכזי ספורט ותרבות נטולי בתי-כנסת ומקוואות. אופיים של מתחמים אלה מרחיק את הציבור הדתי למתחמים שבהם הוא יכול למצוא חינוך מתאים לבניו.

כתוצאה מכך התרכזו הדתיים בעיקר בירושלים, בבני ברק, באשדוד ובכמה עיירות פיתוח בצפון. הציבור החילוני התרכז בשטח שבין מטרופולין חיפה לתל-אביב. במרחק קצר אלו מאלו חיו ללא מגע וקשר חילונים ודתיים. תופעה זו יצרה בציבור היהודי ניתוק שהוא העתק של הניתוק שהיה קיים עד כה בין היהודים לערבים. עתה נוצרו שלושה סקטורים מנותקים זה מזה באופן גאוגרפי: דתיים, חילונים וערבים.

במקביל הפנתה הממשלה משאבים רבים יותר למימון פעילויות תרבות, כגון: תיאטרון, מחול, אופרה, קולנוע וספורט. הציבור הדתי מיעט, כתמיד, ליטול בהן חלק. פעולות אלה נוספו על הקלות מס שנועדו להקטין את ממדי ההגירה השליטית. הקטנת נטל המס השפיעה על שיעור התמיכה הסוציאלית בשכבות החלשות, שנדחקו עוד יותר לשוליים ולעוני.

ד. הניתוק הפיזי בין האוכלוסיות יצר גם ניתוק תכני. בערים הדתיות השתנה נוף הרחוב: פרסומת אחרת, מוצרי צריכה שונים, העדפות שונות של ניצול פנאי, "גיבורים" אחרים. הקהילות השונות מצאו עצמן נפרדות זו מזו בכל תחומי החיים: תחבורה ציבורית (כולל אווירית) נפרדת, שירותי תקשורת נפרדים, שירותי בריאות נפרדים, שירותי בנקאות נפרדת, צרכנות נפרדת, שירותי עזרה ראשונה וכיבוי אש נפרדים. כפל השירותים יצר, כמובן, קשיים וגרם לבזבז משאבים מיותר. נוכח השוני בדפוסי התעסוקה וברמת ההכנסה לנפש הייתה רמת השירותים המסופקת לסקטור הדתי-חרדי נמוכה בהרבה.

ה. פסקי ההלכה של הרבנים המנהיגים התייחסו יותר ויותר למערכת היחסים עם המדינה, והובילו למעשה למרד מסים של הציבור הדתי-חרדי, המכוון למנוע שימוש בכספי המדינה למטרות האסורות על-פי ההלכה (תחבורה ציבורית בשבת, עבודת עובדי מדינה בשבת, הפלות במימון המדינה, משכנתאות לזוגות חד-מיניים, מימון תרבות "חילונית"). לעומתם, הכירו פסקי הדין של בית-המשפט העליון בזכותה של הממשלה לקבוע סדרי עדיפות, שמשמעותם למעשה הקטנת כמות המשאבים המוקצים לצורכי הקהילה הדתית בישראל.

ו. התוצאות היו קשות: למרות ריבונותה של המדינה בשטחה הגאוגרפי נמנעו משרדי הממשלה מלפעול במתחמים הדתיים. בצד אי תשלום מסים ובנייה ללא היתרים כדון, התהוותה בשטח אנרכיה למעשה, בהיעדר כוח אכיפה מוסכם: כוחות המשטרה

ומחלקות התברואה והגיגון העירוניות נמנעו מכניסה לאותם אזורים, ולא טיפלו בנחון טיפול. הדתיים הקימו מליציות חמושות בהנהגת יוצאי צבא חוזרים בתשובה שניסו ללא הצלחה להשליט סדר ברחובות.

במקביל התגלו מקרים קשים של רעב במגזר הדתי. בתי התמחוי הרבים שהוקמו לא הצליחו למנעם. העיתונות הדתית הטילה את האחריות על "המדינה הקפיטליסטית", ונענתה בתגובת התקשורת החילונית שהטילה את האשמה על המנהיגות הדתית, האחראית לניתוק בין הסקטורים. סכסוכים בין פרטים נדונו בפני בתי-דין דתיים חסרי אפשרות ממשית לאכוף את פסקי הדין המוצאים על-ידם. בשל כך רבו כתבי הסירוב והחרמות שהוצאו נגד מי שלא צייתו לפסקי הדין. התקשורת החרדית פרחה בהיעדר פיקוח של המדינה. היא לא קראה לפיוס עם הסקטור החילוני, אלא ביטאה קובלנה קשה על התנהגות המדינה ותפילה לחיסול כוחות הרשע.

ז. הציבור הדתי-לאומי, שניסה תחילה למתן את הנטיות הבלדניות, השתלב בסופו של דבר במתחמי הסקטור החרדי. ככל שהסקטור החילוני מימש את מאווייו האידיאולוגיים, התקשה הציבור הדתי-לאומי להשתלב במערכת הממלכתית. שיא סמלי לתהליך זה היה החלטת הצבא בשנת 2018 לאפשר להכניס גם אוכל בלתי כשר למטבחי מחנותיו נוסף על האוכל הכשר, על פי העיקרון של שמירה על זכויות בפרט. אף על פי שפעולה זו לא סתרה את הוראות המחוקק משנת 1948, היא הובילה לניתוק פיזי בין חיילים מהציבור הדתי-לאומי לחיילים מהסקטור החילוני: שוב אין הם יכולים לאכול יחדיו לאחר אימון מפרך. השתמטות אנשי הציבור הדתי-לאומי משירות מילואים ומשירות סדיר הפכה למגפה. אזהרתם של אנשי הצבא מפגיעה בשורות דרג הביניים, שרבים ממפקדיו נמנו עם בני הציבור הדתי-לאומי, נפלה על אוזניים ערלות.

ח. עוד נדבך בחומת הניתוק בין הסקטורים הונח על-ידי הפלשתינים. הם מצאו פתח לשחרור מצוקותיהם באזורים החילוניים: מעשי גנבה, רצח ופיגועי טרור. בצד ההיגיון לפגוע דווקא בחלקיה העשירים של ישראל ניכרו גם הרצון להימנע מפעולות כלפי מי שתגובתו עלולה להיות חריפה יותר וכוונה להתמקד בפעולות שיזרעו ייאוש ותסכול אצל מי שאחזתו בארץ רופפת יותר.

התקשורת החרדית ראתה בפגיעות הפלשתיניות בגוש דן ראייה לצדקת דרכה של היהדות המסורתית ולחדלונה של הציונות החילונית. הצגת דברים זו פגעה מאוד בציבור החילוני, וזרעה זרעים נוספים של ניתוק ועוינות.

ט. הידלדלות השורות בצבא לא נעלמה מהמדינות השכנות. אלה הצטרפו לתביעת פלשתינ, כי ישראל תאפשר עבודתם של עוד 200,000 פלשתינים בתחומה (זאת בנוסף ל-200,000 שכבר עבדו בישראל בהתאם להסכמי השלום). משנדחתה הדרישה הפלשתינית, ולאחר שאלפי פלשתינים שצעדו בצעד מחאה לגבול נבלמו ביריות על-ידי צה"ל (35 הרוגים, 500 פצועים), נותקו היחסים הדיפלומטיים עם מדינות ערב.

הידרדרות המצב הביטחוני הייתה מהירה: גיוס כוחות הצבא של מדינות ערב נענה בגיוס מילואים מקביל של צה"ל. דא-עקא: למרות הציוד הצבאי החדש והמתוחכם

לא ניתן היה להסתיר עוד את העובדה המבעיתה: הציבור החילוני התרכז ברכישת כרטיסי טיסה ליציאה מהארץ, והציבור הדתי התמקד בבניית מתרסים פרטיים להגנה על מתחמיו. נתברר כי צה"ל הוא צבא חמוש היטב, אך חסר חיילים הנכונים להגן על גבולות המדינה.

בחודש ינואר 2020, בשנה השבעים ושתיים לייסודה, עמדה ישראל בפני המלחמה הגורלית על קיומה – לראשונה ללא צבא נחוש.

8 תסריט מערכת: הסדר החדש

עמירם גונן

בשנת 2005 עדיין נמשך המאבק עם הפלשתינים. פיגועים אירעו מדי פעם במקומות שונים ברחבי הארץ. בגבול לבנון התנהלו מידי פעם חילופי אש כבדים. בעיתונים חזרו והופיעו כתבות ומכתבים למערכת על הסיכויים הקלושים לחידוש המשא ומתן עם סוריה. מצרים וירדן התמידו במדיניות של שלום קר עד קריר, אך לא תמכו באופן פעיל בהנהגה הפלשתינית ובמאבקה האלים נגד ישראל. מאז הבחירות האחרונות בשנת 2003 שבעקבותיהן הרכיב ראש מפלגת הליכוד את הממשלה חדל נושא השלום הצפוי עם הפלשתינים ועם הסורים להיות נושא מרכזי בדיון הציבורי בכנסת ומחוצה לה. בישראל התרגלו לרעיון כי המצב הביטחוני והמדיני שבו נתונות המדינה והחברה לא ישתנה בעתיד הנראה לעין. יהודים רבים, גם במפלגות השמאל והמרכז, התאכזבו מהפלשתינים ואיבדו את האמונה בשלום העתיד לבוא. רבים בשמאל איבדו עניין בפעילות למען השלום.

האוכלוסייה היהודית הייתה עסוקה בעיקר במצב הכלכלי הקשה בארץ, על-אף שהמיתון בכלכלה העולמית החל לפוג בהדרגה. בקיץ 2005 החלו הדיונים על התקציב לשנה הבאה, ועד מהרה התברר כי תקציב המדינה לא יוכל לעמוד בהוצאות הגוברות אל מול ההידלדלות בהכנסות. ההוצאות גדלו בשל המצב הביטחוני ובשל הגידול העצום בתשלומי ההעברה לאוכלוסיות שונות על פי החקיקה הקיימת. במיוחד גדלו ההוצאות המיועדות לאוכלוסייה הערבית ולאוכלוסייה החרדית. בעקבות הדיונים בוועדת אור, שחקרה את האירועים הקשים שפרצו בסתיו 2000 בכמה מן היישובים הערביים, החליטו הממשלה והכנסת על סדרה של צעדי מדיניות וחקיקה שמטרתם לשפר את מצבה הכלכלי של האוכלוסייה הערבית. המדיניות כללה העברת משאבים רבים לפיתוח מגורים, שירותים ותעסוקה ביישובים הערביים. בקרב קובעי מדיניות התגבשה ההכרה כי ללא שינוי משמעותי במצבה הכלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל עשוי המאבק האלים עם הפלשתינים לגלוש אל תחומי הקו הירוק ולהפוך את החיים בתוך המדינה לקשים ביותר. גברה גם ההכרה כי אין כל הצדקה מוסרית ופוליטית להמשך הפער החברתי-כלכלי בין יהודים לערבים במדינת ישראל. אף בחוגי הליכוד היו רבים שהגיעו להכרה זו, וכך נוצרה הסכמה בין אישים במפלגות הליכוד והעבודה כי הגיעה העת לעשות בתחום זה, ולו רק בשל התועלת הפוליטית הטמונה בכך.

במקביל חלה עלייה ניכרת בתשלומים לאוכלוסייה החרדית, בשל גידולה הדמוגרפי ובשל הגידול הנמשך במספר הלומדים בישיבות ובכוללים שאינם עובדים ואינם משרתים בצבא. מספר הזוכים לתמיכה ממשלתית בשל מעמד של 'תורתו אומנותו' הגיע בשנת 2005 לכדי 64,500, למעלה ממחציתם פטורים משירות צבאי אחרי כמה שנים של דחייה נמשכת משירות זה. על מנת לאפשר את קיומה של חברת הלומדים החרדית פעלו מנהיגיה באמצעות חקיקה

להעברת משאבי מדינה למען הלומדים ובני משפחותיהם. תלמידי הישיבות והכוללים זכו להבטחת הכנסה בשל אי השתכרות מעבודה בעת הלימודים. כמו כן נוספו הנחות ופטורים בתחום המיסוי וההיטלים, הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית. הושגו הנחות מפליגות ברכישת דיור או בשכירתו. בעיתונות הכללית התגבר זרם המאמרים והמכתבים אשר עסקו בסוגיה זו. פורסמו מדי פעם נתונים על מספרם הגדל והולך מדי שנה של מי ש"תורתם אומנותם", על ההוצאות הגדלות והולכות בשל כך ועל ההפליה בין הלומדים התורניים ושאר האוכלוסייה. העיתונות חזרה ופרסמה נתונים המראים בעליל כי תלמיד כולל מקבל מן המדינה, באופן ישיר או עקיף, סכומי כסף העולים במידה ניכרת על ההכנסה של רבים מתושבי ישראל העובדים לפרנסתם. אל נתונים אלה הצטרפו נתונים על ההוצאות הרבות הכרוכות בקיומם של שירותי הדת והחינוך של האוכלוסייה החרדית בשל ריבוי הזרמים והקבוצות בקרב אוכלוסייה זו ומוסדות החינוך שלהם. ממשרד האוצר יצאו פרסומים על הממדים הגדולים של תשלומי ההעברה לאוכלוסייה החרדית. כל אלה יצרו בקרב הציבור הלא חרדי בישראל תמונה של משבר העומד לאיים על הניהול התקין של תקציב המדינה. דיבורים כמו "אי אפשר להמשיך עם המצב הזה", "עד מתי החרדים ימשיכו לא לעבוד אבל לקחת לעצמם מקופת המדינה יותר ויותר", "בעוד אנחנו נאבקים עם הפלשתינים החרדים צוברים כוח והשפעה", "אנחנו לא מוכנים לפרנס אותם יותר, שילכו לעבוד", "אם הם רוצים ללמוד תורה כל החיים שלהם שייעשו את זה על חשבונם", "הם ירחיקו מכאן את הילדים שלנו" או "צריך לעשות סוף למצב הזה".

היו גם מי שאמרו "צריך לעשות במדינה מה שעשו בירושלים". הם התכוונו לתוצאות הבחירות לעיריית ירושלים בבחירות לרשויות המקומיות בשנת 2003. לקראת בחירות אלה נוצרה חזית בין מפלגות העבודה והליכוד, ואליה הצטרפו גם רשימות שמאל ורשימות מקומיות. אפילו אישים הקשורים באוכלוסייה הדתית הצטרפו לחזית זו. כולם התאגדו מסביב לאישיות ציבורית, אשר הסכימה לעמוד בראש החזית ולרוץ מטעמה לבחירות לראשות העירייה. אחד הגורמים שהקלו על הקמת חזית לא-חרדית היה המשך המבוי הסתום ביחסים עם הפלשתינים. היה ברור כי בעת זו אין ליהודים על מה לריב ביניהם באשר לעתידה הפוליטי של ירושלים, וכי מה שמדאיג את הציבור הלא חרדי הוא צבינה היהודי העתידי של העיר, אותה עיר שבסופו של דבר תוגדר כירושלים הישראלית כך או אחרת, ואשר משמשת בירת המדינה ומרכזו הלאומי של כל העם היהודי.

בתחילת המשא ומתן הוצע כי כל מפלגה או רשימה המתמודדת בחזית המאוחדת תרוץ בבחירות למועצת העיר בנפרד, אך משהוצע בהמשך המשא ומתן כי החזית שתקום תתמודד גם על נציגות במועצה הוחלט להמר על מהלך שכזה. הפוליטיקאים ראו במהלך כזה סיכוי רב יותר להבטיח את מקומם במועצת העיר הבאה מאשר ברשימות נפרדות. כשהוכרז בציבור על הקמת החזית אחזה תזזית בציבור הירושלמי שאינו חרדי. מכתבים התומכים במהלך זה נשלחו בהמוניהם אל העיתונים המקומיים, אנשים התעניינו לדעת איך הם יכולים ליטול חלק בחזית החדשה המתהווה. גם הוצעו שמות שונים ליצור הפוליטי הרך, שעדיין לא הושק ועוד לא הוקמו לו מוסדות ומנגנונים. רבים הציעו לחזור אל השם ירושלים אחת ששימש את מפלגת העבודה בימי טדי קולק. בסופו של דבר נבחר השם ירושלים החדשה. היה מי שאמר כי, "כמו בעבר, היישוב החדש בירושלים, על כל גווניו, מתארגן מול היישוב הישן כדי

לקדם את העיר אל המאה העשרים ואחת. אז הוא עשה את זה כדי לקדם את העיר אל המאה העשרים, אך בינתיים משהו קרה בדרך".

וכך היה. לאחר התגייסות של רבים למערכת הבחירות של רשימת ירושלים החדשה וכתוצאה מהשתתפות רבה של מצביעים באזורים לא-חרדיים בשיעורים שהיו רק פחותים מעט מאלה שנרשמו באזורים חרדיים, זכה ראש רשימת ירושלים החדשה ברוב של 75 אחוזים בבחירות לראשות העירייה, והרשימה עצמה זכתה ב-15 מתוך 31 המקומות במועצת העיר. "אם תרצו אין זו אגדה, אפילו בירושלים", אמר ראש רשימת ירושלים החדשה לפעילים ולאזהדים הרבים שהתכנסו לחגוג את ניצחונם. שלושת נציגי המפד"ל הצטרפו מיד לקואליציה שהקים ראש העיר, וכך עשו גם נציגי רשימת מרצ, אשר לא הצטרפו אל רשימת ירושלים החדשה ונשארו להיאבק בבחירות במסגרת מפלגתית משלהם. ראש העירייה הנבחר מחדש הצליח תוך שבועיים לצרף את המפלגות החרדיות לקואליציה רחבה ביותר. ההסכם הקואליציוני שמר על מעמד של בכורה לירושלים החדשה הן בעקרונות של מדיניות מוניציפלית והן בעמדות של קבלת החלטות באגפי העירייה. באוכלוסייה החילונית של ירושלים השתררה תחושה כי "ירושלים כבר לא אבודה בשבילנו". באוכלוסייה החרדית לא כל כך התרגשו מן המהפך. "לנו יש סבלנות" אמרו בקרב אוכלוסייה זו. "גם זו לטובה" אמרו חרדים אחרים ולא פירשו.

ירושלים נרגעה. לא חלו בה שינויים דרסטיים. הסתמנה ירידה בהקצאת המשאבים לאוכלוסייה החרדית בתחום של מוסדות דת, אך לא נפגעו צורכי החינוך החרדי. פסקו ההקצאות הבלתי מבוקרות של קרקע ציבורית למוסדות חרדיים, ובמיוחד בלבן של שכונות לא-חרדיות. אזורי המגורים החדשים במערב העיר לא יועדו לאוכלוסייה החרדית, כפי שקיוו בעבר כמה ממנהיגי בעיר אשר פעלו לשם כך במוסדות התכנון של העירייה ושל משרדי הממשלה הנוגעים בדבר. המעבר של ירושלמים חרדים אל ערי הפרבר הסמוכות לירושלים נמשך. נסתמנה אף ירידה קטנה במספר הנרשמים לגני ילדים של האוכלוסייה החרדית בעקבות היציאה של משפחות חרדיות צעירות לערי הפרבר.

כשהוחלט על בחירות לכנסת בסוף שנת 2006, שימשה הדוגמה הירושלמית כמה מן הפוליטיקאים שנערכו להתמודדות האלקטורלית הצפויה. לקראת סוף 2005 נשמעו קולות חדשים במפלגת הליכוד. הסימנים הלא בריאים בכלכלה החלו להדאיג רבים מאנשי הליכוד. כבר בבחירות 2003 התברר כי החזרה של מצביעי הליכוד מתנועת ש"ס הייתה רק חלקית, למרות שכל הסקרים והמחקרים התנבאו על כך. המודאגים בליכוד החלו להבין, ביתר שאת, כי מאחר שלא הוסדר הסכסוך עם הפלשתינים והסורים, המאבק בישראל הוא עתה מאבק פנימי על דמותה הפוליטית והתרבותית של המדינה. גם במפלגת העבודה היו אישים שהבינו כי הסוגיה המרכזית שבה ניתן לפעול ולהשיג הכרעה היא דווקא בתחום היחסים הפנימיים בקרב האוכלוסייה היהודית – סוגיית היחסים בין חרדים ללא-חרדים. במפלגת העבודה היו מודאגים מפרישת מצביעים לרשימת שינוי, אפשרות שהדאיגה גם את ראשי הליכוד. מפלגת שינוי החלה למשוך גם את תשומת ליבם של מצביעים יוצאי ברית-המועצות לשעבר, אשר נואשו מן המפלגות "הרוסיות" שאינן פועלות בנמרצות בסוגיית העולים שאינם מוגדרים כיהודים או שיהדותם מוטלת בספק. אלה נתקלו במכשולים וספגו עלבונות בשל מעמדם בחברה הישראלית וחיפשו אחר מפלגה שתעמיד סוגיה זו בראש מעייניה. מפלגת שינוי,

שעיקר עיסוקה בסוגיות של דת ומדינה, נתפסה בעיני יותר ויותר מצביעים מקרב אוכלוסייה זו כאלטרנטיבה אלקטורלית מתאימה. שינוי לא נקשרה בדימוי של מפלגה שמאלית, דימוי שאפיינ בעיניהם את מפלגת מרצ, שהייתה לצנינים בעיניהם.

גם במפלגת הליכוד וגם במפלגת העבודה היו אישים שהגיעו למסקנה כי אם לא יאמרו וייעשו דברים ברורים בעניין הגידול בחברת הלומדים החרדית והגידול הנובע בשל כך בהוצאות המדינה על כלכלתה של חברה זו, יתחולל משבר כלכלי מחד גיסא ושידוד מערכות אלקטורלי מאידך גיסא. בשני המחנות היו מודאגים גם מנטישת המצביעים "הרוסיים" והמעבר לשינוי. כמה מן האישים המרכזיים במפלגות הליכוד והעבודה החלו לדון בצעדים שיש לנקוט כדי להעמיד חזית פוליטית רחבה שתנסה לעמוד מול כוחן הפוליטי העולה של המפלגות החרדיות ומול ההשלכות שיש לכך על תקציב המדינה, על הכלכלה ועל מעמדו של השירות הצבאי בקרב האוכלוסייה היהודית. הייתה ביניהם הסכמה בעניין הפנימי הקשור באוכלוסייה החרדית. הם הסכימו גם על העיקרון כי מדינת ישראל היא גם מדינת העם היהודי וגם מדינה דמוקרטית החייבת לדאוג לשוויון אזרחיה. אלה שלא חשבו כך כבר נטשו את מפלגת העבודה שמאלה ואת מפלגת הליכוד ימינה.

שתי המפלגות היו חלוקות בעניינים הקשורים להשגת הסדר עם הפלשתינים. לא היה בדוגמה הירושלמית כדי לסייע להם בעניין זה. אי אפשר היה לעלות על הדעת הקמתה של רשימה משותפת של שתי המפלגות, אשר עשרות בשנים מנהלות מאבק ותחרות. במהלך הדיונים הגיעו אישים אלה למסקנה כי שתי המפלגות יישענו עוד קודם לבחירות על הסכם או אמנה שיקשרו אותן. "למה אי אפשר לעשות קודם לבחירות מה שאפשר לעשות בהסכם קואליציוני של ממשלת אחדות לאחר הבחירות", שאל אחד מאישי הליכוד, ונענה בתשובה חיובית מצד אישי העבודה.

כך נולד הסכם שעל פיו מתחייבות שתי המפלגות, בפומבי ומראש, להקים ממשלה בראשותן על פי מצע משותף בעניינים של דת, כלכלה וחברה, כולל עניינים הקשורים לאוכלוסייה הערבית בישראל. המצע המשותף קבע מחויבות לעיקרון של מדינה יהודית ודמוקרטית. הייתה בו מחויבות להעביר חוקים שונים, ביניהם אלה אשר יגבילו את מספר השנים שבהן אדם נחשב לבעל מעמד של 'תורתו אומנותו' בתמיכת המדינה, ידרשו שירות צבאי מינימלי מתלמידי ישיבות, יקבעו קצבת ילדים אחידה לכל ילד, יקלו על הסדרי גיור לפי המתכונת שהוצעה בזמנו על ידי ועדת נאמן, ויאפשרו הרחבת הקבורה החילונית. במצע המשותף הייתה מחויבות לעשות להעברת תקציבים לפיתוח היישובים הערביים ולעידוד העסקתם של ערבים במגזר הציבורי. כמו כן נקבע בהסכם כי המצע המשותף יפורסם קודם הבחירות, והוא יחייב את שתי המפלגות גם לקראת הבחירות שיתקיימו לאחר מכן, וזאת על מנת לתת לניסוי המוצע פרק זמן סביר של שתי קדנציות. גם שם נתנו לו למצע המשותף: אמנת ישראל החדשה, על משקל ירושלים החדשה שהייתה סימן דרך להתפתחות זו. יחד עם זאת, כל אחת מן המפלגות תשמור לעצמה מצע משלה בעניינים של הסדר מדיני וביטחוני עם הפלשתינים. הוסכם גם בין שתי המפלגות כי לאחר הבחירות, כשתקום ממשלת אחדות, יכלול ההסכם הקואליציוני את המצע המשותף כפי שהוסכם עליו מראש, וכן יתנהל משא ומתן על הפרק המדיני-ביטחוני, וזאת על פי יחסי הכוחות בין שתי המפלגות על סמך תוצאות הבחירות, ועל פי דרישותיהן של השותפות האפשריות מקרב המפלגות האחרות

שיצורפו כדי להשלים את הרוב הדרוש לאישור הכנסת. הוסכם גם כי את הממשלה ירכיב ראש המפלגה שתזכה במספר הגדול ביותר של קולות. במקרה של שוויון בתוצאות הבחירות ייקבע הסדר רוטציה, אשר לגבי הפעלתו נקבעו הסדרים מפורטים.

מיד עם ההכרזה על ההסכם בין מפלגות הליכוד והעבודה ועל 'אמנת ישראל החדשה', קמה עמותה ציבורית שקראה לעצמה 'כולנו ישראל החדשה', אשר הציבה לעצמה את המשימה של גיוס מצביעים לתמיכה באחת משתי המפלגות השותפות למצע המשותף. חוגי בית, כנסים, עצרות, מודעות ושלטי רחוב, מדבקות על כלי רכב, מאמרי עיתונות ותכניות רדיו וטלוויזיה – כל אלה מלאו את סדר היום הציבורי לקראת מועד הבחירות. סיסמאות כגון "לא חשוב מה, ליכוד או עבודה", ו"ליכוד או עבודה, ישראל החדשה" מצאו את מקומן על הקירות ועל לוחות המודעות. כעבור חודשיים כבר היו רשומות ארבע עשרה עמותות שעסקו בעידוד ההצבעה לאחת משתי המפלגות. מקצת העמותות החדשות היו מושתתות על השתייכות מגזרית, כגון 'דתיים למען ישראל החדשה' או השתייכות גאוגרפית, כגון, 'כל הנגב בישראל החדשה'. עמותות ותיקות, שעיקר עיסוקן היה בנושאים שעלו במצע המשותף הן בתחום יחסי דת ומדינה והן בתחום הדאגה למעמדם של הערבים בישראל יצאו אף הן בקריאה לציבור לתת הזדמנות לשינוי הסדר הפוליטי בישראל.

נוכח ההתפתחויות התכנסה מועצת שינוי והחליטה לאמץ את אמנת ישראל החדשה כמות שהיא. היו בשינוי מי שאמרו כי יש עוד הרבה עניינים חשובים לתנועה שלא מצאו את ביטויים באמנת ישראל החדשה, ולכן על מפלגת שינוי לצאת עם מצע ברור משלה. הפשרה שהושגה קבעה כי כפי שיש למפלגות העבודה והליכוד כל אחת פרק עצמאי משלה במצעה, העוסק בנושאים שהם בבת עינה, כך יהיה גם לשינוי פרק עצמאי משלה, אך את אמנת ישראל החדשה יש לכלול כמות שהיא. רשימת מרצ לא איחרה לעשות כן. הפרק שלה על ההסדרים המיוחלים עם הפלשתינים היה שונה בתכלית מזה שבמצעי המפלגות האחרות שכבר סמכו ידן על אמנת ישראל החדשה.

המפלגות הערביות היו נבוכות אל מול ההתפתחויות הפוליטיות. אמנת ישראל החדשה לא כללה, ולו במשפט אחד, התייחסות אל ההסדרים העתידיים עם הפלשתינים. בפרק על הערבים בישראל כלל לא הוזכרה הפקעת קרקעות, לא דובר על המשך ההכרה בכפרים ערביים לא-מוכרים ולא נדונו סוגיות אחרות הכואבות לאוכלוסייה הערבית. יחד עם זאת היו באמנה התחייבויות למלא אחר תביעות רבות בעלות משקל של האוכלוסייה הערבית. המפלגות הערביות לא אימצו את האמנה האמורה, אך בשיחות עם מנהיגי העבודה והליכוד הביעו אישים ערביים נכונות לתמוך בממשלה שתוקם על ידי שתי המפלגות במסגרת ההסכם ביניהן, ויחד עם זאת להמשיך ולתבוע את מה שלא כלול באמנה. היו אף גישושים שנועדו לברר אם יהיה מקום לצרף מפלגה אחת או שתיים מן המפלגות הערביות לקואליציה העתידית. במקביל התנהלו בכל אחת משתי המפלגות הגדולות דיונים על הבטחת מקום לחברי כנסת ערבים ועל אפשרות של מינוי שרים ערבים בממשלה העתידית.

מפלגת האיחוד הלאומי, ובה כל המפלגות שצמחו מימין למפלגת הליכוד, לא אימצה את אמנת ישראל החדשה, וכמוה המפד"ל. אולם בשיחות שערכו מנהיגי המפד"ל עם הליכוד והעבודה נאמר כי לא תהיה כל בעיה להצטרף לממשלה הבאה על בסיס האמנה, אם בפרקים האחרים של ההסכם הקואליציוני העתידי, יובטחו עקרונותיה בעניין ההתיישבות ביהודה

ובשומרון ובגוש קטיף. ראשי מפלגת ישראל בעלייה היססו רבות בעניין האמנה חדשה. בסופו של דבר נכנעו ללחציהם של חבריה, אשר טענו כי אי אפשר לצפות מיוצאי ברי-המועצות לשעבר כי יצביעו עבור המפלגה כאשר יש מפלגות אחרות שחרתו על דגלן מתן הקלות במעמד האישי לרבים בקרב אוכלוסייה זו, אף כי הקלות אלה אינן גורפות כלל וכלל. המפלגה אימצה אפוא את אמנת ישראל החדשה, אולם בינתיים, בשל ההיסוסים וההתלבטויות שנמשכו זמן רב, גברה האכזבה בקרב תומכי מפלגה זו בעבר. הדבר התבטא בסקרי דעת קהל שוטפים.

ההימור על המצע המשותף זכה להצלחה אלקטורלית מכרעת. בעקבות תוצאות הבחירות של נובמבר 2005 נכנסו לכנסת שלושים ושנים חברי הליכוד ושלושים חברי העבודה. על פי ההסכם בין שתי המפלגות היה ראש הליכוד לראש הממשלה. יחד עם חמשת חברי שינוי ושמונת חברי מרצ היו למפלגות שמחויבות לאמנת ישראל החדשה שבעים וחמישה חברי כנסת, אולם מפלגת מרצ לא השלימה עם ההסכם הקואליציוני ולא הצטרפה לממשלה, אם כי הבטיחה את תמיכתה בכל צעדי החקיקה המשתמעים מן האמנה. המפד"ל עם ארבעת חברי הכנסת שלה הסכימה להצטרף לקואליציה אך התנתה זאת בהבטחת האינטרסים הבסיסיים שלה בהתנחלויות. מאחר שהסדר עם הפלשתינים לא נראה באופן הסכימו לכך ראשי הליכוד והעבודה. שלושת חברי הכנסת של ישראל בעלייה הצטרפו אף הם לממשלה והסכימו לכל סעיפי ההסכם הקואליציוני בתנאי שמפלגתם תמשיך להחזיק בתיק קליטת העלייה.

בסופו של דבר הוקמה קואליציה הממשלתית המושתתת על תמיכתם של שבעים וארבעה חברי כנסת מן הליכוד, העבודה, שינוי, ישראל בעלייה, והמפד"ל. עשרת חברי הכנסת של שתי המפלגות הערביות ושמונת חברי הכנסת של מרצ, שמפלגותיהם לא השתתפו בממשלה, הבטיחו את תמיכתם בחקיקה הנובעת מן האמנה המשותפת. יחד אתם זכתה אמנה זו לתמיכה פוטנציאלית של תשעים וששה חברי כנסת. מול חזית זו עמדו שנים עשר חברי הכנסת של ש"ס, ששת חברי הכנסת של יהדות התורה וכן עשרת חברי הכנסת של האיחוד הלאומי, שמחציתם היו אנשים דתיים מן ההתנחלויות.

בניתוח מפורט של תוצאות הבחירות התבררו כמה תופעות כבדות משקל: גם בבחירות אלה נמשך המעבר של מצביעים מרשימת ש"ס לרשימת הליכוד. מעבר של מצביעים לשתי המפלגות הגדולות ניכר גם בקרב יוצאי ברי-המועצות לשעבר. נבלם המעבר של מצביעים ממפלגות הליכוד והעבודה לשינוי בשל העמדה הנחרצת שגילו מפלגות אלה כלפי התמיכה בתלמידי הישיבות. אחת ההפתעות הייתה הצבעתם של דתיים רבים לרשימת הליכוד או לרשימת העבודה בשל העניין לבלום את השפעתן של המפלגות החרדיות. בכמה מן השכונות החרדיות המובהקות נמצא שיעור לא מבוטל של הצבעה לרשימת הליכוד שלא נרשם בבחירות קודמות. הסתמן גם מעבר של מצביעים מרשימת מרצ לרשימת העבודה ומרשימת שינוי בעיקר לרשימת הליכוד, אך גם לרשימת העבודה. בסקרים אמרו עוברים אלה כי הם ביקשו "לתת צאנס" למהלך החדש. זרם הישראלים שהחל חוזר ארצה מאז החל תהליך המיתון בכלכלת העולם נתן גם הוא את אותותיו בהרכב המצביעים לטובת שתי המפלגות הגדולות. אל זרם זה הצטרף מספרם הגדל של עולים מארצות המערב. משברים כלכליים, כדוגמת זה שהתחולל בארגנטינה, והתעוררות האנטישמיות הביאו לגידול במספר העולים

ממערב אירופה ומצפון אמריקה. צרפת הפכה מקור של עלייה ניכרת על רקע היחסים הקשים בין יהודים למוסלמים שם. עולים אלה התפזרו על פני כל הקשת הפוליטית, אך את עיקר התמיכה העניקו לשתי המפלגות הגדולות.

ראש הממשלה החדש הציע לכנסת החדשה להמשיך בחקיקה של חוקי יסוד שטרם נחקקו וגם לשנות כמה מן החוקים שנחקקו בעניינים דתיים בכנסות קודמות. במהלך 2007 ו-2008 חוקקה הכנסת חוקים מספר וביניהם הגבלת התמיכה של המדינה במי ש'תורתו אומנותו' לחמש שנים בלבד, מתן אפשרות למי ש'תורתו אומנותו' לעבוד באופן חלקי, חיוב בשירות צבאי קצר כל מי שסיים חמש שנות לימודים בישיבה או בכולל, הקמת רשת של מוסדות להכשרה מקצועית המיועדים לאוכלוסייה חרדית בלבד, הנהגת שירות אזרחי במקום שירות צבאי. נושא השירות האזרחי הגיע לחקיקה לאחר עבודה אינטנסיבית של ועדה ציבורית שהוקמה לשם כך. הוועדה שמעה את עדויותיהם של נציגי ציבור מכל המגזרים. המלצות הוועדה לכונן שירות אזרחי לכל מי שלא משרת בצבא בשל אחת מן הסיבות שקבעה הוועדה מראש נתקבלו בכנסת ברוב עצום. על פי החקיקה החדשה, המתגייסים לשירות אזרחי יוכלו לעשות זאת בגיל 18 או לאחר ארבע שנות לימוד במוסד אקדמי, מקצועי או תורני מוכר. מי שהפסיק את לימודיו חייב להתגייס לשירות אזרחי מיד. רק חלק מחברי הכנסת החרדים וחלק מחברי הכנסת הערבים התנגדו להצעת החוק שהוכנה בעקבות ההמלצות של הוועדה הציבורית.

בתקציב 2008 הסתמן שינוי בהקצבות הישירות והעקיפות לישיבות מתקציב המדינה. נוכח ההרכב הפוליטי של הכנסת ואל מול רחשי הציבור נעשה קיצוץ כבד בהקצבות אלה בנימוק כי מספר הלומדים ירד בעקבות החוקים החדשים שאימצה הכנסת. החקיקה החדשה הביאה זרם גדול של חרדים אשר בחרו לצאת למעגל התעסוקה אחרי תקופה קצרה של אימונים צבאיים ביחידות חרדיות מיוחדות. בשנתיים הראשונות לאחר קבלת החוק בחרו רק חרדים מעטים לשרת בצבא באופן מלא, אף-כי הוצעה להם המתכונת של ישיבת הסדר שעל פיה יכול חייל חרדי ללמוד בישיבה במהלך השירות הצבאי ביחידה חרדית. רוב הצעירים החרדים העדיפו להתגייס לשירות האזרחי.

בשנת 2008 כבר היה ברור לעין כל כי תהליך שובם של הישראלים מחו"ל, שהחל בזרם דקיק בשנת 2003 הולך ומתחזק. הדבר הזכיר את הימים של גל העלייה הראשון מברית-המועצות בשנות השבעים. ממשלת ישראל הקימה אגף מיוחד במסגרת משרד התעשייה והמסחר בשיתוף עם משרד הפנים כדי לסייע לגל התושבים החוזרים. במקביל המשיכו לפעול המוסדות העוסקים זה שנים בקליטת העולים. אלה המשיכו להגיע מארצות המערב בשל עליית המתח האנטישמי. רבים מהישראלים החוזרים באו לא רק עם ידע, אלא גם עם הון שצברו במהלך שהותם שנים ארוכות בחו"ל. הם הקימו מפעלים ועסקים חדשים, ומשרד התעשייה והמסחר יזם חקיקה מיוחדת על מנת לעודד הזרמת הון זו של ישראלים חוזרים. רובם של החוזרים היו חילונים, ובואם היה מקור לעידוד האוכלוסייה החילונית בישראל כי אכן הסתיימה הירידה בחלקה באוכלוסייה.

רבים מן הישראלים החוזרים רשמו את ילדיהם לבתי ספר נושאי שמות כגון: 'הומניסטי', 'פתוח', 'טבע ודעת', 'אמנות ואזרחות', אשר העידו על פריחתן של אסכולות חילוניות למיניהן.

במשרד החינוך נשארה עדיין החלוקה לארבעת המגזרים: ממלכתי, ממלכתי-דתי, חרדי-ספרדי וחרדי-אשכנזי, אך היה ברור לכול כי המגזר הממלכתי משרת בעיקר את החילונים. ילדים של ישראלים שחזרו מחו"ל ושל עולים מארצות המערב היו בין התלמידים שמילאו את שורות בתי הספר של מגזר זה.

בשנת 2009 התברר כי האוכלוסייה החרדית מתפלגת לשני מחנות בשל השינויים שחלו במצבה בעקבות החקיקה החדשה וצעדי המדיניות שליוו אותה. מחנה אחד המשיך להתנגד לגיוס הקצר לצבא ואפילו לשירות האזרחי. מחנה זה גם המשיך לעודד את חבריו להמשיך בלימודים תורניים מלאים במשך שנים רבות מבלי לצאת לעבודה. בעקבות צמצום התמיכה של המדינה במי ש"תורתם אומנותם", נרתם מחנה זה למלא את החסר מן הבחינה הכספית על ידי מסע תרומות בקרב היהדות החרדית בארצות המערב. המסע זכה להד רב בקרב חלק מיהדות זו. ישיבות בארצות-הברית קראו לצעירים חרדים מישראל לבוא וללמוד תורה בין כתליהן ולקבל את מלוא התמיכה לכך.

המחנה השני בקרב האוכלוסייה החרדית, אף שלא היה מאורגן במפלגה או בכל צורה פוליטית אחרת, יצא לקבל את פני האתגרים החדשים שהציב בפניהם הסדר הפוליטי והחקיקתי החדש. סייעו לכך כמה מן הרבנים החשובים של אוכלוסייה זו, אשר עוד בשנת 2002 ניהלו במידה רבה של צנעה מסע לשידוד דפוסים בקשר לעבודה ולשירות בצבא בקרב האוכלוסייה החרדית. החקיקה החדשה וצמצום ההקצבות לתלמידי ישיבות הוכיחו לרבנים אלה כי אכן הם צדקו במאמצייהם לקדם את פני הרעה מבעוד מועד. ואכן בקרב מחנה זה היו שהתגייסו לצבא ומילאו גדודים חרדיים חדשים, המעוגנים בישיבות הסדר חרדיות. רבים החלו ללמוד במכוונים להכשרה מקצועית, ואילו מעטים, אך מספר לא מבוטל, למדו במכללות החרדיות שקמו לאחרונה, אחת בירושלים ואחת בבני ברק. המועצה להשכלה גבוהה הכירה במכללות אלה ואף דאגה להעניק ללומדים בהן מלגות. הלימודים במכללות אלה התקיימו בערבים, וכך יכלו התלמידים הגברים להתפנות ללימודים לאחר הלימודים בישיבה או בכולל. בשעות הבוקר מילאו את המכללות נשים חרדיות שביקשו אף הן לרכוש מקצוע. בחודש מרץ 2009 ביקר נשיא המדינה במכללה החרדית בבני ברק. חלק מהעיתוננים החרדים דיווח על כך בהרחבה ובגישה חיובית. חלק אחר תקף את הביקור ואת המכללה בשצף קצף.

בראשית האביב של 2010 החלה המדינה להיערך לקראת בחירות חדשות בנובמבר של אותה שנה. זו הייתה שעת מבחן להסכם בין המפלגות. ההסכם קבע כי המצע וההסדר הפוליטי הכרוך בו יהיו תקפים לשתי קדנציות. בקרב חברי הכנסת של שתי המפלגות כמעט שלא נשמע ערעור על כך. סקרים שנערכו לקראת ההיערכות לבחירות 2010 גילו כי בקרב המצביעים של שתי המפלגות האמורות מקננת כעין אזהרה: "אם הם לא ימשיכו לקיים את האמנה ואת ההסכם אני לא מצביע לאף אחד מהם".

ההסדר אכן פוּבד, ושוב הוקמה קואליציה שבמרכזה שתי המפלגות הגדולות, ובראשה שוב מנהיג הליכוד. הקואליציה התבססה הפעם על מספר קטן יותר של חברי כנסת מאשר בכנסת הקודמת. מספר חברי הכנסת של ש"ס עלה לשלושה עשר, ואילו מספר חברי הכנסת של יהדות התורה, עלה לשבעה. גם מספר חברי הכנסת של המפלגות הערביות עלה לאחד עשר. הפרק הפלשתיני הנפרד של כל אחת מן המפלגות האלה במערכת הבחירות של 2010 היה דומה בחלק ניכר מסעיפיו, ולכן אפשר היה לנסח את ההסכם הקואליציוני להרכבת הממשלה

בנושא זה בלי הרבה קשיים. הגידול במספר חברי הכנסת של המפלגות החרדיות נסך קורטוב של דאגה בקרב ראשי הליכוד והעבודה. היה מי שאמר כי עכשיו צריכות שתי המפלגות להגיע למצע משותף גם בעניין הפלשתיני ולהתחייב לעמוד בו במשך שתי קדנציות, ובכך לאפשר עמידה משותפת מול הסוגיה הקיומית השנייה של המדינה והחברה בישראל.

9 תסריט מערכת: החילונים יוצאים

עמירם גונן

תסריט מוצא

שנת 2002 הייתה רווית אירועים אשר עוררו רוח נכאים בקרב רבים מן החילונים בישראל. בראשית אותה שנה התברר סופית כי יהיה קשה להשיג הסכם של ממש עם הפלשתינים. אלימות ולחימה היו לדברים שבשגרה. שני הצדדים נשמרו מפני התפרצות מלחמה של ממש, ופזלו כל אותה עת אל שולחן הדיונים המדיני, אשר נותר ריק חודשים רבים. בקרב החילונים הנוטים להתפשר עם הפלשתינים ומוכנים לויתורים ניכרים החלו לעלות ספקות בקשר לעתידם ולעתיד ילדיהם בארץ. הם שאלו אם אכן אין סיכוי להסכם קבע שישים קץ לקורבנות הלחימה האינסופית. בציבור החילוני, שחלק הארי ממעמסת השירות הביטחוני מוטל עליו, הלכה וגברה תחושה של אי נחת מהמשך השירות הממושך והמסוכן. הממשלה שוב הייתה תלויה בקואליציה של מפלגות הימין, המפלגות "הרוסיות", הדתיות והחרדיות. ראש הממשלה נקט צעדים כדי להמשיך ולהבטיח את תמיכת המפלגות החרדיות בממשלתו החדשה. המפלגות החרדיות קיבלו עמדות שליטה במשרדים נוספים על אלה שבהם נהגו להחזיק בעבר. ראש הממשלה גם העביר בכנסת את הגרסה המתוקנת לחוק ועדת טל, שנועד לאפשר לבני ישיבות לצאת אל מעגל העבודה בלי לשרת שירות צבאי של ממש.

שלטון הימין בשיתוף המפלגות הדתיות והחרדיות וההתפתחויות שחלו במדינה מאז המהפך האלקטורלי בשנת 2001 גרמו להרגשה של תבוסה בקרב החילונים הנמנים עם מחנה השמאל. רבים שאלו: "מה קורה עם המדינה? מה יקרה עם המדינה? איזה עם מתהווה והולך כאן? זה מה שמחכה לילדים שלנו? מתי יתחילו לסגור כל דבר בשבת? מתי יגידו לנו עם מי להתחתן? ומה יהיה על הלחימה הנמשכת עם הפלשתינים?"

באביב שנת 2003 הושלמה חקיקה של סדרת חוקים שהגישה הממשלה לכנסת על פי דרישת המפלגות החרדיות. חוק חינוך רב-תרבותי תשס"ג החליף את חוק חינוך ממלכתי תשי"ג, שנחקק לאחר קום המדינה. החוק החדש השווה את מעמדם של זרמי החינוך החרדים (האשכנזי והספרדי) לזה של החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, ונקבע כי בראש כל אחד מארבעת זרמי החינוך יעמוד סגן שר בעל סמכויות נרחבות. החקיקה החדשה חיזקה גם את מעמדם של המועצות הדתיות וביטלה הסדרים קודמים בתחום הנישואין, אשר אפשרו לעקוף את הרבנות. החוק הסדיר את פעילותן של תחנות רדיו דתיות וחרדיות.

בנובמבר 2003 התקיימו בחירות לרשויות המקומיות בישראל. תוצאות הבחירות ביטאו ביתר שאת את נטייתם של הבוחרים להצביע עבור מפלגות העוסקות בסוגיות התרבותיות של החברה הישראלית, סוגיות שיש להן ביטוי של ממש דווקא בחיים המקומיים. שינוי ושי"ס

הפכו למפלגות הגדולות ביותר ביישובים היהודיים, ואחריהן באו המפד"ל ורשימות המייצגות את "הקול הרוסי". הישגי הליכוד והעבודה ברוב היישובים היהודיים היו נמוכים. בירושלים נבחר ראש עירייה חרדי. מאחוריו עמדו כל מצביעי המפלגות החרדיות, רבים ממצביעי המפד"ל וכן חלק ממצביעי הליכוד, אשר לא היו מוכנים לתת את קולם למועמד השמאל בהיעדר כל מועמד אחר של הימין. התוצאה זכתה לסיקור תקשורתי רב בישראל ובעולם.

באביב 2004 התברר על פי דוח בנק ישראל וסקרים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כי חלה ירידה בפעילות הכלכלית בענפי התעשיות המתקדמות. שורש הבעיה היה יציאתם מן הארץ של בעלי תפקידים בכירים בתעשיות המתקדמות ובחברות הסחר והשירותים. בקרב ציבור זה, "הקפיטנים" של התעשייה, נמצא שיעור גבוה של עזיבה. הם לא יצאו עם משפחותיהם בלבד, עמם עזבו גם מי שעבדו באותם מפעלים וכמובן, גם הקשרים עם משקיעים ישראלים ומשקיעי חוץ.

בספטמבר 2004 עסקה העיתונות בהתגברות הירידה של תושבים מישראל נוכח הלחימה הנמשכת עם הפלשתינים. התופעה התבררה במלוא משמעותה כאשר בבתי ספר רבים ברחבי הארץ, ובמיוחד בירושלים ובמרכז הארץ, ירד באופן ניכר מספר התלמידים בכיתות הנמוכות. התברר כי הילדים שלא שבו לקראת פתיחת שנת הלימודים יצאו עם בני משפחותיהם עוד במהלך הקיץ לחו"ל על מנת שלא לחזור. תופעה דומה התגלתה ביחידות המילואים אשר גויסו במהלך סתיו 2004. מפקדי היחידות, כהרגלם, שלחו צווי גיוס לשירות מילואים למספר כפול של חיילי מילואים כדי לעמוד ביעד הדרוש. זו הייתה דרכם של המפקדים להתמודד עם הנוהג שהשתרש זה מכבר בקרב רבים, שלא להתייצב לשירות מילואים. אולם הפעם היה שיעורם של מי שלא התייצבו גדול בהרבה מן המקובל בשנים קודמות. רק כשליש התייצבו ביחידותיהם. ברור העלה כי כשבעה אחוזים מחיילי המילואים שנקראו לשירות פעיל עזבו את הארץ.

אחד ממפקדי המילואים המופתעים, איש אקדמיה, חזר לאוניברסיטה שלו, ומיד נרתם לחקור את תופעת הירידה מן הארץ. לאחר חמישה חודשים של מחקר בארץ ובחוץ לארץ הוא מצא כי אין מדברים עוד על "ירידה" מהארץ אלא על "יציאה", שינוי סמנטי המעיד על חוסר התייחסות ערכית כל שהיא לתופעת ההגירה. החוקר מצא כי רוב היוצאים את ישראל הם ילידי הארץ בני 25-40, רבים מהם בעלי משפחות עם ילדים עד גיל 10. רוב היוצאים, גברים ונשים, הם בעלי השכלה מקצועית ואקדמית שעבדו במשרה מלאה לפני יציאתם מן הארץ. עובדה נוספת שהעלה המחקר הייתה כי רבים מן היוצאים היו בעלי שכר גבוה יחסית בתעשיות מתקדמות או בחברות סחר בעלות קשרים בינלאומיים. חלק גדול מן היוצאים נהג לנסוע הלוך וחזור בין ישראל לארצות חוץ לצורכי עבודתם. היציאה מן הארץ הייתה קלה עבורם. הם מצאו מקום עבודה עוד קודם יציאתם, על פי רוב במסגרת הקשרים המקצועיים שקיימו קודם לכן. חלק לא מבוטל מהם נקלטו בחברות ישראליות או ישראליות-אמריקניות הפועלות בחו"ל, ובמיוחד בארצות-הברית.

היציאה של חילונים מן הארץ החלה ללוש צורה ממוסדת. קמו עמותות של המתעתדים לצאת לחו"ל במטרה לייעל את היציאה וגם להביא לידי השתקעות משותפת באזורי יעד מסוימים. היוצאים ביקשו להקים קהילות ישראליות בחו"ל על מנת לקיים תרבות ישראלית במקומות השתקעותם. העמותות הקימו מנגנונים לחיפוש מקומות מגורים ועבודה.

העמותות דאגו גם למורים בבתי הספר שיוקמו באזורי היעד, ובהם תשמש העברית כשפה שנייה. חלק מן העמותות שלחו שליחים אל קהילות יהודיות בחו"ל, המקיימות בתי ספר עבריים, כדי לברר אפשרות של הצטרפות אליהן וקבלת שירותי חינוך מתאימים לילדים ישראלים. באביב 2005 החלו להופיע בעיתונות בישראל מודעות של עמותות יוצאים הקוראות להצטרפות חברים חדשים. העמותות הגדירו את עצמן על פי אזורי היעד שלהן: 'עמותת סיאטל' קוראת לעובדי מחשבים ולעובדי הוראה בעלי ניסיון במערכת החינוך בישראל. 'עמותת סידני' מחפשת מועמדים בתחום ראיית החשבון. גם עמותת 'יחודית זו, שפני חבריה לאוסטרליה, הציעה חברות לעובדי הוראה.

מודעות של עמותות יוצאים המתכוונות להקים יישובים קהילתיים בארצות-הברית (בקרב העיר פורטלנד שבמדינת אורגון, שם נמצא המרכז העולמי של חברת אינטל, ובקרב העיר פניקס שבמדינת אריזונה) עוררו את התעניינותם של אמצעי התקשורת, והעיתונים החלו לתאר בפרוטרוט את העמותות, את חבריהן ואת תפיסת עולמם. "הציונות עוברת לאמריקה" – כך הכתיר אחד העיתונים את סדרת כתבותיו על העמותות הישראליות המקיימות יישובים קהילתיים במערב ארצות-הברית. אחד העיתונאים הזכיר את היישובים הקהילתיים ("קומונות"), שהקימו קבוצות יהודיות בארצות-הברית בראשית המאה העשרים. הכתבות סיפרו על חברות קבלניות ישראליות העוסקות בהקמת המבנים של היישובים הקהילתיים של עמותות היוצאים, על בנקים ישראלים שמלווים באופן פיננסי פרויקטים אלה ועל יזמים ישראליים המקיימים עסקי שירותים ביישובים הקהילתיים החדשים. יורדים ישראליים ותיקים הידפקו על דלתות העמותות החדשות בבקשם להצטרף כחברים-תושבים.

קוראי העיתונים אף למדו על המדיניות לעידוד הגירת ישראלים שמנהלים גופים שונים בארצות-הברית, החל במועצות של מחוזות, דרך מערכות הממשל של מדינות, וכלה במשרדי הממשלה הפדרלית. מחוז אורנז' שבמטרופולין לוס אנג'לס הציע שטח קרקע נרחב בחכירה לשנים רבות לעמותת 'נווה שמש', המבקשת להקים יישוב קהילתי של ישראלים בדרום קליפורניה. מדינת וושינגטון, בה שוכנת העיר סיאטל, הציעה הטבות מס לחמש שנים ראשונות ליישוב הקהילתי ההולך ומוקם במרחק חצי שעה נסיעה מפרבריה הקרובים של סיאטל, שם שוכן המרכז של חברת 'סופט', העוסקת בפיתוח שיטת החלונות במחשבים. בשנת 2004 הגדילה הממשלה הפדרלית באופן משמעותי את מכסת ה'גרין קארדס', המאפשרים להתחיל תהליך הגירה לארצות-הברית. וגם חברות היי-טק גדולות, המעונינות בגיוס כוח אדם מקצועי מן הדרגה הראשונה, נערכו להציע הטבות למהגרים החדשים מישראל, המביאים עמם ידע וחדשנות המלווים ביזמות. הכתבות בעיתונים התמקדו בעיקר בארצות-הברית, אולם דאגו לציין כי גם בקנדה, באוסטרליה ואפילו בגרמניה פועלות עמותות של ישראלים המבקשות להקים תשתית של מגורים ושירותי קהילה המיוחדים לישראלים בארצות היעד.

על אף ריבוי העמותות התקשרו עמן רק יוצאים מעטים. הרוב יצאו עם משפחותיהם בלבד או בקבוצות של כמה משפחות, לפעמים בשיטה של 'חבר מביא חבר'. רבים מהם מצאו את עצמם במקבצים קטנים או גדולים של ישראלים בפרברי הערים הגדולות שבארצות היעד. חלקם הגיעו ליעדם באמצעות סוכנויות הגירה פרטיות, שקמו בישראל על מנת לסייע במציאת עבודה, במציאת מקום מגורים ואף בסידור המסמכים השונים הדרושים למעשה

ההגירה. סוכנויות אלה עסקו גם ב'צייד ראשים' עבור חברות בחו"ל, המעונינות להעסיק עובדים ישראליים מיומנים. כמה מסוכנויות אלה הקימו אתרים באינטרנט, בהם הן הציגו מקומות עבודה ומקומות מגורים הסמוכים אליהם. היוצאים נעזרו אף במהדורות האמריקניות של עיתונים ישראליים, שאותן החלו להפיץ בישראל בשל המודעות הנוגעות להיצע של דירות ועבודה בארצות-הברית.

היציאה של חילונים לארצות חוץ נתנה את אותותיה במפת המגורים בארץ. דירות ובתים בשכונות רבות, בעיקר במבוססות שבהן, עברו מיד ליד. הקונים היו בעיקר דתיים וחרדים אשר ביקשו להיטיב את רווחת הדיור של משפחותיהם. בשל ההיצע הנרחב של דירות בשכונות המבוססות ירדו המחירים, והקונים מיהרו להגשים את מאווייהם. חלק גדול מן ההיצע נמצא בסמוך לשכונות חרדיות ודתיות. עובדה זו הייתה נוחה לקוני הדירות משום שהם לא התרחקו ממסגרות חייהם הקודמים ומבתי הספר שלהם. היה ברור להם כי תוך שנים ספורות יהיו השכונות לשכונות דתיות או חרדיות.

במהלך 2005 החלו נשמעים קולות חדשים בקרב אנשי הליכוד. יציאת שכניהם לחו"ל והסימנים הלא בריאים בכלכלה החלו להדאיג רבים מהם, בעיקר בשכונות המבוססות. גם התגברות כוחן של המפלגות החרדיות עוררה את חששם. כבר בבחירות 2003 לכנסת, שבהן זכה מועמד הימין, התברר כי מצביעי ליכוד רבים עברו לש"ס בניגוד לסקרים ולמחקרים שהורו על כיוון הפוך: חזרת מצביעי ש"ס לליכוד. לאנשי הליכוד המודאגים התברר כי לאחר שהוסדר הקונפליקט עם הפלשתינים ועם הסורים, המאבק העיקרי שמולו ניצבת המדינה הוא המאבק על דמותה הפוליטית והתרבותית של ישראל. היו שקראו למנהיגים להידבר על דמותה הפוליטית והתרבותית של המדינה.

בסופו של דבר פרשו כמה ממנהיגי הליכוד ממפלגתם והקימו מפלגה חדשה בשם "ישראל החדשה". מפלגות השמאל ובראשן מפלגת העבודה הציגו למפלגת "ישראל החדשה" להצטרף לחזית פוליטית רחבה שתנסה לעמוד מול כוחן הפוליטי העולה של המפלגות החרדיות. כאשר גם אחת משתי המפלגות "הרוסיות" הסכימה להצטרף, הסכימו גם הפורשים מן הליכוד להצטרף לחזית זו. החזית החדשה: "חזית ישראל הדמוקרטית", שבמוקד מצעה עמד הרעיון של שמירת הסטטוס קוו המיועד להגן על מעמדם של החילונים בחברה הישראלית, קמה בקול תרועה בפברואר 2006.

אל מול הקמתה של חזית ישראל הדמוקרטית נערכו מפלגות הימין והחרדים לקואליציה משלהן בשם "חזית ישראל היהודית". חזית זו ביקשה לחזק את אופיה היהודי של מדינת ישראל באמצעות כמה חוקי יסוד של הכנסת. בראש החזית עמדה מפלגת הליכוד הלאומי, אשר כללה חברים נאמנים של הליכוד, מפלגות ימין קטנות שנשענו בעבר על מצביעים מקרב המתנחלים ואת העולים מברית-המועצות לשעבר. כמועמד הליכוד הלאומי לראשות הממשלה נבחר חבר ותיק בליכוד הידוע כשומר מסורת אשר עשה רבות כדי למצוא מסילות אל ליבם של הבוחרים הדתיים והחרדים. ברשימת המועמדים של הליכוד הלאומי לכנסת נכללו שלושה פוליטיקאים חרדים שהוצבו במקומות בטוחים. המפד"ל והמפלגות החרדיות הכריזו על תמיכתן בממשלה עתידה בראשות הליכוד הלאומי.

בהמשך יוצגו שני תסריטים המתארים את תוצאות הבחירות במאי 2006 ואת השתלשלות העניינים לאחר מכן.

שני תסריטים אפשריים

תסריט "עוף מרוט"

בבחירות במאי 2006 זכתה חזית ישראל היהודית ב-55 אחוזים מקולות המצביעים. לרשותה עמדה קואליציה של 68 חברי כנסת, למעלה ממחציתם חברי כנסת חרדים ודתיים. חזית ישראל הדמוקרטית הובסה. רק המפלגה הערבית אשר הצטרפה לחזית זו זכתה לעלייה במספר המצביעים בשל התכנסות המצביעים הערביים לתמיכה במפלגות ערביות. יותר מכל הוכיחו תוצאות הבחירות את התגברות מעמדן של המפלגות החרדיות כולן. הדבר סימן את התעצמות מעמדן הפוליטי בתוך הקואליציה החדשה ואת יכולתן לכוון את הקצאת המשאבים של המדינה ואת כללי המשחק שלה באמצעות חקיקה וקבלת החלטות שלטוניות.

נוכח הכישלון המכריע בבחירות של מאי 2006 התגברה היציאה של חילונים מן הארץ. ממדיה הגדולים של יציאה זו התבררו עם פרסום תוצאות של מפקד האוכלוסין שנערך בנובמבר 2006. מוקדי היציאה היו תל אביב ויישובים מבוססים שמצפון לה. רמת השרון הצטיינה בשיעור יציאה גבוה במיוחד. גם רבים מתושבי היישובים הקהילתיים בצפון הארץ הצטרפו אל זרם היוצאים.

היציאה המוגברת של החילונים מן הארץ החלה לתת את אותותיה הקשים במחזור העסקים, בייצוא ובהכנסות המדינה. בשנת 2006 חלה ירידה של 23 אחוזים בהכנסות המדינה בהשוואה לשנת 2005. שיעור האבטלה הגיע לשיא של 16 אחוזים. נמשכה הירידה בזרם ההשקעות. בישראל שרר מיתון עמוק. העיתונות תלתה את הקולר ביציאת החילונים אשר ניקזה חלק מן האליטות המקצועיות והכלכליות של הארץ. הירידה בהכנסות המדינה הביאה לקיצוץ כבד בשירותי הרווחה. במיוחד סבלו המובטלים. גם תקציבי האוניברסיטאות צומצמו. בכנסת נשמעה הטענה כי אין עניין להשקיע כספים רבים בהכשרת מהנדסים ומדענים אשר הכשרתם מועילה בסופו של דבר לכלכלתן של ארצות אחרות. היו חברי כנסת שביקשו לקבוע בחוק כי מי שעוזב את ישראל קודם לשבע שנים להשלמת לימודיו במוסד להשכלה גבוהה יידרש לשלם את הוצאות המדינה על הכשרתו. אמנם רעיונות אלה לא קרמו עור וגידים, אך ביטאו את הזעם על המיתון בכלכלה שנגרם, לדעת רבים, בשל היציאה של חילונים לחו"ל.

בספטמבר 2006 מונה רמטכ"ל חדש. איש דתי בעל זקן, בוגר ישיבת הסדר. שמחה גדולה הייתה בקרב האוכלוסייה הדתית בישראל על הישג זה, אשר סימל יותר מכל את השינויים שחלו בהרכב הקצונה בצה"ל בעשר השנים האחרונות, ובמיוחד בחמש השנים האחרונות. קצינים דתיים מילאו את כל הדרגים. בישיבות ההסדר נוצרה רוח של מצוינות והישגיות לא רק בתחום הלימודים התורניים, אלא גם בתחום הקריירה הצבאית. גם היחידות המובחרות של צה"ל זכו לשיעור גדול של מתגייסים מקרב האוכלוסייה הדתית. בשנת 2006 היה אחוז הדתיים בקרב המסיימים את קורס הטיס קרוב לשלושים. באותה שנה אפשר גם היה להבחין

במגמה חדשה, זעירה בהיקפה, של התגייסות חרדים לצבא. חוק ועדת טל לא הביא אמנם לזרם גדול של חרדים אשר בחרו לשרת שירות מלא בצבא, אך בכל זאת היו די רבים שעשו זאת, ולא זכו לקיתונות של רותחין מן ההנהגה החרדית. בסוף שנת 2006 כבר היו בצבא שני גדודים של חיילים חרדים נשואים. הם הפעילו מסגרת של הסדר לימודים בכולל. אחת לשלושה חדשי שירות הם יצאו כאיש אחד ללמוד בכוללים שהוקמו לשם כך במתקני ההבראה של צה"ל. בכל אחד מן הגדודים היה בית מדרש אשר בו אפשר היה ללמוד בשעות הפנאי בעזרת קצינים-מורים שהתגייסו אף הם לצה"ל למטרה זו.

המפלגות החרדיות המשיכו להרחיב את היקף ההקצבות הישירות והעקיפות לאוכלוסייה החרדית ולמוסדותיה. חלקה של אוכלוסייה זו בתקציב 2006 אף עלה באופן ישיר ועקיף. ההקצבות הישירות באו בעיקר באמצעות משרד הדתות ומשרד החינוך. ההקצבות העקיפות באו באמצעות חוקים הקשורים בקצבאות ילדים ומתשלומי אבטחת הכנסה למי שאינם עובדים.

בעדותו של ראש אגף כוח אדם במטכ"ל בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת ביוני 2006 נאמרו בפעם הראשונה מלים ברורות על המצב הקשה בכמה מהיחידות החשובות של צה"ל בשל מחסור בכוח אדם. צה"ל התקשה למלא את השורות ביחידות הלוחמות וכן ביחידות המקצועיות המתוחכמות. הסתבר כי לאחר שבע שנים רצופות של יציאה נמשכת של משפחות חילוניות לחו"ל צומצמו המקורות שמהם שאבו יחידות אלה את המתגייסים החדשים. בארץ הייתה אווירה קשה. היו שאמרו: "לא רק שהמצב הכלכלי קשה עכשיו, מתעוררת אף סכנה לכוחו ולחיוניותו של צה"ל, ודווקא בתקופה שבה צה"ל חייב להתחזק נוכח דיבורים הרווחים בעיתונות ובמסגדים בארצות ערב כי זה הזמן לעשות את החשבון עם המדינה הציניית הנחלשת והולכת. אמרנו לכם לא לתת לחילונים ללכת מכאן!".

בפברואר 2007 פורסמו נתונים על הידרדרות קשה בכלכלה הישראלית. שיעורי האבטלה המשיכו לעלות. מפעלים של תעשיות מסורתיות נפלו בזה אחר זה בעקבות התחרות של ארצות ערב. חלק גדול מן המפעלים הישראליים עבר למדינות אלה, ששכר העבודה בהן נמוך לאין ערוך. גם מפעלים של התעשיות המתקדמות נסגרו במהירות. בעליהם וצוותיהם עברו לארצות המערב, ובעיקר לארצות-הברית. לעתים עברו המפעל ועובדיו כאיש אחד למקום היעד בחו"ל. לא נוסדו מפעלי היי-טק חדשים. חיילים ששירתו ביחידות מקצועיות במקצועות המבוקשים בחו"ל עזבו את הארץ מיד עם שחרורם. הכנסות המדינה המשיכו לרדת בשיעור גדל והולך. זרם ההשקעות הגיע לשפל שלא היה כמותו זה שנים רבות. ישראל עמדה בעיצומו של משבר כלכלי עמוק.

בספטמבר 2010 מונה רמטכ"ל חדש. גם הוא כקודמו בא משורות הקצינים הדתיים במטכ"ל. בניגוד למינוי הקודם, איש לא ראה במינוי זה צעד חדשני ויוצא דופן. רק צוין בעיתונות כי למעלה ממחצית מן הקצינים בצבא מדרגת סגן משנה ועד דרגת סגן אלוף הם דתיים.

במאי 2011 נערכו בחירות לכנסת. מערכת הבחירות עברה ללא התרגשות. מפלגת הליכוד הלאומי שוב העמידה בראשה איש מקרב חבריה הדתיים. היה זה הרמטכ"ל לשעבר שעזב את תפקידו בספטמבר 2010 וכעבור חצי שנה הצטרף לליכוד הלאומי. ראש הליכוד הלאומי

שמפלגתו המשיכה להיות הגדולה במפלגות הכנסת לאחר בחירות אלה, העמיד קואליציה של 71 חברי כנסת.

בראשית 2012 הודיעה חברת אל-על על שיא בפעילותה. הקווים המצליחים ביותר היו אלה שפעלו בין ישראל לאחת עשרה המטרופולינים של צפון אמריקה: בוסטון, ניו-יורק, שיקגו, מיאמי, דאלאס, לוס אנג'לס, סן פרנסיסקו, פורטלנד, סיאטל, טורונטו ומונטריאול. סקרים הצביעו על שתי קבוצות ראשיות של נוסעים: ישראלים המתגוררים בצפון אמריקה והבאים לבקר את משפחותיהם וישראלים המתגוררים בישראל הנוסעים לבקר את משפחותיהם בצפון אמריקה. הקבוצה הראשונה רובה חילונים. הקבוצה השנייה - דתיים וחרדים.

במאי 2012 התברר למודיעין הישראלי והאמריקני כי מדינות ערב מתכוננות למלחמה בישראל, בתקווה כי "המדינה הציונית" תוכרע הפעם בשל ההידרדרות ביכולתה הכלכלית והצבאית בעקבות היציאה הגדולה של החילונים. הערכת המצב של המטכ"ל של צה"ל הייתה כי צה"ל לא יוכל לעמוד במשימת ההגנה על הארץ, וכי דרושה עזרה מסיבית מבחוץ. ראש ממשלת ישראל ביקש את עזרת ארצות-הברית אל מול הסכנה. ארצות-הברית הרכיבה קואליציה צבאית עם כמה ממדינות המערב. יחידות צבאיות של הקואליציה הוצבו בכמה מקומות בישראל. טייסות נחתו בשדות תעופה בישראל. טייסות אחרות התקרבו אל חופי ישראל על גבי נושאות מטוסים. מטוסי נוסעים החלו להביא חיילי מילואים המתגוררים בחו"ל. עד כתיבת הידיעה האחרונה לא ברור עדיין מה חלקם של החילונים בקרב החוזרים לישראל בעת מצוקה זו.

תסריט "עוף כשר"

בבחירות במאי 2006 זכתה חזית ישראל היהודית ברוב קולות המצביעים והקימה קואליציה עם המפלגות הדתיות והחרדיות. היציאה של החילונים מן הארץ התגברה. בכלכלה שרר מיתון עמוק: חלה ירידה בהכנסות המדינה ובזרם ההשקעות ושיעור האבטלה עלה במידה ניכרת. בעקבות התפתחויות אלה חל קיצוץ ניכר בשירותים ובהשכלה הגבוהה.

נוכח רחשי הציבור נעשה בתקציב 2008 קיצוץ קל בהקצבות לשיבות בנימוק כי מספר הלומדים בהן ירד ממילא בעקבות חוק ועדת טל. כמו כן נטען כי תלמידי הישיבות אינם זקוקים לאותה רמה של סיוע כספי כבעבר, משום שחלק מהם אכן משתמש בהזדמנות שניתנה להם על ידי ועדת כהן, והם עובדים באופן חלקי בזמן היותם רשומים כמי ש"תורתם אומנותם".

בעדותו של ראש אגף כוח אדם במטכ"ל בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת ביוני 2008 נאמר כי לאחר כמה שנים של קשיים באיוש כמה מן היחידות החשובות של צה"ל בשל מחסור בכוח אדם החל צה"ל למלא מחדש את השורות. לחברי ועדת חוץ וביטחון נאמר כי השיפור במצבת כוח האדם של צה"ל נובע משני גורמים: גידול בזרם הגיוס בקרב החרדים וגיוס ילדיהם של העולים החדשים שהגיעו במספרים גדלים והולכים מארצות המערב ובעיקר מארצות-הברית מזה חמש שנים.

אחד החברים הדתיים בוועדת החוץ והביטחון החליט לברר בעזרת אחד מידידיו, סוציולוג באוניברסיטת בר-אילן, את זהותם של העולים החדשים מארצות המערב. במחקר מקיף

שארך כשנה נמצא כי מזה חמש שנים חלה עלייה במספר העולים הדתיים והחרדים מארצות המערב לישראל. בין העולים החדשים האלה היו רבים אשר בצעירותם בילו שנה ואף יותר כתלמידי ישיבות בישראל. נפשם נקשרה במדינה היהודית, אך הם חזרו לארצותיהם להשלים את לימודיהם בקולג' ובאוניברסיטה. משפחות חרדיות נמנעו בעבר מלעלות לישראל בשל בעיית הגיוס לצבא שמנעה אפשרות לרכוש מקצוע ולהתפרנס בכבוד. עתה יכלו לעשות זאת בשל חוק ועדת טל. ההיצע של דירות ובתים בשכונות מבוססות בעקבות יציאת חילונים לחו"ל התאים למשפחות העולים הדתיים והחרדים מארצות המערב. שכונות מבוססות בירושלים, בתל-אביב ובחיפה התמלאו במשפחות דתיות וחרדיות בעלות אמצעים מארצות המערב. בכמה משכונות אלה הפכו בתי ספר ממלכתיים לבתי ספר ממלכתיים-דתיים וחרדיים. רמת הלימודים בבתי ספר אלה השתפרה לאין ערוך. גם שיעור המתגייסים ליחידות מובחרות ומתחכמות עלה אחרי כמה שנות שפל והגיע לרמה של שנות השמונים של המאה הקודמת.

אולם לא רק השכונות המבוססות שבערים הגדולות זכו לעלייה של עולים דתיים וחרדים מארצות המערב. גם ערים קטנות ובינוניות מסוימות זכו לכך. במיוחד הצטיינו שתי ערים: רעננה ובית שמש. בשתייהן היה גרעין קודם של עולים "אנגלו-סקסים", אשר משך אליו עולים נוספים משגבר זרם העלייה מארצות המערב. הרחוב הראשי ברעננה מתמלא בכל בוקר שבת במתפללים בדרכם אל בתי הכנסת ומהם. בבית שמש אוכלסו רבות מן השכונות החדשות ברמת בית שמש בעולים דתיים וחרדים דוברי אנגלית. בתי הספר של שכונות אלה עמדו בראש סולם ההישגים הלימודיים בישראל.

צוות החוקרים של אוניברסיטת בר-אילן מצא תופעה נוספת הקשורה בעלייתן של משפחות דתיות וחרדיות: רובם המכריע היה בעל השכלה אקדמית ותורנית כאחד. רבים מהם היו בעלי ניסיון מקצועי בתעשיות מתקדמות בארצות מוצאם. הם השתלבו בקלות בתעשיות אלה בישראל ואף הקימו מפעלים משלהם. בדיקה מפורטת גילתה כי חלק ניכר מן העולים החדשים מילא את המשרות ואת התפקידים שהתפנו בעקבות יציאתם של החילונים. אחרים עבדו במשרות חדשות שנוצרו בעקבות יזמות שבאו מקרב עולים אלה.

עלייתן של משפחות דתיות וחרדיות מארצות המערב החייתה את התעשיות המתקדמות בישראל. שיעור הייסוד של חברות בתעשיות המתקדמות חזר לקדמותו. העיתונים והמוספים הכלכליים הרבו לדווח על יזמות ועל השקעות חדשות בישראל, ואת כתבותיהם ליוו תמונות של אנשים בעלי חזות דתית וחרדית חובשי כיפה שחורה ובעלי זקן. באביב 2009 פורסמו נתונים על שינוי כיוון בכלכלה הישראלית. שיעורי האבטלה החלו לרדת, הכנסות המדינה החלו לעלות. זרם ההשקעות החל להתרומם מן השפל שהיה נתון בו במשך כשבע שנים.

10 תסריט מערכת: ויסות קונפליקטים בעומס גובר

נרי הורוביץ ונפתלי רוטנברג

התסריט של ויסות קונפליקטים תחת עומס גובר מניח כי המערכת הפוליטית תיאלץ להתמודד עם לחצים הולכים וגדלים בנושא דת וחברה, כאשר היעילות של הכלים המסורתיים שבאמצעותם מווסתת המדינה מתחים הולכים ומתכרסמים. ניתן להסביר גישה זו במונחים מאקרו סוציולוגיים, ולפיהם מערכות פוליטיות שואפות ליציבות, ומעצם הווייתן הן מיומנות בוויסות קונפליקטים ומתחים ברמה גבוהה. אולם השאלה הנשאלת היא כיצד להימנע ממצב שבו תיאוריה של ויסות קונפליקטים הופכת לסוציולוגיה של מנצחים, לפיה כל דבר זולת קריסה אלימה מוגדר במונחי ויסות קונפליקטים. שימוש לא מושכל במינוח "ויסות" יוצר גישה חסרת כוח הסבר להבנת תופעות חברתיות בכלל והסוגיה של דת וחברה במדינת ישראל בפרט.

ההערכה כי יש סבירות גבוהה שהמערכת הפוליטית תצליח להמשיך ולווסת קונפליקטים נשענת בראש ובראשונה על ניתוח פוליטי. הכוחות הפוליטיים המרכזיים המעצבים את סדר היום בנושאי דת וחברה עדיין קיימים. כוחות אלו השתנו מבחינה דמוגרפית, סוציולוגית ואידיאולוגית, אולם הם עדיין משקפים אסטרטגיות מתחרות לקיום יהודי. שלוש האסטרטגיות המרכזיות: הציונית החילונית, הציונית הדתית והגישה החרדית מצויות בקשרי גומלין מורכבים ונתפסות כתשובות אפשריות לשאלת אופיים של החיים הציבוריים היהודיים בעידן המודרני.

כל אחת מן הקבוצות מצויה במשבר פנימי נוכח עולם משתנה. המשבר של החילונית הציונית כרוך במעבר מחילונית לאומית לחילונית ליברלית. החילונית הישראלית שוב אינה נשענת על הדיאלקטיקה הלאומית כלפי הדת היהודית, אולם היא עדיין לא פיתחה חשיבה והגות ליברלית מפותחת. במצב זה ניכר חוסר ביטחון על גבול משבר זהות המתבטא בפתרונות וולגריים של חילונית רדיקלית ושטחית לצד כמיהה רומנטית ל"ארון הספרים היהודי".

המשבר של הציונות הדתית מורכב עוד יותר. זהו משבר ממושך הנעוץ בחוסר היכולת להמשיך להגדיר את השותפות עם החילונית במונחי הקטסטרופה היהודית. הפתרון הקלאסי של תנועת המזרחי בדמות ברית ארוכת טווח עם הלאומיות החילונית מתחלף בספקות אם הציונות הדתית הייתה מלכתחילה התמודדות עם המודרנה, או לחלופין, הופעה של שיתוף פעולה מוגבל עם הציונות. מתוך שתי אבחנות מנוגדות אלה צמחו אלטרנטיבות חברתיות פוליטיות שונות: האחת - מודרנית וליברלית הניצבת עם פניה לחברה הכללית, והשנייה - שמרנית המפנה פניה לחברה החרדית. ה"חרד"ליות" מחד גיסא ומימד מאידך גיסא מנסות

לעצב את פני החברה הציונית הדתית כתחליף לאידיאולוגיה קווקיסטית שמיצתה את האסטרטגיה של דחיית ההכרעה אל מול הציונות עד תום.

גישתם של הרב קוק וממשיכי דרכו התמודדה עם שאלת החילוניות על ידי מעקפים שונים, מעקף גאוגרפי מתבדל בשטחים, מעקף של סדר יום המדגיש את ארץ ישראל על חשבון עם ישראל ומעל לכל מעקף המדגיש את הגאולה בחזקת "משיח מן המכונה" שיתיר את הסבך החילוני דתי. הקוקיזם, שהכזיב, הוא במידה רבה סטייה ממזג ציוני דתי, כיוון שהוא פגם במסורת דיסוננסית, שאפיינה את תנועת המזרחי, והציע הגות רדיקלית. אולם הציונות הדתית עדיין מקפלת בתוכה זרם מרכזי שביטוייו חברתיים יותר, ואשר תופס עצמו במונחי דרך אמצע בין מודרניות לבין שמרנות דתית. קבוצה זו מתקשה לעצב את מקומה בעידן משתנה, אולם כוחה גדול בעיצוב החברה הציונית דתית מלמטה.

הדגשת יתר של הממדים האידיאולוגיים והצגת הקוקיזם כמשנה אחת חוטאים, כמובן, למורכבות ההתמודדות התיאולוגית עם החברה הכללית בכלל ועם שאלת ארץ ישראל בפרט. יתר על כן, במקביל לעיצוב מחדש של סדר היום הישן מתרחשים בציונות הדתית תהליכי שינוי ההופכים לסדר יום מקביל ולעתים אף מתחרה. בין אלו יש לציין את מהפיכת הנשים הלומדות, השפעות של רוחניות ה"ניו אייג' ובולטות מחודשת של חניכי הציונות הדתית שהתמזגו לתוך אליטות כלכליות, אקדמיות ומשפטיות. התגבשותו של עולם תורני ציוני דתי, שאינו חרד"לי בהכרח, עשויה לחרוג מהקטיגוריות המובנות לתוך התסריטים המוצעים ולהשפיע על הלכי רוח בחברה הדתית-ציונית.

המשבר הפנימי של החברה החרדית נעוץ בחוסר היכולת הכלכלית והחברתית לקיים את "חברת הלומדים". הגורמים לקושי הכלכלי כרוכים בממדים של חברת הלומדים שקיומה הופך לבעיה מאקרו כלכלית מעיקה. הקושי הכרוך בגודל נעוץ גם בירידת רמת הפיקוח החברתי ובשינוי אורחות חיים בחברה החרדית. רצף התגובות בתוך החברה החרדית נע בין התבדלות קנאית, דרך התאמות בתחומי החינוך ובשוק העבודה ועד התפוררות חברתית.

המשבר הפנימי בכל אחת מן הקבוצות מעצים את החרדות, ולכאורה מחדד את המתח בנושא דת וחברה, ואולם מנגד ניכר גם גורם מרסן הכרוך בהכרה הדדית. במקביל לחרדות התפתחה בכל אחת מן הקבוצות ההבנה שהקבוצה השנייה אינה עתידה להיעלם. אשליית ההיעלמות ההדדית נשענה אצל החרדים והדתיים על תקוות לתשובה גדולה, ואילו החילוניות הלאומית ראתה בדתיים בכלל ובחרדים בפרט מי שעתידיים להתערות בחברה הכללית בתהליך מודרניזציה נמשך. הפרכת האשליות ההדדית עשויה לסמן הכרה בצורך לתפוס את היחסים ההדדיים במונחים של ויסות קונפליקטים: סובלנות מתוך ייאוש מהתקווה לגייר או לשנות את הקבוצה האחרת.

ניתן לומר במידה רבה של ביטחון כי האוריינטציה של התנועה הציונית בשאלת ויסות קונפליקטים נשענה על גישה, שלפיה מחיר ההכרעה בנושא מקומה של הדת בחיים הציבוריים במסגרת תנועה וולונטרית יהיה כבד. בתקופת המדינה, נוכח האתגרים הקיומיים של המדינה, רווחה שוב גישה שלפיה יש סוגיות שראוי לדחות את ההכרעה ביחס אליהן. אם יתפתח קונסנזוס חדש באוריינטציה של ויסות קונפליקטים הוא יישען על הנחה כי ביחסי הכוחות הקיימים יש להימנע ממאבקים נמשכים ולנסות לקבוע את היחסים בתוך קונסנזוס

רחב. בחלק מן האמנות בנושאי דת ומדינה, המתפרסמות בתדירות גבוהה, יש רמז לגישה מעין זו.

האפשרות להמשך האוריינטציה של ויסות קונפליקטים תחת קונסנזוס חדש כרוכה בהערכת מידת העצמה של הסולידריות היהודית. גורמים שונים, ובתוכם שינויים כלכליים, אינדיבידואליזם, המרחק מן השואה, ירידה מסוימת בתחושת המצור, ריבוי הלא יהודים מבין העולים, שיח תוקפני על זהות וחרדות - מסמנים פוטנציאל לשחיקה גדולה בסולידריות יהודית עד כדי היפרדות. תמונה מעין זו ניכרת באליטות חזקות בציבור הדתי-חרדי והחילוני כאחד, אולם קשה להעריך את מידת הסולידריות היהודית בחלקים מסורתיים של החברה הישראלית ואת מידת השפעתה על יחסי דת ומדינה. ייתכן כי מבחינה היסטורית ניתן לאתר בחברה הישראלית סולידריות סמויה, שמידת הבולטות שלה היא פונקציה של סדר היום. תסריט המתאר אוריינטציה של ויסות קונפליקטים מניח כי אותה סולידריות סמויה אמנם קיימת.

החיבור בין סולידריות יהודית סמויה לבין ויסות קונפליקטים נובע מהתופעה המוכרת שתחושת מצור קיומית מקהה קונפליקטים פנימיים. אולם חשיבותה של סולידריות זו לדיון בתסריטים אפשריים נוגעת בעיקר בהשפעות של סדרי יום מקבילים על הקונפליקט בנושא דת וחברה. מידת הדומיננטיות של הקונפליקט בנושאי דת וחברה תושפע מהמרכזיות של שסעים אחרים, ומשום כך יש לדחות תפיסות דטרמיניסטיות שזיהו בתהליך השלום את סופו של עידן המצור ואת ראשיתה מלחמת תרבות.

בנוסף על התחרות בין סדרי יום יש לציין את הסביבה רווית אי היציבות, אשר בתוכה פועלת המערכת הפוליטית, ואת פוטנציאל הכאוס המאפיין אותה. על רקע זה כל תסריט צריך להביא בחשבון את ההנחה של יחזקאל דרור שלפיה "במזרח התיכון הסיכוי להתרחשותם של אירועים בעלי סבירות נמוכה – מאוד גבוה".

מכאן נובע שמידת הענווה, אם יש כזו בחיבור תסריטים עתידיים, מחייבת דטרמיניזם רך, אך אפילו הדטרמיניזם המתון מותר מרחב גדול מדי של תחזיות, ולכן צמצמנו אותו עוד כדי שלא להתעמק בקונפליקט הערבי ישראלי. בתסריט שהצגנו במסגרת הדיונים הקבוצתיים בראשית שנת 2000 היינו ערים לקשרי הגומלין בין סדרי יום, והערכנו כי מלבד המתח סביב נושא הדת משמשת שאלת מעמדם של הערבים אזרחי מדינת ישראל אתגר מורכב למערכת הפוליטית. התזמון וה"צפיפות" של המשברים עם הערבים אזרחי ישראל רלוונטיים לנושאי דת וחברה. רלוונטיות זו אינה נוגעת רק לביטויים סובייקטיביים או לתחושת הדחיפות שבה ניגשת המערכת הפוליטית לוויסות הקונפליקטים, אלא קשורה גם בכמות המשאבים העומדת לרשות הממשלה כמכשיר מרכזי למדיניות.

"יום הנכבה האדום" של שנת 2003, כפי שכוננו הפגנות קשות בריכוזי הערבים אזרחי ישראל, הביא לשינוי בסדר היום של החברה הישראלית ולהדגשת השסע הלאומי על חשבון השסע הדתי חילוני. שינוי זה קיפל בתוכו משמעות תקציבית מרחיקת לכת שהתעצמה לאחר אימוץ מסקנות ועדת אל חאג' – בוורמן לבחינת הגורמים לאירועים הקשים. היקפי ההקצאה לאוכלוסייה

הערבית במסגרת מדיניות של העדפה מתקנת בטווח זמן קצר הגיעו לשישה מיליארד ש"ח.

בתסריט שציירנו לטווח בינוני תיארונו, כמו רבים אחרים, התפרצות של הערבים אזרחי ישראל בתבנית יום האדמה ובדומה לאירועי סתיו 2000. ההתפרצויות מונעות בחלקן על-ידי מצוקה חומרית. הצורך להקצות משאבים לטיפול באוכלוסייה הערבית יטיל מעמסה קשה על מדינת הרווחה הישראלית. בתנאים מסוימים יכולה להיווצר קרבה זמנית בין העולים, הערבים והחרדים במסגרת מדיניות פופוליסטית או חקיקה מיטיבה, אולם ברית ארוכת טווח של הקבוצות העניות אינה יכולה להתגבש נוכח עצמת המרכיבים הלאומיים והתחרות על משאבים ושירותים.

תחת הכותרת "פוטנציאל אלים" תיארונו היווצרות דגם של קנאים או מחתרת כתוצאה ממפגש בין חרדים, אשר איבדו את החרדה הגלותית המסתגרת, לבין ציונים דתיים אקטיביסטים, החסרים אופטימיות משיחית ואהבת ישראל.

בשנת 2004 נחשפה מחתרת "מעשה קנאי" שתכננה לרצוח את נשיא בית המשפט העליון. המחתרת הוקמה על ידי תלמידי ישיבה ביישוב באר חסידים. התלמידים נפגשו עם חוגי ימין בהפגנות נגד הכנסתם של משקיפי אר"ם לנקודות חיכוך בשטחים ויצרו חוג משותף לתלמידי ישיבות. בתוך המחתרת בלטו זרמים, השואפים להדגיש את המאבק על צביונה של החברה הישראלית כתנאי לעמידה יהודית גאה, לבין מי שהדגישו יותר את המאבק בערבים. פסיקה של בית המשפט העליון בנושא מעמד בני זוג הומוסקסואלים תוארה על ידם כבגידה ביהדותה של המדינה.

מקורות פוטנציאליים אחרים לאלימות פוליטית-דתית קשורים גם בחיבור בין עוני חרדי-דתי לבין תרבות מחאה שנוצרת בשולי תרבות "ערוצי הקודש". בעצם מדובר ב"פאן-חרדיות" נמוכה שמתמזגת לתוך דגם של קנאות. בשולי אותה פאן-חרדיות מצויות קבוצות איזוטריות, בעיקר בקרב חוזרים בתשובה וחסידים ברסלב, שבתוכן עלולה להתפתח אלימות על גבול הקנאות הפוליטית. חלק מקבוצה זו עובר תהליך פוליטיזציה מסוכן בשולי המחאה של נאמני אריה דרעי.

על-פי הדפוס המוכר, עשויות האנרגיות של הקנאים להיות מופנות כנגד ערבים אזרחי ישראל או פלשתינים ככל שבולטות השסע הערבי יהודי תגבר, אולם האלימות יכולה להתבטא גם כלפי פנים נגד פוליטיקאים או גורמים ליברליים, ובתוכם שופטי בית המשפט העליון. ניתן לצפות אלימות מלמטה כלפי ביטויים של 'כפירה' במרחב הציבורי או פגיעה בסמלים פוליטיים, כפי שהתנסינו בעבר הלא רחוק, וכלפי אויבים מסורתיים של החברה החרדית, דוגמת המיסיון, ולהבדיל - התנועה הרפורמית.

אלימות חילונית יכולה להתפרץ באחת משלוש דרכים: כתגובה לאלימות חרדית, כהתפרצות לוקלית במאבק על מרחב, ובסבירות נמוכה, כאפיק לתסכול על שלטון של הימין והחרדים.

בהקשר זה עלולים קונפליקטים מקומיים לגלוש לקטטות יומיומיות בשכונות ספר, במקומות שבהם ריכוזים חרדיים משיקים לריכוזים חילוניים.

שנת 2003 הוכרזה כ"שנת הסובלנות" בבתי הספר התיכוניים לאחר המוות הטראומטי של הנער החרדי, יענקל'ה סגלובסק, שהוכה על ידי נערים חילוניים בפתח-תקווה. הקטטה החלה לאחר שמספר נערים משיבת נחלת שמואל חסמו את המדרכה בדרכם מן הישיבה. קבוצות נערים מבית הספר המקיף התגרתה בחרדים והחלה קטטה שבסופה נדקר יענקל'ה. בארבעת ימי גסיסתו עקבה החברה הישראלית כולה אחר מצבו. לבית החולים הגיעו המוני בני נוער חילוניים ודתיים שניהלו דו שיח בחסות ארגונים שונים בתוכם קרן אביחי, גשר, מוסד ון ליר, מרכז רבין ועוד. למרבה ההפתעה, לא מעט תלמידי ישיבה בוגרים הגיעו לאתר.

ההערכה שלנו היא כי חשיפת מחתרת דתית תתרום לריכוך השסע הדתי-חילוני ותיצור תחושת דחיפות בקרב קבוצות רחבות של החברה הישראלית, ובהן חוגים מסורתיים. נכון, אמנם, כי המרכז המסורתי חסר תודעה פוליטית, אולם במצבי חירום הוא עשוי להקדין על האליטות החילוניות והדתיות. קבוצות מתוך המגזר השלישי וקרנות עתירות משאבים ימלאו, בוודאי, תפקיד מרכזי במצבים אלה. במסמך זה אנו מטילים ספק ביכולתה של הציונות הדתית לגשר בין חילוניים לבין דתיים.

הפרק "דעת קהל של מניחי התפילין" נשען על תרחיש של התפרצות עקב שחיקה במדינת הרווחה ובביטחון הסוציאלי. חקיקה פופוליסטית או שלטון הימין והחרדים יכולים אמנם לדחות את המשבר בחברת הלומדים, אולם אין ביכולתם לעקוף אותו. ייתכן אף שדחיית המשבר צופנת בחובה קושי חמור עוד יותר. נוכח העוני במגזר החרדי עשוי להופיע בטווח הארוך פופוליזם חרדי לאומני כתחליף לפרוטקציוניזם של הסקטורים. בתסריטים הצופים התפרצויות של מחאה ואלומות ניתן להבחין בין אלימות ממוקדת ומבודדת, שהיא תוצר תהליכי התבדלות והסתגרות שחורגות החוצה, לבין התפרצויות של מי שנפתחים כלפי החברה בתנאים של עוני. דווקא ההיפתחות אם תלווה בשיח תוקפני ובעוני גובר, תסמן סכנה גדולה יותר.

לאחר תיקון חוק הבחירה הישירה ובעקבות אי נחת מהפוליטיקה הסקטוראלית קטנה באופן ניכר ההקצאה לשירותים חברתיים. הדוח של המכון למחקר חברתי זיהה פגיעה קשה באוכלוסייה החרדית. על רקע זה התפרצו באלעד ובבני-ברק הפגנות ספונטניות, ואלהן הצטרפו רבים מהמובטלים בעיירות הפיתוח. באותו זמן הוציא הרב צדקה את קונטרסו "מדינת ההלכה החברתית" המציע פופוליזם סוציאלי יהודי. חלק מהשמאל רואה בחיבור ביטוי של עמדה רגישה מבחינה סוציאלית, ואילו אחרים תופסים אותה כהופעה פונדמנטליסטית מובהקת.

הפרק על הציונות הדתית מזהה חידוד מתח פנימי בין מי שתופסים את עצמם במונחים של "דרך אמצע" בין המודרנה לבין האורתודוקסיה, לבין מי שתופסים את השיתוף עם החילונים כהוראת שעה נוכח הקטסטרופה היהודית. שני הכוחות המנוגדים עלולים לפרק או להחליש את הזרם המרכזי של הציונות הדתית. יחד עם זאת מגלה הציונות הדתית גמישות ושרידות גדולה מול דיסוננסים וסביבות חדשות. האגף התופס את הציונות הדתית במונחים של מ'לכתחילה' בולט בכוחות אינטלקטואלים שמציעים השקפת עולם חדשה על נשים, על קונסרבטיבים ועל חילונים. ייתכן שבכמה תחומים הוא יפרוץ דרך באורחות החיים הדתיים-מודרניים. הקרנה מסוימת של הגופים הליברליים על המרכז ניכרת בעמדות הפשרניות ביותר של המפד"ל בנושאים הכרוכים בחקיקה דתית, וביניהם היזמות של כמה מחברי המפלגה לחיבור אמנות ביחסי חילונים ודתיים והתמיכה במסקנות ועדת נאמן, למורת רוחם של רבני הציונות הדתיות.

הציונות הדתית נמצאת בעידן של התגבשות מחדש. במסגרתו היא תיאלץ להכריע בשאלת יחסה כלפי החברה הכללית. ככל שייגבר המתח בנושאי דת וחברה, כך תחריף דילמה זו. מבחינה היסטורית זהו אולי הווייתור של הרוב בציונות הדתית, לפי הנבואה של ליבוביץ, על הכוונה ליצור הלכה ממלכתית. מכאן עולה כי הציבור הציוני-דתי הופך חלק מציבור דתי כללי, הכולל את מה שכונה בשנות החמישים "דעת קהל של מניחי תפילין".

הווייתור על החלום הממלכתי בנוסח של הרב גורן מצטרף לתחזית שלפיה ההתפכחות מהחלום של ארץ ישראל השלמה יהיה פחות טראומטי מכפי שניתן לחזות. משברים דוריים, אופיו של תהליך השלום, נכונות לפשרות בקרב מתנחלים ושינויים אחרים הופכים את התרחיש של מרד אזרחי אלים לפחות סביר. קבוצה מוגבלת מתוך ציבור זה תבחר בדרך רדיקלית יותר. גודלה יושפע מהשיח שילווה את תהליך הפיננסי שעשוי להתרחש.

פינוי כמה מריכוזי המתנחלים על ידי ממשלת האחדות הוליד תסכול וחיזק מגמה מתבדלת בקרב הציונות הדתית. ביטוייה העיקרי של מגמה זו הוא ברשת חדרים מבית מדרשה של ישיבת עקבי הצאן ובהצטרפות לרשתות החינוך אח"ינועם ונוע"ם הזוכות למעמד מיוחד של גוף מוכר שאינו רשמי. קבוצה מנוכרת זו, הניזונה מהחינוך הממלכתי דתי והעצמאי כאחד, הופכת לרשת הגדלה בקצב המהיר ביותר. מנהיגה החינוכי של הרשת, מי שמכנה עצמו "בנימין איש סוסיה" מציע תכנית למדינת הלכה בתוך חצי יובל תחת הכותרת "ציוץ התור". פרופסור אביעזר רביצקי, מכריז על לידתו של הניאו קוקיזם האלים. התכנית של מדינת הלכה מעוררת עניין רב בקרב תלמידי ישיבות שחורות ובעלי בתים ומדירה שינה מעיניו של ראש השב"כ. תכנית אב של ועדה ציבורית לנושא תכניות הלימודים מציעה פיקוח על הקוריקולום במוסדות החרד"ליים.

למערכת החינוך מקום מיוחד בהתמודדות עם שאלות של זהות. החינוך מזוהה עם היכולת לעצב זהות, ונתפס כהשפעה המשמעותית ביותר מבחינת הגדרתו של אדם את המידה ואת האופי של עמדותיו. אף על פי שקשה לראות נסיגה משיטת הזרמים בחינוך ומדיפנציאציה

גוברת, תיתכן הקטנה של האוטונומיה של הזרמים השונים לטובת תביעה ממלכתית להכנה לשוק העבודה ואולי אפילו למינימום של חינוך לאזרחות טובה בתחומים שאינם שנויים במחלוקת.

תרחישים קטסטרופליים אינם משרטטים מגמות של צמצום החזית בנושאי דת וחברה. מבחינה קונספטואלית מסמן תרחיש זה העברת המתחים שבין המגזרים אל תוך המגזרים ולעימותים תיאולוגיים פנימיים בתוך הציבור הדתי. ייתכן כי מקורות מתח ייעלמו או ייחלשו בהסכמה מסוימת. במסגרת זו ניתן לצפות כי שאלת המונופול של הרבנות בנושאי אישות יתכרסם עד כדי אישור לנישואין אזרחיים בישראל כאלטרנטיבה למסלול הרבני. התמודדות שקולה עם שאלת הגיור עשויה לסמן שינוי דומה גם בסוגיה זו. רפורמה בירוקרטית באופי ההקצאה למוסדות דת מצטרפת לאותם תחומים עתירי מתח שניתנים לויסות מסוים.

בשנת 2006, לראשונה בישראל, הופכים נישואין אזרחיים למסלול אלטרנטיבי למסלול הרבני הרגיל. השינוי בחקיקה התרחש לאחר ששלושים ותשעה אחוז מן הציבור בחרו שלא להינשא דרך הרבנות. הצעה של מתנגדי החקיקה להקמת ועדה לפסולי חיתון תוארה על ידי השופט חשין כ"מעט מדי מאוחר מדי". קבוצת גדולה של רבנים בירכה על המוגמר בטענה כי השינוי לטובה.

התמונה הכללית המוצגת בתסריט מניחה בסבירות גבוהה כי המערכת הפוליטית יכולה להמשיך לווסת את המתח בנושאי דת וחברה. אמנם הכלים של סטטוס קוו, לוקליזציה, מיקח קואליציוני, פשרות סמליות ואוטונומיה נחלשו מאוד או פועלים בתנאים של חיכוך גובר, אולם הכוחות השונים מתאזנים בסופו של דבר סביב קונסנזוס חדש, המלווה באי נחת רבה. בתנאים אלו תיתכן הופעתו של מנהיג שידע לעטוף את מאזן הכוחות בחישוק של הסכמה ושיח מפשר.

בחירתו של ראש ממשלה חדש תחת האמנה "דרך חדשה" מסמנת מפנה ביחסי דתיים וחילוניים. ראש הממשלה מקים קואליציה רופפת של ארגונים חילוניים ודתיים, ונהנה מתמיכה חרדית רכה. ראש הממשלה מתמחה במשא ומתן ומתואר כמניפולטור של סמלים. תומכיו מציינים את האמפטיה המאפשרת לו לווסת קונפליקטים. הניסוחים שהוא מציע מעצבים את סדר היום. כך, למשל, בנאומו ביום השואה הצליח לעורר דיון ציבורי בשאלת המנהיגות החרדית בשואה מבלי להיקלע לעימות חזיתי עם החרדים, אלא להפך, להיראות כמי שמציע פרשנות אמפטיית, אם כי, ביקורתית. ביום ראשון לפני ישיבת הממשלה מתכנס חוג המדרש בו חברים רבנים, פרופסורים ואנשי ציבור.

ההיסטוריוגרפיה של מושג המנהיגות מגלה כי במצבים של שינוי חברתי, בזמנים של בין השמשות, צומחים מנהיגים המשנים את פני ההיסטוריה. יתר על כן, בשעה של משברים חברתיים נוצרים מנהיגים והוגים המציעים מפה חדשה המפענחת את המציאות, ומכאן

הכמיהה למנהיג חדש: בן גוריון חדש, הרב קוק חדש החזון אי"ש חדש. ניסיון לנבא את הופעתם של אלה, בעיקר על ידי מדעני החברה, נדון מראש לכישלון. הספקנים יראו בכמיהה למנהיגות חדשה ביטוי לרומנטיקה, היוצרת בדיעבד מיסטיפיקציה של גדולה על חשבון הכרה במורכבות של המציאות.

11 תסריט נושאי: שני אחים ושתי תנועות

עמירם גונן

שאלות שנשאלות בחברה החרדית

לקראת שנת תשס"ב ניסרה בחלל השאלה מה תהיה עמדתה של האוכלוסייה החרדית בישראל בסוגיית שותפותה ומעורבותה בכלכלה. עד אותה עת שרר בקרב האוכלוסייה החרדית הנוהג התרבותי הראשי של קיום 'חברת לומדים'. משאת נפשם של רוב הגברים הצעירים ושאינם צעירים הייתה לקיים אורח חיים מלא של לימודי דת, ולא של עבודה, אף על פי שהדבר היה כרוך בחיים בצמצום, בעיקר בתחום הדיור והצריכה היומיומית. דגם זה של 'חברת לומדים', בניגוד לדגם 'אליטת לומדים' הקיים באוכלוסיות חרדיות מחוץ לישראל התפתח בישראל על בסיס הדגם ההיסטורי של 'החלוקה', בעקבות המאמץ לשקם את עולם הישיבות שנכחד בשואה ועל רקע המציאות הישראלית הנוכחית של חובת שירות צבאי ושל מדינת רווחה נדיבה.

בכל זאת היו בין הגברים החרדים, בעיקר בין המבוגרים ביניהם, מי שהכירו או זכרו את הדגם הישן של 'אליטת הלומדים' בחו"ל או בארץ ישראל. המבוגרים שביניהם הכירו דגם זה בעצמם: אחרי מספר שנים בישיבה טרם עלייתם ארצה עברו בארץ-ישראל לחיי עבודה, חלקם אף שירת בצה"ל. הזיכרון הזה הועבר לדורות הבאים של תלמידי ישיבות ואברכים עם התגברות המצוקה הכלכלית בתוך האוכלוסייה החרדית ועם התעצמות הביקורת מבחוץ, מקרב חוגים לא-חרדיים. הביקורת התמקדה במידה הגורפת שבה אומץ הדגם של 'חברת לומדים' בקרב האוכלוסייה החרדית ובכך שהאוכלוסייה הלא חרדית היא שנושאת בסופו של דבר בעול השירות הצבאי ובעול התמיכה הכלכלית במי ש"תורתם אומנותם".

בחברה החרדית החלו להישמע קולות של ספק. "האם אנו יכולים לעמוד במשימה הכלכלית הקשה של קיום 'חברת לומדים', אשר בה מחויב כל צעיר לקיים אורח חיים שאין בו פרנסה הקשורה במלאכה? האם כולנו נהיה תלמידי חכמים על אף שיש בינינו מי שאינם כל כך חכמים? האם עלינו לדון את אלה שאין נפשם חושקת בתורה לסד של חיים בעל כורחם בישיבות?"

והיו ששאלו שאלות אחרות: "האם אין סכנה שהישיבות יתרוקנו אם יפתח הפתח לצאת מעולם הישיבות אל מעגל העבודה? האם הושלמה המשימה של שיקום עולם הישיבות שנהרס בשואה? האם לימוד תורה אינו מצווה הדוחה כל שיקול אחר? האם לא אמרו עלינו החוקרים באוניברסיטאות כי חברתנו תתרוסק, ואילו אנו מצאנו תמיד דרך לא רק לשרוד אלא גם לשגשג? ראו לאן הגענו! כמה תלמידי ישיבות יש לנו כיום, וכמה היו בראשית הדרך כשיצאנו אל מפעל השיקום? האם עכשיו אתם רוצים לפרוץ את המסגרת? האם לא חוונו

את הסחף הנורא שהביאו עלינו 'ההשכלה' והחילונית, רחמנא לצלן, עת צעירים יהודים במזרח אירופה ובצפון אמריקה פרשו מן החיים הדתיים והיו אף שיצאו מן העם היהודי בכלל? האם אתם רוצים שתהליך זה יחזור על עצמו בישראל? האם אינכם זוכרים את ימי מחנות העולים והמעברות כאשר הדיחו נערים וילדים לנטוש את התורה ולאמץ דרכי חיים נלוזות שהרחיקו אותם מן התורה הקדושה? זה מה שאתם רוצים שיקרה?"

והשיבו להם האחרים במידה רבה של גמגום: "אבל ככה קשה להמשיך, יש בינינו משפחות שאינן גומרות את החודש, וגם כספי הביטוח הלאומי ומלגות הלימוד ממשרד הדתות אינם מספיקים כדי לעמוד בצורכי המחיה. והצרכים הולכים וגדלים. הילדים רוצים יותר ויותר, וכשהם מתחתנים הם מצפים לדירה ולרהיטים ועוד כל מיני עזרות ותמיכות, ואנחנו - אנא אנו באים? ובכלל מה רע אם לא כולם ילמדו שנים רבות בישיבות? מה רע אם אחדים מאתנו יהיו לגברים אשר ישמחו לתמוך בעילוים ואף למצוא ביניהם חתנים לבנותיהם? למה לא נלמד מאחינו באמריקה, שם רק חלק קטן מן הגברים ממשיך ללמוד בישיבות ובכוללים במשך שנים רבות, ואילו רובם המכריע יוצא לאחר שנים ספורות בישיבה להתפרנס ממסחר וממלאכה, ואף שולח ידו במקצועות חופשיים. לא 'חופשיים' מה שאתם חושבים, אלא מקצועות כמו עורכי-דין, רופאים ומהנדסים, מקצועות שיהודים נהגו ונוהגים לעסוק בהם ולהתפרנס בהם בכבוד רב. רבים מהם אינם מתנתקים מן הלימודים. בערבים ובשבתות ואף בחופשות הם ממשיכים ללמוד ולעסוק בתורה. מה רע בחיים כאלה? איזה אסון יצמח מכך שרק הטובים ביותר יישארו בישיבות?"

וענו להם השוללים את היציאה למעגל העבודה: "אבל מה יהיה עם הצבא? הרי אם יעזבו הבחורים והאברכים הצעירים את הישיבות הם יצטרכו ללכת לצבא, ומה יקרה שם? אם לא באוהלה של תורה אז הם ייהרגו במלחמה, ועוד יותר גרוע, הם יצאו לשמד בצבא. הם יראו מסיבב את כל חיי הפריצות ואכילת הפיגולים, הם יוקפו בחילול שבת וחג, ולא יפלו בפח? האם יצר האדם אינו רע מנעוריו? האם אפשר יהיה לקיים בצבא חומות של קדושה שיפרידו בין בחורינו לחיילים האחרים? האם אתם רוצים שבחורינו יהפכו בצבא לגויים? זה מה שאתם רוצים?"

הוויכוח הציבורי בקרב החברה החרדית על תקפותו של הדגם הגורף של 'חברת לומדים' ועל הצורך להציל את החברה מן המצוקה הכלכלית הכבדה מנשוא נמשך גם בשנת תשס"ה. כל הניסיונות של ועדת טל ושל החקיקה בכנסת שבאה בעקבותיה לאפשר לצעירים חרדים למצוא את דרכם אל שוק העבודה באמצעות הנחות שונות ומשונות מן השירות הצבאי לא הועילו הרבה. רוב הרבנים וראשי הישיבות והעיתונים החרדיים פעלו נגד "הפיתויים" ו"המכשלות" של ועדת טל, אולם בכל זאת היו כמה רבנים אשר הבינו כי יש לעשות מעשה ועמדו בלחץ של רבנים ועסקנים חרדים אחרים. למרות ההתנגדות הם פעלו להוציא מן הישיבות את "מי שלא יכלו או לא רצו". הם הקימו מסגרות מתאימות לבחורים אלה וסייעו בידם לצאת אל שוק העבודה ואף לעבור אימונים ותקופת שירות קצרה ביחידות מיוחדות לחרדים במסגרת צה"ל. היו גם רבנים ואישים חרדים אחרים אשר הקדישו את מרצם לפיתוח מסגרות של שירות אזרחי מתאים עבור יוצאי ישיבות, על אף שתהליך החקיקה בעניין זה שהחל בכנסת בשנת תשס"ג עדיין לא הושלם. האוכלוסייה החרדית בחנה מקרוב

מה יצא מכל הניסוי הזה, למרות ההתקפות על רבנים אלה ועל הבחורים והאברכים שהלכו אחריהם.

משה צימרמן וחבורת "מחפשי דרך"

משה צימרמן היה אחד מהבחורים שהתעניינו בניסוי שנועד לאפשר לצעירים חרדים דגם אלטרנטיבי לזה של 'תורתו' אומנותו'. הוא התלבט בשאלה כיצד הדבר נוגע לו, אך לא דיבר על כך עם אחיו יעקב, ששלל כל שינוי במתכונת הישנה. יעקב אהב את הלימודים התורניים המלאים ולא היה מודאג מן העתיד הכלכלי הצפוי לו. הוא ראה לעצמו עתיד של 'כלי קודש', וגם מוריו בישיבה חשבו כי למדנותו תסייע לו להגיע רחוק. "הוא עוד יהיה רב גדול בישראל ויעלה עשרת מונים על אחיו הבכור, משה. הוא ילך בדרכיו של יעקב אבינו. ומשה, מה כבר יכול לצאת ממנו? עשו יהודי ואולי קצת יותר. הוא כל הזמן מתחבר עם כל מיני חבר'ה שידיחו אותו מדרך התורה".

משה היה חבר ב"מחפשי דרך", קבוצה של בחורי ישיבות שראו כי הם נידונים למצוקה כלכלית ולניתוק מן החיים התוססים שמחוץ לכותלי הישיבות. הם זכרו את סבא שלהם שהיה יהודי אדוק במצוות וגם ידען לא קטן בתורה אך בה בעת גם עסק לפרנסתו בכבוד, תמך במוסדות תורה וגמילות חסדים וגם עזר לילדיו להסתדר באופן חומרי בחיים וגם להשאיר משהו לנכדים. משה וחבריו התגאו כל אחד בסבא שלהם, אך יחד עם זאת חשו אי-נוחות אל מול העתיד הצפוי להם. אם הם ימשיכו כך, כפי שהדברים מתנהלים כיום בחברה החרדית, לא יוכלו לעזור לעצמם, ובודאי לא לילדיהם ולנכדיהם.

אנשי "מחפשי דרך" פגשו בחורי ישיבות המגיעים מחו"ל ללמוד במוסדות התורה של ירושלים ובני-ברק, ושמו לב להשקפתם האחרת על החיים. ה"חוצניקים", כפי שקוראים להם בישראל, רואים לנגד עיניהם קריירה משולבת של לימודים ועבודה. הם כבר הכינו את עצמם לקראת זאת במנות קטנות והדרגתיות של לימודי חול, לימודים שיעניקו להם בסיס טוב להכשרה מקצועית ואולי אקדמית. בחדר אשר חוצניק שוכר לעצמו בעת לימודיו בארץ יש בדרך כלל מכל טוב: כל מיני מכשירים אלקטרוניים וגם בגדים נאים. המעות תמיד מצויות בכיסו ובשפּע. הוא גם לא נמנע מלנעול נעלי ספורט אופנתיות, ואפילו מוכן להתגנדר שלא כדרכם של בני ישיבות מישראל.

חברים בחוג "מחפשי דרך" שוחחו עם כמה בחורי ישיבה לשעבר, שלמרות הלחץ הסביבתי יצאו למעגל העבודה ומצאו אותו מרתק. הם שמעו מאותם גברים כי השירות הצבאי הקצר היה אתגר מעניין, שהם זוכרים אותו לטובה, כי האימון הצבאי העניק הרגשה של עצמה אישית. הגברים גילו שהם יכולים להיות די טובים באימוני נשק ומכשירי לחימה, והדבר נטע בהם תחושה של ביטחון עצמי לגבי אפשרויות תעסוקה העשויות להיות מתאימות להם בעתיד.

"מחפשי הדרך" גם שמעו מן הגברים הצעירים על עבודה במחשבים ובתקשורת. הם שמעו על השבחים להם זוכים יוצאי הישיבות על חריפותם ועל היצירתיות שלהם. הם שמעו איך מנהלי חברות היי-טק מחפשים בנרות יוצאי ישיבות, שלמדו קצת על מחשבים ואפילו כאלה שלא למדו, בשל היותם "חומר מצוי". הם שמעו כי במשרדים ובמפעלים של ירושלים עובדים אלפים רבים של חרדים. הצטרפו אליהם לעבודה נשים חרדיות העובדות "מן הבית".

נשים אלה גילו בהמוניהן כי באמצעות התקשורת אפשר להתפרנס בבית. כל מה שצריך זה מחשב, מודם ו'טל-עמל' - מכשיר חדש המנהל את סדר העבודה של מי שעובד בבית עבור חברה גדולה שמשרדיה מפוזרים במקומות שונים בעולם. מכשיר ה'טל-עמל' הומצא על-ידי קבוצת סטארט-אפ של נשים חרדיות בקרית-יערים (טעלז-סטון). הן החליטו שלא ייתכן שהמרחק מהר חוצבים ומהגן הטכנולוגי בירושלים יפריע להן לעזור לפרנס את משפחותיהן, וכי לא ייתכן כי רק בני-זוגן יוכלו לצאת לעבודה, ואילו הן תיאלצנה להישאר בבית או להסתפק בתעסוקה מקומית של הוראה או שירותים אישיים. בעזרת ייעוץ של אישה חרדית שעלתה מארצות-הברית, מומחית לתקשורת מחשבים, הם הגיעו לפיתוחו של מכשיר ה'טל-עמל', המאפשר להן לפעול מביתן כאילו היו במשרדי החברה בירושלים. כך הן מצליחות לקיים שני צרכים: הן ממשיכות לדאוג לענייני הבית ולגדל את הילדים וגם נמנעות מעבודה במחיצתם של גברים. כך מאפשרת להן הטכנולוגיה החדשה להישאר נאמנות לעקרונות המסורתיים של החברה החרדית.

בעקבות כל אותם פגישות וסיפורים מפה לאוזן החליטו משה וחבריו לחפש דרך חדשה ולהכין את הקרקע לכך בעוד מועד. מאחר שהם עשו זאת בצנעה רבה כדי להימנע מעינא בישא לא נספר כאן על ה"איך" וה"היכן", וגם לא נסגיר את כל הדרכים והאמצעים כדי לא להקשות על בחורים ואברכים המחפשים עדיין את דרכם כיום, שנת 2015. משה הקפיד במיוחד שלא לחשוף את מהלכיו לקראת מחוז חפצו, עולם האמנות. עוד בהיותו ילד הוא הרבה לצייר, לשרטט ולגלף. הוריו לא אהבו את העיסוקים 'האומנותיים' של משה, ובמיוחד לא אהב זאת אחיו הקטן ממנו, יעקב. האח היה מאיים כי ילשין עליו בכל פעם שנדמה לו שהציור עובר את המותר. "משה, בשביל מה אתה צריך לצייר?" - היה יעקב נוהג לשאול את משה, ומיד פוסק - "יהודים צריכים לעסוק בתורה, ללמוד להתעמק, והציור הוא ביטול תורה ופתיח לדבר עבירה". משה הבין שהוא צריך להתרחק מעינו הצופייה של אחיו ומהערותיו המביכות. הוא המשיך לצייר בהסתרה, וכל פעם נדהם מן האיכות ומהיצירתיות שהוא גילה בעצמו. הוא לא הבין את מקור היצירתיות שבו. אף אחד במשפחה לא עסק בציור. מובן שלא היו ציורים בבית הוריו, וגם מה שראה בבית הכנסת לא היה ציורים אומנותיים. "אולי אחד מאבות אבותי עסק בציור?" - תהה משה, והמשיך לצייר בכל פעם שהצליח להתחמק למקום המסתור שלו.

יעקב צימרמן ו"נטורי עם עולם"

יעקב צימרמן התיימש מאחיו משה. הוא לא הבין מדוע משה אינו מקדיש את כל זמנו ללימוד התורה, אלא מחפש לעצמו עיסוקים מוזרים. הוא עצמו ידע מה הוא רוצה לעשות לאחר הלימודים בישיבה הגדולה. הוא היה נחוש ללמוד בכלל עד שיהיה גדול בתורה ואף לכתוב ספרי חידושים בענייני נישואין וגטין. הוא ידע שנושא זה יעסיק מאד בשנים הבאות את יהדות התורה בכלל ואת גדולי התורה בפרט בשל הסכנות הגדולות של העלייה מארצות רוסיה, אותה עלייה שהגיעה לפני עשר וחמש עשרה שנה ומילאה את הארץ במי שאינם יהודים או שהם בספק יהודים. ילדיהם הגיעו עתה לפרקם, והם מהווים סכנה לעם היהודי היושב בציון. יש להתגונן מפני סכנה זו על-ידי מערכת מדוקדקת של הגדרות הלכתיות, של נהלים חמורים ושל מידע מפורט על מי שהוא יהודי ומי איננו יהודי. "הסכנה הזאת היא בנפשו של העם היהודי, ואני חייב להקדיש את עצמי להתגונן בפניה בחרמה" - קבע לעצמו

יעקב, ומיד חזר אל הדף במסכת גיטין כדי להיות בקי בה עד תום. הוא כבר החל לחשוב על הקמת חבורה של תלמידי ישיבה שיפעלו להגנת העם מפני נישואין לא-רצויים עם מי שאינם יהודים על פי ההלכה, ואפילו חשב על שם לאותה חבורה - "נטורי עם עולם". בהתחלה חשב יעקב על שם קצר יותר, סתם "נטורי-עם", אבל זה נשמע לו יותר מדי ציוני. לציונים יש כל מיני שמות המסתיימים בתיבה "עם". זה עוד מן התקופה הלאומנית שלהם, כאשר הם קראו ליישוביהם בכל מיני שמות ציוניסטים כמו גבר-עם, משגב-עם וניר-עם, וגם לאולמות ההצגות וההופעות הלא-כשרות קראו לפעמים "בית העם". לכן החליט להוסיף את התיבה "עולם" וגם כדי לציין כי רק על ידי התבדלות מוחלטת משאר משפחות האדמה, על פי צו אלוקי, יכול היה עם ישראל להתקיים אלפי שנים ולהיות באמת עם עולם. יעקב ידע, פחות או יותר, מי יהיו חברים ב"נטורי עם עולם" - כל מי שאין להם כל מיני מחשבות משונות בראש ולא נתפסו למחשבות עברה, מי ששוללים לחלוטין את האפשרות ללכת לצבא ולו לתקופה קצרה ומי שמתכוונים להמשיך בלמודי קודש בישיבה עד הסוף, עד שיהיו ראשי ישיבה או לפחות מורים בה. הוא יקפיד שרק הטובים והראויים ביותר, שישמרו על הגחלת וגם יגבירו את אור התורה, הם שיהיו במחנהו, והם שלא ייתנו לבדל של מחשבה זרה לחדור אל עולם התורה.

מצא אישה מצא טוב

בשנת התש"ע כבר היו משה ויעקב נשואים. יעקב הקדים להינשא אף-על-פי שהוא צעיר מאחיו בשנה וחצי. הוא הקפיד להינשא בגיל שמונה עשרה ורמז לאביו בלשון ברורה למדי כי הוא מצפה ממנו "לסדר" לו נישואין עם בת למשפחת רבנים חשובים "אבל גם שיהיו עשירים" - הוסיף - "חשוב שיהיה לנו כל מה שצריך כיהא לעילוי המתעתד להיות גדול בתורה ושאינו צריך להתפלש במצוקה, אלא לחיות בדירה נאה". וכך אכן היה. הוא מצא את דרכו למשפחת רבנים ולדירה נאה באחת משכונותיה היוקרתיות של ירושלים החרדית.

משה לעומתו פחד מבת רב. הוא חש כי זו מלכודת שממנה אין מנוס. להיכנס בנישואין למשפחת רבנים פירושו של דבר סתימת הגולל על כל הציורים, על כל המחשבות ועל כל התקוות. במקום ציורים יהיו לו ספרי קודש עמוסים לעייפה בעופרת וזיעה, ובמקום המחשבות הישנות הוא יעסוק במסכתות מוכרות ונדושות העוסקות בעניינים של עולם האתמול, ואילו הוא כולו סקרן להציץ אל עולם המחר. הוא וחבריו ב"מחפשי דרך" החליפו דעות על עניין הזיווג העתידי ונשבעו שלהם זה לא יקרה. לא בת רב ולא נכדתו של רב ואפילו לא משהו דומה לזה. הם צריכים לתור את העולם החרדי המוכר להם ולזהות בחורות שניכר בהן שגם הן מחפשות דרך. איך מגלים זאת, יצטרכו ללמוד. הם לא הכירו עדיין נשים צעירות המועמדות לנישואין. החיים בישיבה ניתקו אותם מכל קרבה לנשים צעירות שאינן בנות משפחתם הישירה. ואכן כאן נמצא הפתרון. הם ביקשו מכל אחד מן החבורה לתאר ולאפיין את אחיותיהם, אפילו את אלה שהן עדיין צעירות. לדעתם, אפשר וכדאי לחכות בשביל מישהי המתאימה לרוח החבורה ולבחון אם יש כאן פוטנציאל לזוג עתידי שלא ייפול למעמסה מכל הבחינות, אך בעיקר מבחינת העניין העיקרי של החבורה, עניין הדרך העתידי. אם אפשר, ניתן יהיה לגייס את חברותיהן של האחיות שגם הן קורצו מאותו חומר. וכך, במשך כמה שנים נבנה והלך מאגר של מועמדות להיות בנות-זוג מתאימות לחברים בחבורת 'מחפשי דרך'. לא כל הבחורות האלה ידעו שהן כלולות במאגר זה, אך היו כאלה שידעו אף

ידעו, ואף ראו את עצמן מועמדות להיכלל בחבורה, כעין עזרת הנשים של החבורה. הייתה בכך חדווה רבה לנשים החרדיות הצעירות. גם הן תלו תקוות רבות בעתיד שיצמח להן מן הקשר הבלתי נראה לחבורה זו. גם הן, כמו הגברים הצעירים, חיפשו דרך חדשה שתאפשר להן לשמור על זהותן החרדית, תוך שילוב עם העולם ה"אסור" שמסביבן. הן חיפשו דרך לצאת מד' אמותיו של קן המשפחה. הן רצו לגדל ילדים רבים, אך לאו דווקא בתנאים של סגירות ומצוקה. הן לא רצו שגידול ילדים יהיה עולמן היחיד. הן חיפשו להיות שותפות בחידושים של עולם העבודה תוך שמירה על קשר עם עולם התורה. הן ידעו שרק עם בחורים כמו אחיהן או האחים של חברותיהן, הקשורים בחבורת "מחפשי דרך", הן יוכלו לצאת מן הגורל הצפוי להן. הן רצו להיות כמו אשתו של משה, אחת מהן, אחת כמותן, שעובדת מחוץ לבית, ולבעלה אין טענות כלפיה על מקום עבודתה שעובדים בו גם חילונים. הן לא רצו להידמות לאשתו של רבי יעקב צימרמן, גיסתו של משה.

אשתו של יעקב דווקא שמחה מאד בבעלה. המסלול הנוסק שלו כרב באחת הישיבות החשובות של ירושלים מילא את ליבה גאוה וסיפוק. היה זה בהתאם למסורת משפחתה. היא ידעה כבר בצעירותה שהדרך להגשים את מסורת המשפחה הוא להינשא לעילוי צעיר, שיגיע לדרגת לימוד תורה של אביה, דודיה וכמובן של סבה, הרב החשוב והגדול של קהילה במזרח אירופה, אשר ספרו "אמרי אהרון" נחשב לאחת היצירות ההלכתיות החשובות העוסקות בהלכות נישואין וגטין. היא שמחה מאוד על כי בעלה הולך בדרכו של סבה והייתה בטוחה שהוא יגיע לדרגת חשיבות דומה, ועוד באותו תחום הלכתי. כדי לקשור קשר בין הסב הגדול לבין בעלה, קראו לבנם הבכור אהרון.

אשתו של יעקב נשארה בבית לגדל את הילדים ולהפוך את ביתם לבית ועד לתלמידי חכמים. אנשים תמיד נכנסים ויוצאים ומתבשמים בדברי תורה, והיא עסוקה באירוח מאחורי הקלעים ומאזינה לדברי השבח אשר מעתירים האורחים על דברי החכמה של בעלה מזה, ולהבדיל, על דברי המאפה שהכינה במטבחיה. בכל פעם שבאים אורחים והיא מתרגשת כל כך היא נזכרת בצער באחיו של יעקב, משה, אשר לא הגיע למדרגה הגבוהה של חכמה ולימוד תורה כאחיו ומבייש את אחיו בדרכיו הנלוזות. היא לא רק מצטערת על כך, היא גם כועסת מאד, והיא אמרה זאת פעמים אין ספור לבעלה - "שהוא לא יבוא לכאן. אין לא מה לעשות כאן. מי שלא המשיך ללמוד בישיבה והלך לעבוד ולעסוק בעניינים של חול אין לא מה לחפש בביתנו, אפילו שהוא אח שלך. כאן זה בית של גדולים בתורה, ולא של גרפיקאים, רחמנא לצלן. מי יודע איזה ציורים הוא מצייר לו. ואולי במקרה הוא מצייר את מודעות התועבה שמדברים עליהם בעיתונות שלנו בחמה שפוכה? אני לא רוצה לראות אותו בבית שלי ואפילו לא ברחוב. אם אתה רוצה להיפגש אתו תעשה את זה מחוץ לשכונה ולא הרבה פעמים".

תשע"ה

בשנת תשע"ה כבר הייתה חבורת "מחפשי דרך" הגרעין ההיסטורי של תנועה רחבה של יהודים חרדים אשר בנו גרסה חדשה-ישנה של יהדות חרדית בישראל. התנועה הייתה רחבת ידיים תרתי משמע: גדולה ומתפשטת וגם מכנסת ומקבצת אנשים מחוגים שונים המבקשים לחזור אל החיבור ההיסטורי של 'תורה ועבודה', שהדריך חלקים נרחבים של היהדות הדתית, ואף חלק קטן של היהדות החרדית. התורה - אותה תורה, אך העבודה הייתה עבודה חדשה,

עבודה ברוח הזמן. הם לא הלכו מאחורי המחרשה או העדר ולא עסקו בחייטות או בסנדלרות, אלא במקצועות המתוחכמים של התעשיות המתקדמות. הם השתכרו משכורות מכובדות וידעו לעשות לביתם ברווחה. הם רכשו לעצמם שם של חוד החנית בפיתוח הכלכלי החדש של ישראל. יהודי בעל זקן ופיאות היה חיזיון נפרץ בחברות היי-טק ובחברות המסחר הבינלאומיות. אנשי תנועת "מחפשי דרך" היו הבעלים והמנהלים של כמה מן החברות התעשייתיות המובילות. לא היו אלה חברות לחרדים בלבד: היו שם כולם, יהודים ולא יהודים, יהודים חרדים, דתיים ואחרים. היו גם נשים בעמדות בכירות. לא ניכר מתח בין חרדים ללא חרדים, אם כי היו מקרים של מתחי עבודה בין מתחרים או בין קליקות ואסכולות. קשה היה לזהות חפיפה בין התחברויות אלה לבין הרכב תרבותי.

חלק ניכר מן החרדים הקשורים ברוח תנועת "מחפשי דרך" התגורר בשכונות שאינן חרדיות. לא הייתה כל בעיה של אספקת שירותים מתאימים או חינוך. חידושי התחבורה והתקשורת אפשרו לשלוח את הילדים בקלות לכל בית ספר חרדי במרחב העירוני והמטרופוליני. בחירת מקום המגורים לקחה בחשבון את מיקומו של בית כנסת הפועל ברוח הכללית של "מחפשי דרך". רבים ויתרו גם על תנאי זה, כי בסופו של דבר תפילת שחרית היא תפילת שחרית, ותפילת מעריב היא תפילת מעריב, בכל בית כנסת. אמנם, לרבים מהקשורים ב"מחפשי דרך" היה חשוב להתפלל בבית כנסת של אחד משני נוסחי התפילה האשכנזיים, אך מדי פעם היו פוקדים גם את בית הכנסת השכן של אחת העדות המזרחיות, כי תנועתם הקיפה גם רבים מבני עדות אלה, אשר לא רצו להתגדר כמזרחיים דווקא. הפתיחות של תנועת "מחפשי דרך" קסמה להם, היא נראתה להם דומה למדי לפתיחות ולסובלנות הדתית שאפיינה את החברה היהודית המזרחית. בשנת תשע"ה עדיין לא היה ברור אם תנועת "מחפשי דרך" פושטת את לבושה האשכנזי המקורי, אך ניכרו כבר סימנים כי מזרחיים רבים מצטרפים אליה בשל אופייה המתון והפתוח. היו בין המצטרפים המזרחיים רבים אשר לפני עשור ומעלה הצטרפו לתנועת ש"ס, אך עם הזמן התרחקו בשל התגברות הדגם של 'תורתו אומנותו' בקרב תנועה זו, ככל שרבו בוגרי מוסדות החינוך התורניים של התנועה.

תנועת "נטורי עם עולם", לעומת זאת, הכריזה בשנת תשע"ה על הסתגרותה משאר חלקי המדינה והעם. כל חברי התנועה היו רשומים בספר יוחסין משלה. לכל רב של התנועה היה עותק של ספר זה, והוא התעדכן באופן שוטף על-ידי בסיס נתונים דינמי. התנועה הכשירה צוות מיוחד מקרב בחורי הישיבות לנהל את בסיס הנתונים הזה. לכל אדם בבסיס נתונים זה היה כרטיס מחשב המזהה אותו ומאפשר לו להיות חבר בגופים צרכניים של התנועה, המספקים שירותים שונים, ממזון ועד חינוך. בראש התנועה עמד רבי יעקב צימרמן. בדיון במרכז התנועה לקראת סוף תשע"ה העלה הרב שתי הצעות לדיון: האחת - להמשיך ולכלול בספר היוחסין האלקטרוני של התנועה את כל מי שהוא יהודי לפי ההלכה, בין אם הוא חבר מוכר בתנועה ומקיים את ההלכה על-פי דרכה ובין אם לאו. (האחרונים אינם זכאים לכרטיס חבר בתנועה עם כל הזכויות הכרוכות בכך.) ההצעה השנייה הייתה לכלול בספר היוחסין רק את חברי התנועה המוכרים על ידה ומקיימים את דרכה. רבי יעקב צימרמן ביקש להמשיך את הנוהג המקובל. הוא התקשה להתנתק מאחיו למרות התהום שנפערה ביניהם. הוא המשיך להיפגש בצנעה עם אחיו משה במשך כל אותן השנים מאז נפרדו דרכיהם על אף הפגנת אי הנחת של אשתו. באספה השתתפו גם כמה רבנים צעירים שנקעה נפשם מכל "הכופרים"

ו"המתיוונים", הפוגעים בקודשי ישראל ומעוותים את תורתו, ועל אף שהם מתקראים משום מה "חרדים" הם מצויים במחנה אחד עם הרפורמים. האספה הייתה סוערת מאד, ונאמרו בה דברים קשים שהניר אינו סובלם (אם כי הם עשויים להתפרסם מחר בעיתונה של התנועה). ההצבעה עמדה להתקיים לקראת חצות. בשעה אחת עשרה וחצי כבה האור באולם הישיבות בשל הפסקת חשמל. המשתתפים התפזרו לבתיהם. מרכז התנועה יכנס שוב בעוד שלושה שבועות. כשטיפול ההכרעה נשוב לדווח על ההתפתחויות.

נרשם בירושלים, ח' אלול תשע"ה.

12 תסריט נושאי: מתי החתונה

נפתלי רוטנברג

-מתי החתונה!?

-מה!?! לא שומעת!!!

-אז תסגרי את המים for God sake **מתי ה ח ת ו נ ה?!!!**

גדי, אל תצעקי! אני עוד מעט גומרת להתקלח, וכשאצא אגיד לך בדיוק. זה רשום אצלי על פתק באיזה שהוא מקום...

-מתי את יוצאת?

-תן לי עוד עשר דקות... רבע שעה...

-אין לי עשר דקות. פול עוזב את המשרד בעוד עשר דקות שזה חמש אצלם בניו-יורק ואני חייב לו תשובה כרגע!

-אז מי אמר לך לחזור הביתה מה ע ב ו ד ה בשתים עשרה בלילה?

-את שוב מתחילה... איפה ההזמנה!?

-על המקרר.

for God sake! הם שכחו לכתוב תאריך!!! אני לא מאמין!!! גלית!!! גלית!!! תסגרי רגע את המים... אה הנה... החופה תתקיים א"ה בשעטר"מ... איזה שעטר"מ? זה בכלל בבני ברק!!! החופה תתקיים א"ה בשעטר"מ אור ליום שלישי לסדר בהעלותך י"ב בסיוון ה' תשפ"ד... OJ ! הם כתבו רק תאריך עברי...!

את שומעת, גלית!?! הם לא כתבו פה תאריך נורמלי! מאיפה אנשים ידעו מתי לבוא? איך אני אדע עכשיו מה להגיד לפול? איפה הטלפון של הישיבה של בן? אה הנה...

-הלו... זה הטלפון הציבורי של ישיבת נתיבות החוזרים? תעשה לי טובה ותראה אם אתה יכול לקרוא לבן תמיר.

-לתמיר כהן?

-לא לבן.

-זה ישיבה, כולם כאן בנים.

-נו תעשה טובה, זה הבן שלי קוראים לו בן... בעצם אולי אתם קוראים לו בנימין.

-אה החתן! בנימין תמיר. אתה אבא שלו? מזל טוב, באמת מזל טוב. מתי החתונה?

-תעשה טובה אני ממחר! אתה יכול לקרוא לו?

-אני אראה אם הוא עוד בבית המדרש...

-אבא?

-בן! יופי שמצאו אותך. אתה בסדר? מתי החתונה?

-אבא, נהדר שהתקשרת. אני חייב לדבר אתך ועם אמא. אתה מדבר מהבית?

-כן בן. אני בבית ותכף אחזור אליך רק תגיד לי מהר מתי החתונה. אני חייב לתאם עם המשרד בניו יורק. אתה זוכר, פול.

"-זה ביום שלישי בדיוק שבוע אחרי שבועות. לא מה אני אומר, ביום שני בערב שזה כבר יום שלישי, פעמיים כי טוב. העלייה לתורה בשבת נשא וזה ביום שני שאחרי.

-בן בחייך, תגיד לי מתי זה יוצא לפי התאריך האמיתי. אני יודע שזה מתישהו ביוני אבל מתי?! אני חייב לתאם עם ניו יורק ופול עוזב עוד שתי דקות.

-אבא אני באמת לא זוכר... מצטער... אבל אתה יודע תגיד לפול את התאריך העברי, הוא הרי למד בישיבת נר ישראל בבולטימור...

-אתה חושב שהוא מבין בזה? בסדר בן. תישאר ליד הטלפון הציבורי אני כבר חוזר אליך..

-Hello, may I speak to Paul Lewinsky? This is Gad Tamir from Israel.

-Paul Lewinsky!

-Hi Paul, Nimrod is speaking. How is it going?

-O Nimrod! Wonderful, you Israelis never know our time: I love you but I have only ten seconds.

-Paul it is about schedule! Ben's wedding will take place on ...

-Mazel tof! What date?

-on...

-yes?

-yud beit sivan...

"-Good! Monday evening the 18th ...

-הלו, בן זה שוב אבא.

-אבא, אני צריך לדבר אתך על משהו ומבקש מאוד שלא תיפגע.

"עזוב שטויות, בן. מה הבעיה?"

-אבא, אתה ואמא צריכים ללכת לרבנות כדי שיאשרו שאתם יהודים.

-????!!

-אבא, אתה עוד שם?

-כן אבל מה פירוש? ואיך קיבלו אותך לישיבה אם אנחנו לא יהודים?

-אבא, תפסיק. בטח שאתם יהודים, אבל אתם לא רשומים אצלם ברבנות, כי התחתנתם באזרחי. וגם סבא וסבתא נדמה לי שאמרו שהתחתנו בקפריסין.

-כן אבל אנחנו התחתנו באזרחי בארץ. עשרים שנה. איך שהזמן רץ.

-אז תבואו לתחקיר ברבנות?

-אם מוכרחים.

-אתם צריכים להביא כל מסמך אפשרי. אני חושב שסבתא שומרת את הכתובה של סבא וסבתא של אמא. תראה אם אתם יכולים להביא גם עדים. איך קוראים לחברים הדתיים שלכם, הרב הזה...

-סטיב וחיה. הוא רב קונסרבטיבי.

-אוי, לא אבא. זה רק יפריע. אל תשאל איזה בעיות יש עם הוכחת היהדות בצד של קרן. המשפחה שלה ממש לא משתפת פעולה.

-ובלי כל התחקיר הרבנות לא תחתן אתכם? אתה הרי בחור ישיבה, וקרן בעלת תשובה חסודה מה הבעיות שלהם?

-אני בכלל לא לוקח רב מהרבנות. הראש-ישיבה שלי מסדר לנו חופה וקידושין, כלומר הוא יהיה הרב בחתונה.

-אז מה הבעיה? תירשמו באזרחי, ושהוא יחתן אתכם אחר-כך... סתם... צחקתי. אנחנו נבוא לתחקיר ונקבל אישור יהדות. אל תדאג. אנחנו בכל זאת יהודים.

-אבא, רעיון מצוין. אתה גאון! עזבו את התחקיר. נלך להינשא באזרחי במשרד הפנים ואחר כך ר' אליהו, כלומר הראש ישיבה יחתן אותנו... זה פותר את כל התחקירים המיותרים. אפשר לדבר עם אמא?

-גלית!!! הבן שלך רוצה לשמוע את קולה של אמא... הנה בשבילך היא יוצאת מהמקלחת! קבל את אמא...

הרקע לסיפור: בשנת 2006 מתפרסמים מחקרים המצביעים על גידול מסיבי במגזר החרדי והדתי במדינה. החילונים יהוו בעתיד על פי מחקרים אלה 14 אחוז מהציבור היהודי ו-9 אחוזים מכלל ציבור האזרחים. מצב זה מכניס לחרדה את האליטות החילוניות, והן פועלות בכל כוחן לקידום חקיקה שמטרתה החלשת הממסד הדתי. באופן בלתי צפוי זוכה הצעת החוק הקוראת לאפשר לאזרחי ישראל חופש בחירה בין נישואים ברבנות הממוסדת לבין נישואים אזרחיים לתמיכה של מנהיגות רבנית ושל חלק בלתי מבוטל של הציבור הדתי. חוק

נישואין וגירושין תשס"ו - 2006 קובע שני מסלולים מקבילים לבחירתו של האזרח: נישואים אזרחיים בלשכות משרד הפנים או נישואים דתיים בלשכות הרבנות הממלכתית.

הגידול המסיבי של המגזרים הדתיים והחרדיים נמשך. המרכז המסורתי מושפע מאוד ממגזרים אלה מבחינת זהותו, וביטול הכפייה הדתית מקרב אותו יותר ויותר לאורח חיים דתי-מסורתי. החילוניות ממשיכה להתקיים במסגרות אליטיסטיות מצומצמות.

הגידול העצום של הסקטורים הדתיים והחרדיים גורם לביטול השפעתם של גורמים מרכזיים על הציבור כולו. השפעתם של דמויות העבר, כמו הרב שך, הרב עובדיה יוסף, הרב שלמה זלמן אוירבך ואחרים הפכה מזמן מושא לנוסטלגיה ולמחקרים סוציולוגיים. בציבור הדתי והחרדי מתפתחת מגמה חזקה של ריבוי אמונות והתנהגויות, ארגונים ותנועות חדשות. גם הביטוי הפוליטי מתפצל בין מספר רב של מפלגות סקטוראליות, וגוברת המעורבות הדתית-חרדית כמעט בכל המפלגות הכלליות. הפוליטיקה הדתית איננה מייצגת עוד עניינים דתיים כלל לאומיים, כמו גיור, שבת, נישואים וגירושין.

* * *

סבא וסבתא של בן התחתנו בצעד של מחאה בנישואים אזרחיים בקפריסין בסוף שנות השבעים. גלית וגד, ההורים של בן, היו הזוג הראשון שנישא כחוק בנישואים אזרחיים בישראל עם כניסת החוק לתוקפו בשנת 2006. בן, כמו רבים מחבריו, חזר בתשובה כבר במהלך התיכון, עבר לישיבה, והוא עומד להינשא בגיל צעיר לקרן, חוזרת בתשובה אף היא. השנה היא 2024 ה'תשפ"ד.

13 תסריט נושאי: אלימות ספורדית בדמוקרטיה ציבה או לדמותו של פנחס בן ישראל

נרי הורוביץ

נקודת המוצא בתסריט של הידרדרות לאלימות פוליטית בין חילונים לדתיים מניחה כי הפוטנציאל לקונפליקט הוא פונקציה של שני גורמים: דתי ופוליטי. הגורם הדתי קשור במידת הפסימיות של החברה הדתית מול רוחות משתנות, ואילו הגורם הפוליטי כרוך ביכולתה של המערכת הפוליטית הכללית להקטין או לווסת את החרדות של המאמינים. בחינה היסטורית מלמדת אותנו כי קנאים מפקיעים את הריבונות מן המנהיגות המסורתית, בשעה שזו אינה מוכנה או אינה מסוגלת לפעול, וכאשר דרגת האיום על החברה גבוהה במיוחד. לעתים הקנאי הוא מי שמבצע, לכאורה, את רצונה של המנהיגות הדתית, ולעתים הוא מתריס בעקיפין גם נגדה. זה מקור החרדה הגדולה במחשבה היהודית מפני הופעת הקנאי והבלמים הרבים המונחים על פעולתו. אחד מאדמו"רי לובביץ' דימה את הקנאי לסיכה בלי ראש שנכנסת בגוף ולא ניתן להוציאה. אחרים הזהירו כי בין גן העדן של קנאים לגיהנום של רוצחים מבדיל רק חוט השערה.

הקנאות מהווה את השער שדרכו מתפרץ האקטיביזם הפוליטי האלים שמסתתר כמנגנון חירום בחברה הדתית. ההקשרים ההיסטוריים של מעשה הקנאות מגוונים, אולם ניתן לראות, הן בניתוח טקסטואלי והן במסגרת קונטקסטואלית היסטורית, כי הופעתם של קנאים כרוכה במצבים של משבר חברתי ושינוי ערכים, ולעתים היא מבטאת חרדה מפני עבודה זרה. היגיון סוציולוגי נפתל יוצר מצב ששתי ההופעות המאיימות של הקנאי מופיעות, לא פעם, בסמיכות זו לזו. יתר על כן, האיום של שינוי אורחות חיים מתנקז אל התחום האישי של צניעות מינית, ואילו העבודה הזרה משמשת איום פוליטי יותר.

המפגש של החברה היהודית עם ההלכה של "קנאים פוגעים בו" מלמד על אחד מכמה שערים אשר דרכם יכולים יחידים או קבוצות קטנות לנסות לעצב את סדר היום של החברה המסורתית באמצעים אלימים. ניתן להסביר את ההופעה הנדירה של מעשי קנאות פוליטיים בחברה היהודית ביעילותם של בלמים שונים, בפסיביות הפוליטית, בהיעדר ריבונות יהודית, ביעילות היחסית של מנגנוני הפיקוח הפנימיים, בסולידריות היהודית מול עולם עוין ובמנהיגות דתית מרסנת. אולם על אף בלמים אלו היו בתוך חברת המאמינים גילויים של אלימות, שמשמרות הצניעות לסוגיהן מהוות גלגול מאוחר שלהן.

כדי לזהות מוקדים להתגבשותה של השראה או של ארגון קנאי יש להרכיב את הזיכרון ההיסטורי-הלכתי של החברה היהודית המסורתית על סדר היום של החברה הישראלית. במונחים פוליטיים מדובר בהופעתו של רדיקליזם דתי או פונדמנטליזם כמזג פוליטי. בהקשר

זה יכולה ההיסטוריה הקצרה של החברה הישראלית לספק דוגמה לאפיקים ולערוצים המובילים אל הקנאות.

הקנאי הדתי הפוטנציאלי במדינת ישראל, פנחס בן ישראל, יכול להגדיר את החברה בתוכה הוא חי בכמה אופנים. פנחס עשוי לראות את עצמו כחלק מחברה דתית בעלת מצפן פנימי ומנהיגות רבנית, כשם שאפשר שיתפוס את החברה הישראלית כולה כקטגוריה פוליטית רלוונטית. בדרך כלל יערב הקנאי בין שני המעגלים של פעולתו, אלא אם הוא חלק ממנגנון הפיקוח הפנימי של החברה הדתית. אולם אפילו חוגים המפקידים עצמם על פיקוח חברתי יוצאים מן המרחב המוגן של הגטו כדי לבער את הרע בסמיכות לריכוזי המאמינים.

המנהיגות הרלוונטית לקנאי היא המנהיגות הדתית המסורתית, ולא ההנהגה הפוליטית הנבחרת של החברה היהודית הכללית. לכן הופעתם של קנאים מצויה בקשרי גומלין מורכבים עם מנהיגות רבנית. מחד גיסא הקנאים עשויים להיסמך על רב המעודד את הפעולה מכללא ומאידך גיסא עלול הקנאי לבוז למנהיג הכבול או לזה המשמש דוגמה שלילית בחזקת "פני הדור כפני הכלב". ייתכן שרבנים מסוימים ישתעשעו בכלי המסוכן של הפעלת קנאים במרום, שעה שרבנים אחרים ידכאו את אותם קנאים. הקנאות אינה רק סוגיה תיאולוגית, אלא תופעה המצויה בקשרי גומלין מסובכים עם החברה הדתית. הקנאי רוצה לטלטל את החברה ולהזהיר על הטומאה המאיימת, אולם בה בעת הוא פועל על קרקע שמספקת תמיכה למעשה.

ההיסטוריה של מדינת ישראל מספקת מספר דגמים להופעתם של קנאים. סוג אחד של קנאים פועל במסגרת החברה הדתית פנימה כדי להגדיל את הפיקוח החברתי, אולם הוא נגרר לעתים למאבקים כנגד גורמים חיצוניים, כמו: חנויות מין, מכוני ליווי או גורמים זרים המצויים בסמיכות לחברת המאמינים. קנאים אלו עלולים להפנות את חודה של הקנאות החוצה אם יחוו שהחברה הסובבת מבקשת לחדור לתוך המרחב המוגן באמצעים חינוכיים, פוליטיים או אפילו טכנולוגיים. בעבר הייתה המורשת של חוגים אלו פסיבית ומכוונת פנימה, אולם באם גודלה של החברה החרדית יגרום לה למלא תפקיד פוליטי גובר בחברה הישראלית ייתכן, כי בלם זה, תוצר הגלות, ייעלם. בקשר לקנאות הפנים דתית יש לשאול אם יכולה קנאות פנימית וגלותית לעבור טרנספורמציה בחברה הישראלית.

הסוג השני של הקנאי פועל במסגרת כלל ישראלית ושואף לעצב את החברה היהודית במדינת ישראל. קנאים אלו, לפי הדגם של "ברית קנאים" בשנות החמישים, הופיעו בתקופה פוליטית סוערת שבה עוצבה החברה הישראלית. כרקע להופעתם שימש משבר החינוך במעברות, חוק שירות ביטחון ומאבק על דמותה של הפרהסיה במדינת ישראל. עם מנהיגי "ברית קנאים" נמנו צעירי אגודת ישראל ותלמידי ישיבות ספרדים שהיו משוחררים מעקבות שיש לקנאים הפסיביים של היישוב הישן. במידה רבה הם מסמנים אופציה של זהות קנאית ישראלית בטוחה בעצמה. חלקם מתייחסים להופעה שולית אך מעניינת של "בני פנחס" בתקופת היישוב. קנאים אלו עסקו בפעולה נגד בנות יהודיות שהתרועעו עם חיילים בריטים, וכך מיזגו צורות קנאות דתית עם לאומיות.

התבוננות שטחית בקנאות הישראלית מלמדת כי היא מתפרצת במצבי שינוי וחוסר ביטחון, אך מבוססת על תשתית פנים דתית רחבה. החברה החרדית והחברה הדתית נתונות לאיומים

כבדים ולחוסר ביטחון שאפיינו את משבר החברה המסורתית במפנה המאה, ומשום כך עלולים חלקים בתוכה לבחור באסטרטגיה של מגננה אלימה. הקנאות יכולה להיות אחת מכמה צורות תגובה. תיאוריה מעט דטרמיניסטית תניח אפילו כי זו הופעה כמעט הכרחית, כיוון שבמצבי משבר ביהדות מופיעים בחברה היהודית המסורתית אותם פתרונות במחזוריות קבועה.

מימוש הפוטנציאל של קנאות אלימה קשור ביכולת הריסון של המנהיגות הדתית. המנהיגות הדתית נקרעת בין הרצון להתאים את עצמה לסביבה המשתנה לבין הרצון לעצור את הסחף בחברה החרדית. החברה הדתית בכלל, ובעיקר החברה החרדית, חסרה מנהיגות שתכוון אותה בעולם הפוסט תעשייתי ובמדינת ישראל המחייבת את החרדים להתאים את עצמם מבחינה תעסוקתית וחינוכית לעידן הפוסט-תעשייתי. החברה החרדית חסרה בעצם מנהיג בקנה המידה של החזון אי"ש, אולם גם תחת מנהיגותו ולמרות התנגדותו צמחו בתוך החברה החרדית הופעות קנאיות שאותן גינה. המנהיגות הפוליטית של מדינת ישראל יכולה להשפיע על הסיכויים להופעתה של קנאות שמקורה במצוקות דתיות. הקלת התהליך המכאיב של שינוי חברתי בחברה הדתית באמצעות משאבים יכולה להפחית את החרדות של הקנאים הפוטנציאלים, שכן תחושת ההתפרקות החברתית היא המזינה את התסכול של הקנאי ולעתים משפילה אותו. קנאות היא אקט פוליטי, הנעשה בפרהסיה לפי דין, מעשה השייך לספירה הציבורית. פרדוקסאלית, הקנאים מנהלים שיח עקיפין עם ה"זמר", עם קורבנם. ריסון התבטאויות של מנהיגים פוליטיים שיש בהן עלבון למאמינים עשוי להקטין את הסיכוי לתסכול קנאי ולתוצאותיו.

הופעה קנאית של פרטים או של קבוצות תושפע ממידת האיום, התסכול והעלבון שחשה החברה החרדית לנוכח התפוררותה. אם תצטרף לתסכול הכלכלי, החברתי החינוכי פסימיות לאומנית יוצרו תנאים מספיקים להופעה אלימה. התלכדות של תחושת עלבון עם תחושות איום עלולה להגביר את הפוטנציאל לאלימות.

למפגש בין קנאות דתית ללאומנות יש חשיבות מיוחדת גם מבחינה אידיאולוגית, כיוון שהוא מפגיש מחדש את המאמינים שבחרו בלאומיות הדתית כאסטרטגיה לקיום יהודי במאה העשרים עם מי שבחרו בשמרנות מתבדלת. החרדים יספקו להתארגנות הקנאית את הרדיקליזם הדתי, ואילו הלאומיים יביאו עמם את האקטיביזם הציוני. בתהליך הדיאלקטי הזה יוותרו הדתיים הלאומיים, ממשיכי דרכו של הרב קוק, על גישתם האופטימית כלפי כלל ישראל, ואילו החרדים ישילו מעל עצמם את הפסיביות הגלותית. תהליך בניית מחתרת קנאית כזו יכול להתרחש גם במוחו של אדם אחד שעמד על התפר בין החברה הדתית והחרדית.

קורבנותיה של התארגנות קנאית כזו יכולים להיות ערבים או יהודים. קנאי רדיקאלי יכול לנסות לפגוע בנקודה הארכימדית של תהליך מתוך כוונה לשנות את מסלולו של עולם מאיים. כך, לדוגמה, עלול אותו קנאי להשליך רימון להתכנסות מאיימת או לפגוע בסמל כמו נשיא בית-המשפט העליון. היעד הסביר יותר לפעולת קנאי ממוקד במנהיגות הפוליטית האנטי דתית, במוסדות כמו הל"ל (האגודה ליוצאים לשאלה), או במנהיגות הרפורמית. התארגנויות קנאיות כמו משמרות הצניעות עלולות להקצין את פעילותן במסגרת החברה החרדית, אולם הן אינן מאיימות על החברה בכללה.

השפעתו של טרור יהודי קנאי על החברה הישראלית היא מוגבלת, אלא אם כן הוא יהפוך שיטתי. תגובה אלימה לקנאות כזו עלולה להזין אותה עד כדי חשש להתפתחות של מעין מלחמת אזרחים. יכולתה של ישראל לספוג טרור פנימי גדולה יחסית, כיוון שיש להניח שלא תהיה "התלכדות של היראים" סביב הקנאים. הקנאים עומדים מחוץ לזרם המרכזי של החברה הדתית ומנסים לכוון את החרדות והחששות הקיימים בציבור זה לאפיק הרצוי להם. אולם המציאות הפוליטית הכלל ישראלית עשויה לנתב חוגים רחבים לתמיכה בקנאים.

נספח 1: שיטת העבודה

העבודה התנהלה במספר שלבים:

- 1 ריאיונות עם המשתתפים. הריאיונות עם המועמדים להשתתף בצוות החשיבה נוהלו על ידי מנחה צוות החשיבה, שלמה חסון. התכנים העיקריים של הריאיונות שימשו להגדרת הנושאים הראשיים שבהם עסק צוות החשיבה וליצירת סדר היום התסריטי (ראה נספח 2).
- 2 סדנה ראשונה. בסדנה זו נערך תיאום ציפיות, גובשו כללי משחק, הוצגה גישת התסריטים, נערך ניתוח של המצב הקיים (סיכויים וסיכונים), והוחל בגיבוש התסריטים.
- 2.1 תיאום ציפיות. בשלב זה העלו חברי הצוות את הציפיות ואת החששות מהתהליך. הציפיות שניסחו המשתתפים היו ללמוד מן האחרים, להחכים – לקבל תמונה ריאלית, ליצור תמונת מאקרו; לא להיות מעורב – להתנסות ולעבוד בגישה אובייקטיבית שאיננה מושפעת מהשקפת העולם של הסקטור שממנו בא המשתתף; לכתוב תסריט המתייחס לחיי שגרה, לסגנון החיים; התבונה תקבע – גם אם זה לא מתאים ומקובל לתפיסותיך; התהליך יביא להסכמה ואחר כך אולי אף לשינוי; לפתח חשיבה רבת פנים – "שבעים פנים לתסריט" – גם בצוות וגם בקרב הציבור; הגיוון והשוני בין האנשים ישמשו כמכשיר יעיל לתיאור אמיתי של המציאות; הנכונות של המשתתפים מלמדת על פתיחות ועל רצון להגיע להסכמות; בין-תחומיות של הצוות (משפטנים, אנשי כלכלה, סוציולוגים...) תהווה גורם מפרה; שההישגים בסדנה יתמשו וישווקו החוצה.
- 2.2 **הצגת החששות.** החששות אשר הביעו המשתתפים היו: יצירת תוצר מנותק ולא רלוונטי; חוסר יכולת להגיע להארה באמצעות התסריטים; גילוי פערים אידיאולוגיים שיקשו על גיבוש הסכמות לגבי ההסדרים; חשש מהתבצרות בעמדות קיימות והתגוננות בשל השוני בדיסציפלינות של המשתתפים; קושי בגיבוש התסריטים בשל קיומם של אינספור משתנים; לא ברור אם להתמקד בנושא אחד, בשטח מוגדר ומצומצם יותר, או ליצור מפה מכלילה שתכלול שטחים גדולים.
- 2.3 **גיבוש כללי משחק.** בשלב זה גיבשו חברי הצוות את כללי המשחק שינחו את תהליכי העבודה ופיתוח התסריטים. הכללים שנקבעו היו לא לחסום מחשבות; לצאת מסטריאוטיפים ומידע קודם; לגלות אמפטיה לאחר גם אם דעותיו אינן נראות לנו; למנחה יש תפקיד מכריע – לקדם או לעצור את הדיון, לכוון ולמקד אותו; יש להסתייע במומחים מתחומים שונים בקבלת מידע ונתונים, שיאפשרו לזהות תהליכים והשפעות.

המנחה יקבע את המינון המתאים בין ה"מומחה" ל"ג'נרליסט"; יש לנסות להגיע להנחות עבודה מוסכמות, לעובדות ולגישות שיהיו מקובלות על כולם; יש לזהות את התחומים החשובים במערכת ולעסוק בכלם, ולא להתמקד באחד; יש לעסוק בעתיד האפשרי. שאלת העתיד הרצוי הופכת את הדיון לסגור יותר. צריך לנסות להשעות את הרצוי לך כדי להבין בצורה השלמה ביותר והאובייקטיבית ביותר את מה שאפשר שיקרה. לכן, רצוי גם להגדיר את הזהות שלך במונחים כלליים ורחבים יותר משאת(ה) רגיל(ה); לא לחשוב בקטגוריות דיכוטומיות, כמו, לדוגמה, חרדים וחילונים, אלא לראות גם את קבוצות המשנה בתוך הקשת הרחבה ולנסות לדמיין את חלקי הקשת החסרים (החרדים, למשל); הקבוצה היא המחליטה על התהליך להסכמה על התסריט, אולם רצוי לאמץ גם תסריטים שרק אחד או שניים מסכימים להם – לאפשר תסריטי מיעוט ולצאת אתם החוצה; בזמן ההתבדרות – יש להעלות פרמטרים רבים ככל האפשר, כדי להשתחרר ממה שמוכן מאליו ולנסות להגיע לדבר חדש. הפרמטרים המרכזיים ישמשו כמסגרת לבחירה ולעיצוב התסריטים; בשלב מסוים יש לקבל החלטה "כואבת" – ממה נתעלם וממה לא, אך בכל זאת, יש לנו עדיין ה"לוקוסוס" להישאר פתוחים למכלול גדול של אפשרויות ופרמטרים, לכן בשלב הראשון יש להימנע מלהצטמצם ולהתבדר ככל האפשר; בשלב ההתכנסות ינוטרלו פרמטרים, ואחרי שנגדיר קווי יסוד, נצטמצם לפרמטרים ספורים, שבעזרתם נבנה את התסריטים. בכל תסריט יש לחשוב על טווחים שונים (כולל טווח הזמן); בזמן ההתכנסות יש ליצור מספר תסריטים. כל צוות יקבל תסריט ויצור תרשים זרימה. (בדרך של מטריצה – בעלת שני צירים); יש לנסות לזהות באמצעות התסריטים מרכיבים בתרבות ובהווי החיים המהווים סיכון לאיכות החיים של האדם; ניתן לבחור בזכות השתיקה כשלא מסכימים, שתיקה אינה כהסכמה.

2.4 **הצגת הגישה של בניית תסריטים.** ההצגה כללה היכרות כללית עם הגישה של בניית תסריטים. הצגת גישות שונות לבניית תסריטים, מתן הנחיות ודיון בטכניקות שונות לכתיבת תסריטים.

2.5 **ניתוח מצב קיים.** ניתוח המצב הקיים התבסס על בחינה של ההזדמנויות והסיכונים הכרוכים במערכת היחסים הקיימת בין דת, חברה ומדינה. ההזדמנויות שזיהה הצוות בתחום התרבות והכלכלה היו אפשרות לגיבוש זהות מאחדת בעלת גוון תרבותי ולאומי, יצירת נורמות מוסר המושתתות על מתן תוכן ייחודי למדינה, יצירת חברה פלורליסטית ודמוקרטית, רנסנס של היהדות, יצירת קשר הדוק יותר עם התפוצות ותרומה לתרבות העולם, השתלבות המגזר החרדי בתחומי הכלכלה, החברה והמדינה, חיזוק הלכידות הלאומית והפרדת הדת מהמדינה. הסיכונים שזיהה הצוות היו: קרע ומאבק המשולבים באלימות ומוליכים להתפרקות החברה, קרע עם התפוצות, שימוש ציני בדת למטרות פוליטיות, החרפת הפער החברתי-כלכלי והידרדרות כלכלית של המדינה, קיפאון תרבותי, הידרדרות פוליטית שבמהלכה מתפורר שלטון החוק ונוצרת סכנה להמשך קיומו של משטר דמוקרטי.

2.6 **זיהוי גורמים עיקריים המשפיעים על מערכת היחסים בין חרדים, דתיים וחילונים.** בשלב זה חשף הצוות את הכוחות (גורמי מפתח וגורמים סביבתיים) המניעים את היחסים בין הקבוצות תוך הבחנה בין שני סוגי גורמים: **גורמים בלתי ודאיים** מבחינת

השפעתם על העתיד. אלה הם גורמים המתאפיינים בעצמה רבה ובאי ודאות גבוהה, והם הגורמים המרכזיים המבחינים בין התסריטים. גורמים בלתי נמנעים מבחינת השפעתם על העתיד. אלה הם גורמים בעלי עצמה רבה ואי ודאות קטנה המופיעים בכל התסריטים.

2.7 **יצירת הצירים.** בשלב זה של תהליך כתיבת התסריטים קיבצו חברי הצוות את הגורמים המתאפיינים בעצמת השפעה גבוהה ובאי-ודאות גבוהה במספר אשכולות, והציעו מסגרות שונות ליצירת תסריטים (ראה איורי הצירים של קבוצות המשתתפים). לשם כך הם בחרו באחד האשכולות שנראה להם כמעניין ביותר, השתמשו בו לבחירת שם לציר, הציעו שמות שונים לציר ולקצותיו, בדקו את החיתוך בין הצירים ווידאו כי הם ניצבים זה לזה, כלומר מייצגים משתנים בלתי תלויים. המשתתפים זיהו סיפורים מעניינים בתוך כל רביע, בדקו שהסיפורים האפשריים בכל רביע שונים זה מזה, ונתנו שמות לרביעונים (שתיים עד שלוש מילים בעלות עצמה וניתנות לזיכרון).

2.8 **כתיבת תסריט נושאי.** על סמך ניתוח ההזדמנויות והסיכונים ועל יסוד עקרונות שיטת התסריטים כתב כל אחד מהמשתתפים תסריט משלו (תסריט נושאי), ובו קווי ההתפתחות והאירועים המרכזיים שלדעת כותבי התסריטים אפשר שיתרחשו. המשתתפים חשפו תחומים שבהם נדרשה השלמה מבחינת ידע ומידע והעלו שאלות נוספות הטעונות בירור. חלק זה של כתיבת תסריט נושאי והעלאת שאלות נמשך לאחר תום הסדנה הראשונה ולשם כך קיים הצוות מספר פגישות ביניים לשם עידון התסריטים.

3 **סדנה שנייה:** השלמת מידע ושילוב התסריטים הנושאים לתסריטים מערכתיים.

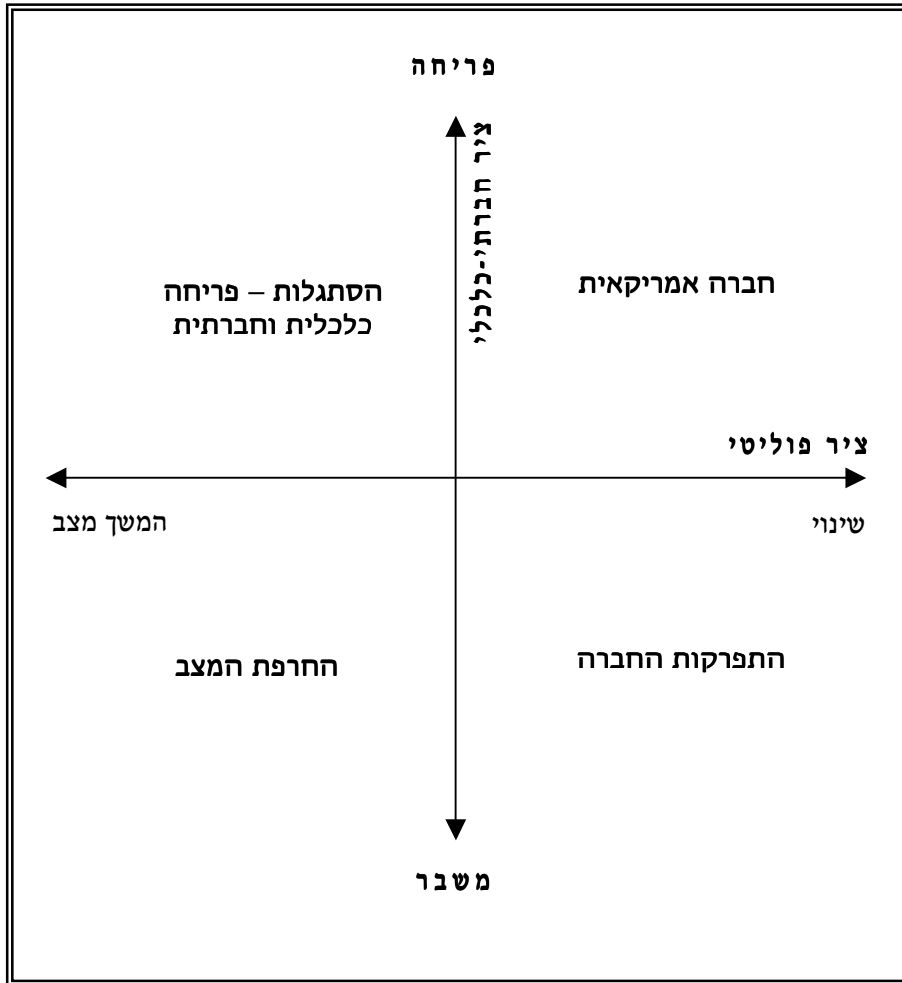
3.1 **הצגת מידע נוסף:** ההצגה כללה הרצאות של מספר תחומים שבהם ביקש הצוות להשלים מידע. הנושאים שהוצגו היו: מגמות של יציאה לעבודה בחברה החרדית, היבדלות חברתית מרחבית של הציונות הדתית, הערכה של פעילות הוועדות הציבוריות שמונו על ידי הכנסת לשם העלאת המלצות בנושאי דת, חברה ומדינה.

3.2 **זיהוי צירים מרכזיים של אי-ודאות החוצים את כל התסריטים על יסוד התסריטים הנושאים והדיונים שהתקיימו עד לשלב זה.** הצירים המרכזיים שנבחרו למיפוי אי-הוודאות היו: מערכת היחסים הנורמטיבית-חברתית בין חרדים לחילונים הנעה מהמתנתנות להקצנה ומערכת קבלת החלטות הנעה מקצה שבו החלטות מתקבלות על ידי המערכת הפוליטית לקצה שבו ההחלטות מתקבלות על ידי הרשות השופטת או המערכת הדתית-רבנית. על פי צירים אלה קובצו והתסריטים לארבע קבוצות מרכזיות.

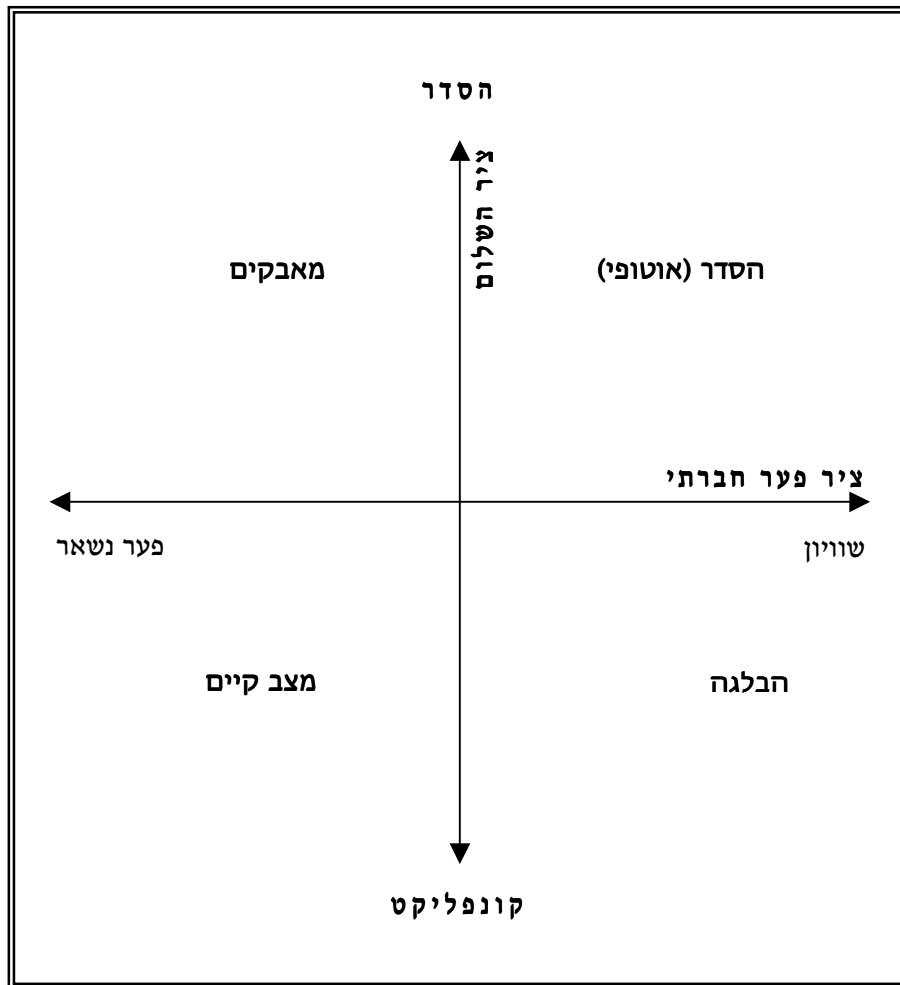
3.3 **כתיבת התסריטים המערכתיים על ידי זוגות משתתפים,** הצגת התסריטים לפני הצוות, קבלת משוב וקטיבה מחדש.

להלן ההצעות לצירים של אי-ודאות שהוצעו על ידי הקבוצות השונות:

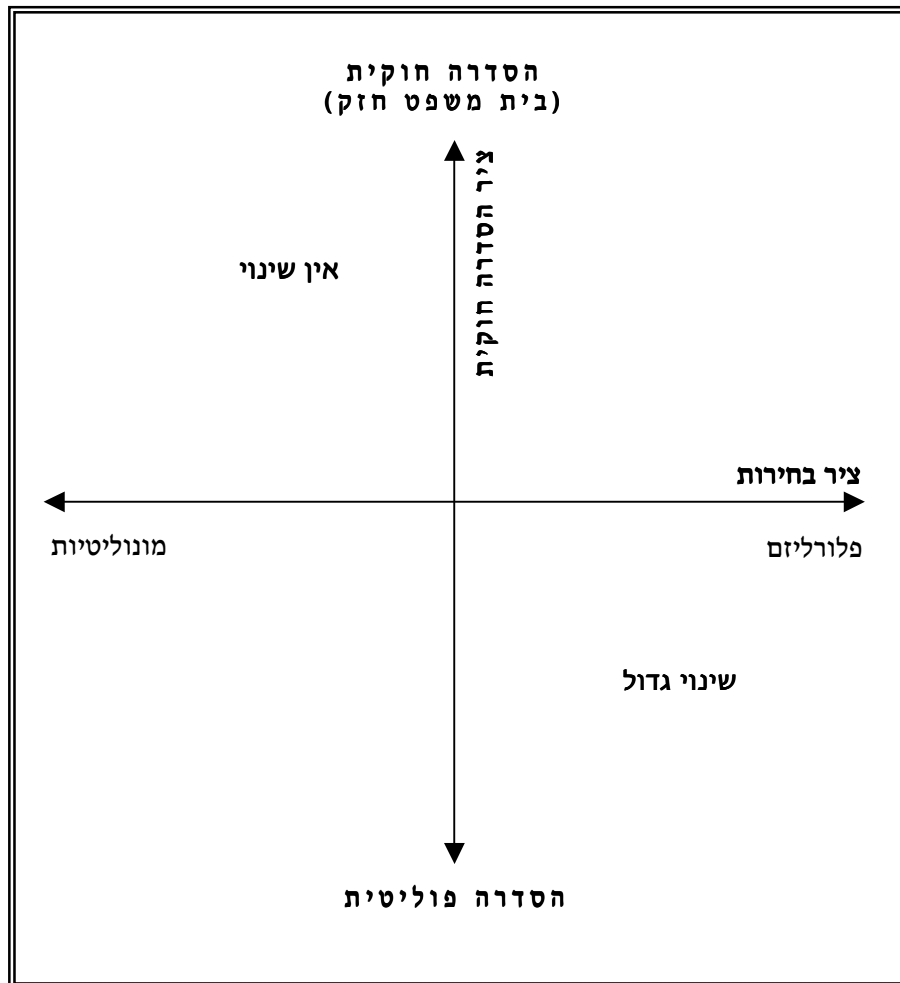
קבוצה 1: הצעה לצירים של אי-ודאות ולתסריטים

קבוצה 2: הצעה לצירים של אי-ודאות ולתסריטים

קבוצה 3: הצעה לצירים של אי-ודאות ולתסריטים

נספח 2: סיכום הריאיונות

רקע

נייר זה מסכם את הריאיונות בנושא דת, חברה ומדינה שערך שלמה חסון עם המשתתפים בצוות החשיבה (דצמבר 1999 - ינואר 2000).

המטרה העיקרית של הסיכום היא להציג את דעות חברי הצוות בתחום יחסי דת, חברה ומדינה. הסיכום עשוי לשמש ככלי עזר בפיתוח התסריטים ובחשיבה על הסדרים אפשריים ועל אסטרטגיות פעולה.

השאלה הבסיסית שעליה ענו כל המרואיינים הייתה "מהם הנושאים המרכזיים שבהם צריך לעסוק בהקשר של יחסי דת, חברה ומדינה?" חלק מהמרואיינים התייחסו גם לשאלות נוספות: "מהו התסריט הפסימי שאת(ה) רואה בתחום דת, חברה ומדינה?" "מהו התסריט האופטימי שאת(ה) רואה?" במהלך רישום הריאיונות נעשה מאמץ להיצמד ככל האפשר לדברי המרואיינים ולהביאם כמות שהם. דברי המרואיינים מוינו לשלוש קבוצות ראשיות:

- נושאים מרכזיים ביחסי דת, חברה ומדינה
- גורמי מפתח בעיצוב היחסים בין דת, חברה ומדינה
- הסדרים אפשריים

הציטוטים בתוך כל אחת משלוש הקבוצות הראשיות נבחרו מתוך מגמה לשקף את הנושאים שהועלו על ידי המרואיינים ואת מידת ההתייחסות אליהם. מספר הציטוטים בנושא מסוים עומד ביחס ישר למידת ההתייחסות אליו בריאיונות.

אחד המבחנים להצלחת התהליך של בניית התסריטים הוא התייחסות צוות החשיבה לנושאים שהועלו במהלך הריאיונות.

1. נושאים מרכזיים

1.1. בעיית הזהות

מה תהיה זהות המדינה? מדינה יהודית? מדינת העם היהודי? יהודית ודמוקרטית? מה הקשר בין יהדות לדמוקרטיה?

מהי המדינה? מהי היהדות? האם הגלובליזציה תעקר את היהודיות של המדינה מכל תוכן? מי אנחנו?

קיים קונפליקט בין הציביליזציה היהודית-דתית לבין המודרנית. הקונפליקט התחיל בתקופת ההשכלה. המאבק בין הציביליזציות כיום הוא על דמותה של החברה, ולא רק על דמות היחיד.

הבעיה העקרונית היא דת ומדינה.

האם יהיה רוב חרדי, אם כן, איזו דמות תהיה למדינה?

האם תהיה מדינה של רבע לא-יהודים. מכאן עולה השאלה לגבי חוק השבות. שאלת הגיור היא שאלה מאוד מרכזית. נושא הגיור האזרחי שהציע ביילין לא קיבל תשומת לב מספקת... צריך לבדוק אלטרנטיבות לנישואין וגירושין.

לאן מוביל חוק השבות את המדינה? בעקבות ההתפתחות המואצת של המדינה גדלה האטרקטיביות הכלכלית של ישראל, וגוברת הנטייה להגירה לישראל גם של אנשים שאינם יהודים על פי ההלכה. מגיעים גם נכדים של יהודים שאין להם שום קשר עם העם היהודי. זוהי שכבה שאין לה שום קשר עם החזון הציוני, והיא יכולה לגרום לבעיה בלכידות של החברה.

העוינות שמגלים היהודים כלפי ערבים אזרחי מדינת ישראל היא תופעה שנשלם עליה מחיר יקר בדמות היחלשות הנאמנות של הערבים בישראל. הפתרון חייב להיות מידי בדמות השוואת התנאים שהמדינה מעניקה להם לתנאים המוענקים ליהודים.

1.2 סוגיית המעמד האישי

סוגיה מרכזית היא סוגיית המעמד האישי. סוגיה זו נוגעת לקבוצה גדולה בקרב אזרחי ישראל, לעדות שונות שאינן מוגדרות כיהודים או כמוסלמים, שמדירים אותן. חבריהן אינם יכולים להתחתן או להיקבר. למעלה מ-20% נישאים שלא במסגרת הרבנות. יש כיום מחאה ציבורית.

צריך לברר את ההשלכות של אוכלוסייה שאינה יהודית על פי ההלכה בארץ. הם לא יכולים להתחתן, להינשא, להתגרש. מה קורה לאוכלוסייה הזו? מה קורה לקהילה הזו מבחינת המעמד האישי?

איסור בחוק על נישואין שאינם על פי ההלכה צפוי ליצור שבר מאוד קשה בין המדינה לבין מספר גדל והולך של תושבים. הפתרון של נישואין בחו"ל כבר הולך לכך שמספר הנישואין בישראל בבתי הדין הרבניים אינו גדל, בערך 25,000 נישואין בשנה.

1.3. מתח תרבותי

הפער בין דתיים וחילונים הולך ומעמיק. קיים רובד מיליטנטי של חמישה אחוזים של קיצונים בכל צד (אצל החילונים והחרדים) והם מובילים את החברה ואת המדינה באף. הרובד המיליטנטי החילוני יתסיס בדרכים פרובוקטיביות וגם מיליטנטיות, ובעיקר בפרסום ובהתססה שהגיעה העת לטפל בחרדים, בהתחדדות, בהתפשטות החרדית, בהשתלטות התרבותית, כל הז'רגון הידוע. עצמתם של קיצונים אלה רבה בתקשורת, ויש חשש שיגררו את כל היתר שרוצים לחיות בכבוד ובסובלנות עם מורשת העם היהודי. הסכנה שלהם היא שהם עושים הכל לזהות ולקשר בין מעשים שליליים של אנשים מסוימים (בציבור החרדי - ש.ח) עם האידיאולוגיה והאתיקה של העם היהודי. זה לא צודק, לא נכון. מה קשור המוסר, האתיקה של היהדות עם חולשות של בני אדם? הם יוצרים קשר מכוון וזדוני. בדרך זו ממאסים את היהדות על רוב העם.

עניין ההדדיות ממש הורס לנו את המדינה. פשוט אין הדדיות. אנשים נותנים ולא מקבלים. יש הרגשה מאוד צודקת בעולם החילוני שהם משקיעים ונותנים לעולם החרדי, ולא מקבלים שום תמורה. להפך, מקבלים גידופים. בעולם החרדי התחושה היא שהם לא מקובלים. יש להם משהו להשקיע, והחילונים לא רוצים לקבל את זה. לא מוכנים שהחרדים יהיו המנהיגות הרחוקות. מרגישים שלא מכבדים את תרומתם למדינה. הם חושבים שהם תורמים את התרומה הכי גדולה. זה שמתפללים יותר חשוב מההגנה של חיילים על המדינה. השאלה היא איך אפשר ליישב בין תפיסות העולם השונות.

הדתיים-לאומיים יהיו עם החילונים. מכיוון שמה שהחרדים מבקשים לא מקובל על הלאומיים. זה שלא משרתים בצה"ל כואב ללאומיים. השותפות שלי עם החילונים הרבה יותר חזקה מאשר עם החרדים. עם החרדים יש לנו ניתוק מוחלט.

הדומיננטיות המרכזית של הממסד בהשלטת נורמות דתיות על פרטים במדינה יוצרת מתחים בלתי ניתנים לגישור בין חלקי החברה היהודית השונים. הגישה הזאת פוגעת גם בדימוי של הדת עצמה.

מה יקרה ליחסי דתיים-חילונים לאחר השלום?

שאלת היחס לספרדים בעייתית. המתח בין מרוקאים לרוסים זה נושא אמיתי. זה מאבק כלכלי אמיתי. המתח בין אשכנזים לספרדים בציבור החרדי המיט עלינו את ש"ס.

חייבים לטפל בשנאה בין קבוצות התרבות. מה שקרה בבית שמש הוא חיכוך בין שתי אוכלוסיות גדולות: עולים שבחלקם אינם יהודים וחרדים. מסביב יש אבטלה, שעמום, נוער שמחפש מאבק. זה קורה באשקלון, באשדוד, בבאר-שבע, בקרית-מלאכי ובאופקים. בכל המקומות הללו יש התנגשות בין עולים לבין חרדים של ש"ס. הם נמצאים בסביבה דחוסה, ענייה, הבעיות המוניציפליות של הרשויות שם גדלות, והיכולת לטפל בבעיות אלה יורדת. המוצלחים מבין העולים יעזבו, ומה שיישאר זה הבררה.

הרוסים הם הקורבנות האמיתיים של ההתחדדות. הם לא יכולים להתחתן, להיקבר. כל המגבלות עליהם. השנאה כלפיהם היא מהכורדים, מהמרוקאים. זה המנדטים של ש"ס. ההתנגדות כלפיהם מתלבשת בפן דתי, אבל היא בעצם גזעית.

כיום יש התפרקות של החברה, יש חומות בין הקבוצות.

התהליך הפוליטי של שינוי/ש"ס ואגודה מפחיד אותי. ש"ס מפחיד פחות מהאגודה ברמה האידיאולוגית. אבל ברמה המעשית, ש"ס (מפחידה) יותר מהאגודה, כי היא יותר קומפטינטית.

רוב העניים במדינה הם חרדים, יש פה בעיה של חוסר צדק. הפער הולך ומתרחב. יש לתקן עוולות כלכליות המוליכות לפער כלכלי, המוליך לפער חינוכי, המוליך לפער תרבותי. אז מה הסיכויים שיצאו מהמעגל?

השסע האמיתי הוא בין חרדים לכל השאר.

צריך לדון גם בחוסר האונים התרבותי של האוכלוסייה הלא דתית כלפי הנחישות של הקבוצות הדתיות הקיצוניות. לאלה יש אידיאולוגיה, ואלה לא הולכים להצביע ולא הולכים לוועדת הכנסת בנושא מעמד בית המשפט.

1.4. תרבות וחינוך

מהן ההשלכות של אי מתן חינוך מודרני לקהילה החרדית? מערכת החינוך החרדית אינה כוללת מתמטיקה, אנגלית ואינה מכשירה אותם להיות יצרנים. מה יקרה להם כקהילה של נתמכי סעד? איך זה ישפיע על התל"ג, על העוני, על תקציבים ועל הביטחון?

אם הם כבר רוצים שאממן להם, שיהיה להם האינטגריטי לבנות מערכת חינוך מרכזית, כמו "אל המעיין". שיהיה מינומום של ייעול כלכלי, ולא שכל אחד יפתח לעצמו בכל קרן רחוב ת"ת.

קיימת בעיה אמיתית של חינוך בשני המקומות (אצל חילונים ודתיים - ש.ח). אין אג'נדה חינוכית לישראל החילונית שתכיר לו את התכנים הרוחניים והתרבותיים של המסורת היהודית. בימינו אלה השתלטו על התרבות היהודית הליטאים הלמדנים, ואחרי כן החברה של חסידים ומיסטיקנים, ואותם ללמד תרבות המערב זו בעיה אמיתית. קיימת בעיה בשני הכיוונים. גם בחינוך החילוני חינוך טוב לאזרחות עוד לפנינו. במגזר החרדי - עוד רחוקים מזה.

השאלה היא כיצד מחנכים. איך מחנכים בישיבות החרדיות לפתיחות? לא יודע. בצד החילוני, איך מלמדים שם את הטעם של היהדות? בעיה קשה.

אצל החרדים יש בעיה. כשהם רואים את ההקצנה בצד השני -- את ההתרחקות מהיהדות, מחגי ישראל, מהמורשת -- לכן מול ההקצנה החילונית באה ההקצנה החרדית. בצרפת כולם גומרים בגרות. בחו"ל לומדים גם חול וגם קודש.

רוב העם שרוצה גם דת וגם השכלה זה הספרדים. אצל האשכנזים הייתה רפורמה ששרפה את הגשרים. אצל הספרדים האליאנס וההשכלה הגיעו בהדרגה, והתפתח מודוס ויווני, כיוון שלא הייתה התנגשות לא הייתה הקצנה.

איזו חברה רוצים לייצר בקשר לחינוך שנותנים שני הצדדים: חרדים וחילונים. אילו ערכים מקנים לילדינו? אילו מושגים חברתיים מעבירים דרך בית הספר?

1.5. עתיד חברת הלומדים

חברת הלומדים לאן? המשבר מתפתח, אבל הפיצוץ לא קורה.

העולם החרדי יתפרק. הוא לא יוכל לעמוד בעולם שבנו אבותיו. אין להם כסף, לא יכולים לחתן את הילדים. בחורי הישיבה רוצים יותר ויותר, והקהילה לא יכולה לעמוד בזה. האב עצמו בישיבה, והמערכת לא עובדת. יש בתוך הקהילה מרד נגד המנהיגות על רקע שהמערכת לא עובדת. יש בנות בגיל מאוחר שאינן נשואות.

הרבנים חוששים מהאינטרנט, כי לא נותנים להם כלים לעבוד.

יש כל הזמן ניסיון לעצור. הרבנים ינסו לשלוט. העיתונים ידברו כנגד. יהיו תהליכי פיקוח, שליטה, קריאות נגד. יהיו עיכובים אך לא עצירה. התשתית הכלכלית תשפיע על האידיאולוגיה. העוני, הצרכים חזקים יותר מהאידיאולוגיה.

1.6. דיור

בעיית הדיור של המגזר החרדי היא בעיה אקוטית. בשנות החמישים ההורים יכלו לקנות דירה לילדים. הדור השני והשלישי הם תלמידי חכמים בעצמם - אין להם סיכוי לעמוד בזה.

האופציות של החרדים כיום הן שטחים או עיירות פיתוח.

חרדים נכנסים לדיור זול בעיירות פיתוח, וכאן מתחילים החיכוכים עם העולים (שהגיעו ממדינות חבר העמים).

1.7. עבודה

אדם שרוצה להביא עשרה ילדים לעולם צריך לפרנס אותם. הם רוצים שאני אפרנס אותם.

החרדים מוכנים לצאת לעבודה. האדמו"ר מבעלז פרסם קריאה להקים מחדש את ציבור בעלי הבתים החרדים. הרב שטיינמן, הרב החשוב בעולם הישיבות, דוגל בזה שמי שמסתובב בטל שילך לעבוד.

1.8. הקצבות ופטור מארנונה

בממשלה יש סימנים של "נמאס לנו לממן אותם". בסופו של דבר יהיו פחות הקצבות לחרדים. שריד לא ייתן לציבור החרדי יותר מחלקם באוכלוסייה.

צריך לטפל בנושא ההקצבות.

מטרידה הדוגמא של ארנונה בירושלים. מה יקרה לארנונה בארץ? פחות גנים, פחות תחזוקה, פחות פארקים. ההשלכות המוניציפליות של אי תשלום ארנונה יעברו בשלב הבא מבני ברק וירושלים לרמה הלאומית.

1.9. מעמד האישה החרדית והדתית

האישה החרדית חיה בעוני אדיר, עובדת כמו סוס, העול עליה מדהים.

הנשים כיום אינן דומות לסבתא שלהן, שגם היא הלכה לבית יעקב. יש איזה שהוא שינוי. כאשר החברה דמוקרטית יש מהפכת מינים. בחברה החרדית זה קורה בצורה איטית, אך זה קורה גם שם. יש שם אוונגרד.

לפני עשר שנים בארצות-הברית התעלל גבר באשתו. מאז, תוך עשר שנים הוקם בכל קהילה יהודית בארצות-הברית מקלט לנשים מוכות. גם בארץ ניכרת התחלה של פעילות בתחום זה. שם יש יותר פתיחות, אבל אותם גורמים פועלים בשני המקומות. הידיעה שישנם מקלטים לנשים יוצאת החוצה.

נשים דתיות וחרדיות ארגנו את ועידת "קולך" שבה השתתפו מאות נשים שדיברו על השינויים שהן רוצות להנהיג בחברה שלהן, בקשר ללימודים ולעבודה. יש קשר בין הנשים האנגלו-סקסיות שהתחילו בזה בארצות-הברית לבין נשים כאן. רבנים מישראל היו שם, הם דיברו ושמעו. היו רבנים שהסכימו אתנו. היו אלה בעיקר רבנים מהזרם הדתי-לאומי.

צריך לעסוק בנושאי שחרור האישה ושוויון זכויות לנשים, ובדרך שתהליך זה יכול להשפיע על החברה כולה.

1.10. גיוס בחורי ישיבות

מה שגרם לי שוק הוא הליברליות הגדולה שמגלים כלפי שחרור חרדים. אפילו הצבא מוכן להתקפל. בעיני זה ערך שלא מערערים אחריו.

במסגרת הדיון בנושא בחורי הישיבה חשוב לדון בנושא השירות הלאומי.

יש נושאים שמאיימים לפרק את החברה הישראלית, כמו בחורי ישיבות.

1.11. בית המשפט ומעמדו

המחלוקת סביב בג"ץ היא דבר הרסני לחברה.

קיימת התנגשות בין הבג"ץ לבין ההלכה.

רבנים מתחילים כבר היום להטיל ספק בבתי המשפט.

הרפורמים מעבירים כל מאבק למישור המשפטי, והחרדים לרמה הפוליטית.

1.12. מרחב המחיה

צריך לעסוק במרחב המחיה של כל קבוצה.

האם בפרהסיה נוצרים אזורים שבהם יהודים דתיים לא יוכלו לחיות?

1.13. בתי הדין הרבניים ומשרד הדתות

יש כיום כרסום בסמכות בתי הדין הרבניים. מה יקרה אם יתחילו מגילות יוחסין נפרדות?

צריך לבדוק את נושא משרד הדתות. לאחר שהקצבות לתרבות תורנית יצאו ממנו מה נשאר לו?

1.14. שבת

לפני עשר שנים ניתן היה להגיע לפשרה. כיום לא ניתן לחזור חזרה מהמנהג הבזוי של קניות בשבת. יש בישראל מאות אלפי אנשים שזו דרך הבילוי שלהם בשבת, ללכת לקניות. דראגסטור צריך להיות פתוח בשבת, חנות בגדים - לא, אבל היום מאוחר לשנות.

1.15. הסטטוס קוו

הסטטוס קוו כורסם רק בכיוון החילוני.

1.16. סדר היום

בתוך סדר היום יש רמות שונות. א. נושאי ליבה הכוללים ארבע נקודות חיכוך במתן שירותים: נישואין וגירושין, כשרות, חוק שעות עבודה, חוק שירות ביטחון. נקודת חיכוך נוספת בתחום הליבה היא הוויכוח האידיאולוגי-תיאולוגי. ב. סעיפים משניים על סדר היום הם קצבאות הביטוח הלאומי, חוק הבשר, סדר היום הפנימי של הציבור החרדי, המאבק בין ש"ס למפד"ל. עדיף סיווג זה על פני נושאים, מכיוון שהדת היא ציבורית ונוגעת בכל התחומים.

2. גורמי מפתח בתסריטים

2.1. גורמי מפתח בתסריט הפסימי

הכוח האלקטוראלי של הדתיים ילך ויגדל. הריבוי הדמוגרפי צפוי להשפיע אלקטוראלי בבחירות. במצב של שלושים מנדטים הם ירצו לקבל חלק גדול מתקציב המדינה. האיום יפחת כאשר הם יהיו רוב. כשהם יהיו אחראים למדינה יתחילו להתאפס, אבל זה יקרה כאשר החילונים יעזבו את הארץ.

הסמכות של המדינה תהיה פחות ניטרלית מבחינה דתית. התנהליכים הנורמליים של אוכלוסייה לא דתית ייחנקו על ידי קונסטלציה פוליטית קואליציונית. זו תהיה מדינת הלכה.

השתלטות ציביליזציה אחת ופרישת האחרת. כאן ייתכנו שני תסריטים. על-פי תסריט אחד, יאבד האופי היהודי של המדינה והחברה. יתנתק הקשר בין מדינת ישראל ליהדות העולם וליהדות ההיסטורית. במצב זה תאבד זכות הקיום של המדינה, והמדינה תיעלם. מרכזים יהודיים עשויים להתפתח במקום אחר. יש ריכוזים כאלה בארצות-הברית. על-פי התסריט השני, נהפוך למדינה חומיניסטית. תהיה עלייה חריפה מאוד בכוח הפונדמנטליסטי היהודי. המרכיבים הליברליים ידוכאו ויעזבו.

נימצא במצב קשה: ישראל תהיה מדינה קלריקאלית, בלתי פתוחה לעולם וענייה מאוד. היהודים החילונים יאבדו את הזיקה למדינת ישראל ויעזבו אותה.

אי קבלה מוחלטת וסירוב מוחלט לקבל את ההבנה העצמית של האחר. אין הסכמה חברתית. שימוש בכוח הפוליטי כדי להשיג הישגים. כל צד ישתמש בכוחו, למשל, למנוע גיוס בחורי שיבה או לכפות גיוס. החרדים משתמשים בכוחם הפוליטי כדי לקבל מימון.

התפרקות בלתי מבוקרת של החברה החרדית שסימניה עוני, ניכור, סטייה חברתית והתגברות הקנאות. החילונים ירגישו מאוימים. תהיה אלימות מתפרצת.

הציונות הדתית תיקרע בין שתי אופציות: הדגם של מימ"ד מחד ולעומתו דגם חרד"לי המאמין כי הציונות הדתית הייתה הוראת שעה. הציונות הדתית תיכנס לחוסר ביטחון על רקע רצח רבין ומהפכת הנשים. היא לא תמלא תפקיד מווסת.

החילונית במשבר. היא הייתה לאומית וטרם הפכה לליברלית. היא נדרשת לשאלת הזהות בשעה שהיא נתונה בקו התפר בין שתי זהויות.

תועבר חוקה בניגוד להסכמת הדתיים והחרדים. החוקה תפריד בין דת למדינה ותיתן מכשירים בידי הרוב החילוני ובית המשפט העליון לפרש את כל החוקים. יבוטלו החוקים שמייחדים שבת ומועד. החוקה תקבע חופש דת וחופש מדת. החרדים יתארגנו נגד בית המשפט. חלק מהמפד"ל יעדיף להיבדל. רוב מכריע של הציבור הדתי והחרדי לא יקבל את מרות השלטון.

2.2. גורמי מפתח בתסריט האופטימי

מה היה קורה אילו מקורות הסמכות בחברה היו מגוונים יותר מאשר כיום? המדינה נותנת תוקף לפסיקה של בתי דין רבניים לא רק בתחום האישי. ייושמו מנגנוני אכיפה. זו דרך לנקז מתחים.

פסיקה נאורה של הרב עובדיה יוסף ממתנת מתחים. זרם חדש של פסיקה נותן תוכן חדש למדינה. המדינה נתפסת לא רק כמכשיר אלא גם כחלק אינטגרלי בהתממשות הדת בימינו.

מוקם בית משפט לחוקה שבו יושבים אנשים מבית הדין הרבני העליון ומבית המשפט העליון. בית המשפט לחוקה הופך לבסיס לדו-קיום.

יהודים דתיים יבינו שאין שום יתרון בכך שהם מנסים לאכוף את דעותיהם והשקפותיהם על אחרים. בדרך זו הם רק תורמים לליבוי של אש ושל שנאה נגד הדת. תנאי מוקדם לכך הוא שיהודים לא דתיים יבינו שהם צריכים לעשות ויתורים, לכבד אנשים דתיים. האיזונים שייולדו יהיו שיהודים לא דתיים לא יהיו מאוימים, ויהודים דתיים לא ירגישו נעלבים מדברים שסותרים את אמונתם.

מבנה הקהילה החרדית ישתנה. יחול שינוי במקורות הידע ובמעמד בעלי הכוח. בקרב החרדים יתחולל מעבר מחברת לומדים לבעלי מקצוע. יותר שירותים יינתנו על ידי בני הקהילה החרדית עצמם. כתוצאה מכך תשתנה הקהילה. כיום יש אפשרות לקנות שירות באופן שמבחין בין השירות לבין הערך. הגישה היא אינסטרומנטלית. אבל מה יעשו כאשר הרופא הוא חרדי, והוא ידבר על נושאים הקשורים בעולם הערכים שלי. לא אוכל לבטל אותו כאדם מוסרי, רק משום שהוא חרדי. יצטרכו אז לחבר בין המיומנויות לבין הערכים. אז יהיה תהליך של השכלה. כל ראיית העולם תשתנה: מעמד האישה, צריכת התרבות. אי אפשר יהיה להתעלם מעולם התרבות. הפציינט יצטרך להתייחס לעולם הערכים של הרופא או הפסיכיאטר.

בשולים מתרחשים תהליכים שאת תוצאותיהם לא ניתן לצפות מראש. כשמאפשרים לנשים ללמוד אין שליטה על מה ילמדו. אפשר לפקח היטב, אבל תמיד ילמדו עוד משהו. הנשים כיום אינן דומות לסבתא שלהן שגם היא הלכה לבית יעקב. יש איזשהו שינוי. כאשר החברה היא דמוקרטית יש מהפכת מינים. בחברה החרדית זה קורה בצורה איטית, אך גם קורה. יש שם אוונגרד.

יש במחנה החרדי חשיפה לחכמה באדום, ואז נכנסים לזה עוד דברים, והאדם נפתח. יש קבוצות אוונגרד שמוליכות לשינוי. הם יהיו דתיים, אבל יהיו דומים לאורתודוקסיה המודרנית. הדת תהיה חוויה פרטית וקהילתית (סביב בית הכנסת), ולא משהו שיארגן את השקפת העולם הכוללת.

כשאישה יכולה לומר "בעלי מכה אותי" אז פני החברה משתנים. כששוכרים את קיר השתיקה כל הדברים משתנים. כשלאישה מותר לדבר על זה יש לה זכות לכל מיני דברים: חובה על הגבר לעבוד, הכל משתנה. כוח האישה בעולם הזה שמושפע מאוד מהפמיניזם ישנה את כל פני החברה החרדית.

מצב של דו-שיח כן. כל אחד יקבל על עצמו חלק מהדימוי העצמי של השני. החרדים ישרתו בצבא, יתרמו לכלכלה.

אם תימנע זרימת כסף למוסדות החרדים יאלץ הצד השני לעשות מעשה.

אם החרדים יעבדו, זה ישפיע על היחסים. יהיו יחסי עבודה. כשאתה מכיר אדם כמישהו שעובד אתך, מתחילים להבין זה את זה טוב יותר, תהיה מסגרת חברתית שנפגשים בה. מפגשים מפתחים יחסים חברתיים.

3. הסדרים

3.1 כללי

חרדי לא יוכל לחתום על משהו שיתפרש כפגיעה בעולם הישיבות. הסכמות אידיאולוגיות לא יתקבלו. החרדים היו מקבלים הסכמות פרקטיות, בדברים ספציפיים.

אי אפשר לבוא ולומר בוא נצלם את המצב הנוכחי. לגבי החרדים זה מצב בלתי נסבל.

אצל עובדיה יוסף יש פוטנציאל מחייב כלפי אזרחות וכלפי סולידריות... יש לחפש את ההגויות שמראות סולידריות.

רחוב בר אילן הוא לא דבר חשוב. יש דברים גדולים יותר: גיור, חוק השבות, צבא, בית המשפט העליון. בסוגיות אלה אי אפשר להגיע להסכמה, אבל צריך להגיע להבנה על מה לא מסכימים וממשיכים לחיות אתו למרות זאת.

בשורה של נושאים צריך להגיע לגיבוש מכניזם לפתרון שאינו הבג"ץ.

המקסימום שאפשר להגיע אליו הוא מצע משותף עם דתיים מתונים ביותר.

3.2. זהות ויחסי דת ומדינה

הייתי בונה מערכת נפרדת. מערכת מופרדת פירושה שהדרך שאדם מתחתן בה, האוכל שהוא אוכל אינם עניינה של המדינה. זה עסק של הפרט והקהילה. יחד עם זאת, יש מערכת סמלים משותפת, כמו, למשל, יום המנוחה.

לא מוכן לדבר על מדינת כל אזרחיה -- יש עדיין מדינת לאום.

מינונים שונים של שיתוף: חברה שמבוססת על ערכים של תרבות יהודית, ויחד עם זאת היא ליברלית ולא כופה. המדינה מתערבת מעט ככל האפשר, אינה מתערבת בתכנים תרבותיים וערכיים.

יש מכנים משותפים המעוגנים במערכת חוקים שהם יותר סימבוליים.

יש ביהדות מושג "הלכה - ואין מורין כן". ההלכה עומדת, אך אין כופים אותה.

3.3. סגנון חיים

למדינה אסור להיות מעורבת בהכתבה של סגנונות חיים.

צריך לחפש פריפריות שבהן אפילו האוכלוסייה הדתית מאוד מוכנה לקבל את העיקרון שלא צריך להתערב בחיים של אנשים שלא חיים כמותם.

הכל מסתובב סביב שתי מלים: כבוד הדדי. איך ניתן לחיות בעולמות שונים בשיתוף פעולה בלי לפגוע זה בזה. צריך להיות כבוד הדדי.

שבישיבות ילמדו מתן כבוד לכל אדם באשר יש לו דעה שונה.

המטרה היא פירוק המוקש של המיליטנטים (חמישה אחוזים קיצונים בכל צד). זה תלוי רק בנו, כלומר בכמה אנשים חושבים, בעלי אחריות מעמיקה ואמיתית לצביון העם ולקיומו בארץ ישראל. תמיד, בכל חברה, השאור שבעיסה הוא שהתסיס. לכן האחריות שלנו היא חשובה. זה תפקידנו - להילחם נגד הקיצונים, לפרק את המוקש. המוקש הוא החלק המיליטנטי שבשני קצות החברה. עלינו להוקיע את ההסתה. אם נוריד את ההסתה, אם נפחית את האלמנט המתסיס אפשר יהיה לחיות בשלום. התפקיד הוא למצוא את המכנה המשותף, ולהביא לידי כך שכל אחד ירצה לכבד את האחר, להכיר אחד את השני. יש לנו אחריות כלפי ההיסטוריה, כלפי הקיום היהודי, כלפי המצפון היהודי.

אני פסימי. אנחנו שני עמים. התקווה שלנו היא לחיות חיים משותפים כשכל אחד במדרכה שלו. אבל יהודים אנחנו. "אף על פי שחטא ישראל הוא". צריך להכשיר לשלום פנימי. האידיאל הוא לחיות במקביל, זה ליד זה.

3.4. חינוך

נושא שאפשר להידבר עליו הוא נושא החינוך. קיים חוסר שביעות רצון ממגבלות החינוך של כל סקטור. החינוך הממלכתי נכשל בהקניית ערכים לאומיים ודפוסי התנהגות. החינוך של החרדים נכשל בהכנה לחיים ובשמירה על שלטון החוק.

כדי שעולם הישיבות ימשיך להתקיים צריכה להיות סלקציה. רק הטובים יישארו בישיבה. צריך להיות תהליך של נשירה של אנשים לא מתאימים. הטובים יוכלו להיות אור לגויים.

החרדים צריכים להיות בעלי כישורים. צריך ללמד אותם מחשבים ותכנה. חייבים ללמד דת בבתי ספר חילוניים וללמד אזרחות בבתי ספר חרדיים.

בשבילי הכוח של היהדות שאני מעריץ הוא בזה שהיא דבקה בתלמוד תורה אמיתי, ביחס לבעיות שהעסיקו את עמנו כל השנים בתחום ההלכה, כשהתשתית היא ההבנה ולא המיסטיקה.

אם אין קמח אין תורה. חינוך יכול גם הכשרה מקצועית.

הדגם האידיאלי הוא חינוך טכנולוגי עוקף דרווין אצל החרדים, חינוך ערכי שאינו כולל יסודות ליברליים ומתייחס למדינה ככוח פרגמטי.

משרד החינוך צריך להקפיד על קיום תכנית יסוד. צריך תכנית יסוד לחינוך המוכר הלא-רשמי.

3.5. הקצבות ופטור ממס

צריך להקל על המתלבטים בקרב החרדים על ידי הקצאת משאבים. צריך לרכך את הכניסה שלהם לחיים המודרניים.

יש לעמוד בתוקף על עקרון השוויון כלפי כל. שמירה זו תפחית את הפער בין עשירים לעניים, תקטין את עצמת הטענות בדבר אפליה, והיא עשויה לחזק את תחושת הכבוד ההדדי שצריכה להתקיים בישראל.

צריך להתמודד עם נושא הפערים: קרקע, הון, הצבר הון. מדינות עם הקצאה שוויונית הן יותר סולידריות. אפשר להגיע להסכמה בדבר חלוקה שוויונית.

צריך לבטל פטור ממיסים. במקום זאת יהיו מענקים. זה יאפשר בקרה יותר טובה.

צריך להקפיד על שקיפות בשימוש במשאבי המדינה. בעקבות השקיפות יימנעו עוולות רבות.

3.6. גיור

אולי צריך להחליט על הקפאת מצב. יכול להיות שהמחיר הוא שהרפורמים לא יגורו בישראל.

3.7. הסדרים בנושא המעמד האישי

אפשר להסכים לנישואים אזרחיים לזוגות מעורבים.

הם לא רוצים להתחתן אצלנו. הדרך היחידה להחזיר אותם היא לקיים שני מסלולים: אזרחי ודתי. זה קשור לעולים.

צריך להקים אולפני גיור שיעבירו תהליך גיור בהשראה אורתודוקסית אבל בגישה ליברלית.

3.8. הסדרים בתחום הדיור

ביתר עלית וקריית ספר עשויות אולי לשמש מודל של אכלוס ודיור. זה לא גזעני להציע פתרון של גטו.

3.9. שבת

יש מערכת סימבולית משותפת, כמו יום המנוחה. התוכן של השבת ייקבע על ידי כל קהילה.

3.10. היכרות

אין היכרות בין הסקטורים. כשמכירים יותר יש יותר הסכמה.

מקורות

- אבנימלך, מ. 7-2002.8.1. "המחיר האמיתי". **גלובס**, עיתון יומי.
- בן חיים, א. 21.1.2002. "מנהיג חרדי בכיר מתנגד לחוק משפחות ברוכות ילדים" www.ynet.co.il.
- גלעד, י. 17-2001.18.7. "פוליטיזציה של השפיטה", **גלובס**, עיתון יומי.
- גרוסמן, נ.ז. 11.1.2002. "אין 'מכנה משותף'". **יתד השבוע**, מוסף שבועי של העיתון **יתד נאמן**.
- דהן, מ. 1998. **האוכלוסייה החרדית והרשות המקומית, חלק א' התחלקות ההכנסות בירושלים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- דהן, מ. עתיד לצאת. "עליית אי-השוויון הכלכלי" אצל: **תמורות במשק הישראלי בעשור האחרון** (ספר לזכרו של מיכאל ברונו).
- המרכז לפלורליזם יהודי, התנועה ליהדות מתקדמת בישראל. 1998. **בין הכרזה למציאות - על חופש דת ומצפון בישראל לאור הכרזת זכויות האדם**. ירושלים.
- חסון, ש. 1996. **המאבק על צביונה התרבותי של ירושלים**. ירושלים: מכון פלורהסיימר למחקרי מדיניות.
- טל, צ. 2000. **כינוס בנושא ועדת טל - דילמות, המלצות ומשמעויות**. ירושלים: מכון פלורהסיימר למחקרי מדיניות.
- יתד נאמן** עיתון יומי, תאריכים שונים
- כהן, א. 1997. "דת ומדינה - חילוניים, דתיים וחרדים". אצל: צבי צמרת, חנה יבלונקה (עורכים) **העשור הראשון תש"ח - תש"ח**. ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.
- לוברבוים, מ. 1998. "דת ומדינה בישראל ומסורת האמנה החברתית" אצל: מנחם מאוטנר, אבי שגיא, רונן שמיר (עורכים) **רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית - ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי**. תל אביב: הוצאת רמות.
- לוי, ש. לוינסון, ח. כ"ץ א. 2002. **אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל 2000**. ירושלים: מרכז גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- ליפשיץ, ש. 2001. **מפנה אזרחי בדיני המשפחה בישראל**. צביון, נייר עמדה. רמת גן: מרכז גולסון לישראליות, יהדות ודמוקרטיה, הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר-אילן.
- לנגנטל, נ. פרידמן, ש. 2002. "מבוא" אצל: נחום לנגנטל, שוקי פרידמן (עורכים) **הקונפליקט: דת ומדינה בישראל**. תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, עמ' 9-14.

לנגנטל, נ. 2002. "הציונות הדתית - בין שני אתוסים מכוננים". אצל: נחום לנגנטל, שוקי פרידמן (עורכים) **הקונפליקט: דת ומדינה בישראל**. תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, עמ' 125-156.

מישר, י. מנסקי, צ'. 2000. **קצבאות הילדים והילודה בישראל: ממצאים ראשוניים**. ירושלים: המכון למחקר כלכלי על-שם מוריס פאלק.

נויברגר ב. 1997. **דת ודמוקרטיה בישראל**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. פרידמן, מ. 1991. **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

שטוקהמר, א. 1998. "מדינת ישראל ביובלה ויחסי חרדים-חילונים מנקודת מבט חרדית - הצבת אריח לבניינה של היכרות הדדית החיונית כל כך". **אלפים**, קובץ 16.

שטרית, ש. 1999. **בין שלוש רשויות: מאזן זכויות האזרח בענייני דת בישראל**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

שטרסלר, נ. 7.12.00. "גיוס שווה לכל". **הארץ**, עיתון יומי.

שיפר, ו. 1998. **מערכת החינוך החרדי: תקצוב, פיקוח ובקרה**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

שפירא, מ.ש. 11.1.2002. "דווקא בדור דל שהטטטוש והבלבול גדול, יש להישמר שמירה יתירה שלא ליטמע בין החופשיים מעול תורה ומצוות". **יתד נאמן**, עיתון יומי.

שרלו, י. 2002. "התיתכן לגיטימיות דתית לחילוניות כבסיס לדיאלוג" אצל: נחום לנגנטל, שוקי פרידמן (עורכים) **הקונפליקט: דת ומדינה בישראל**. תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, עמ' 15-36.

van der Heijden, K. 1996. **Scenarios: The Art of Strategic Conversation**. Chichester: John Wiley.

Kahane, A. 1998. "Destino Colombia: A Scenario-Planning Process for the New Millenium". **Deeper News**. Vol. 9. No. 1. Emeryville Ca.: Global Business Network.

Schwartz, P. 1991. **The Art of the Long View**. Doubleday: New York.